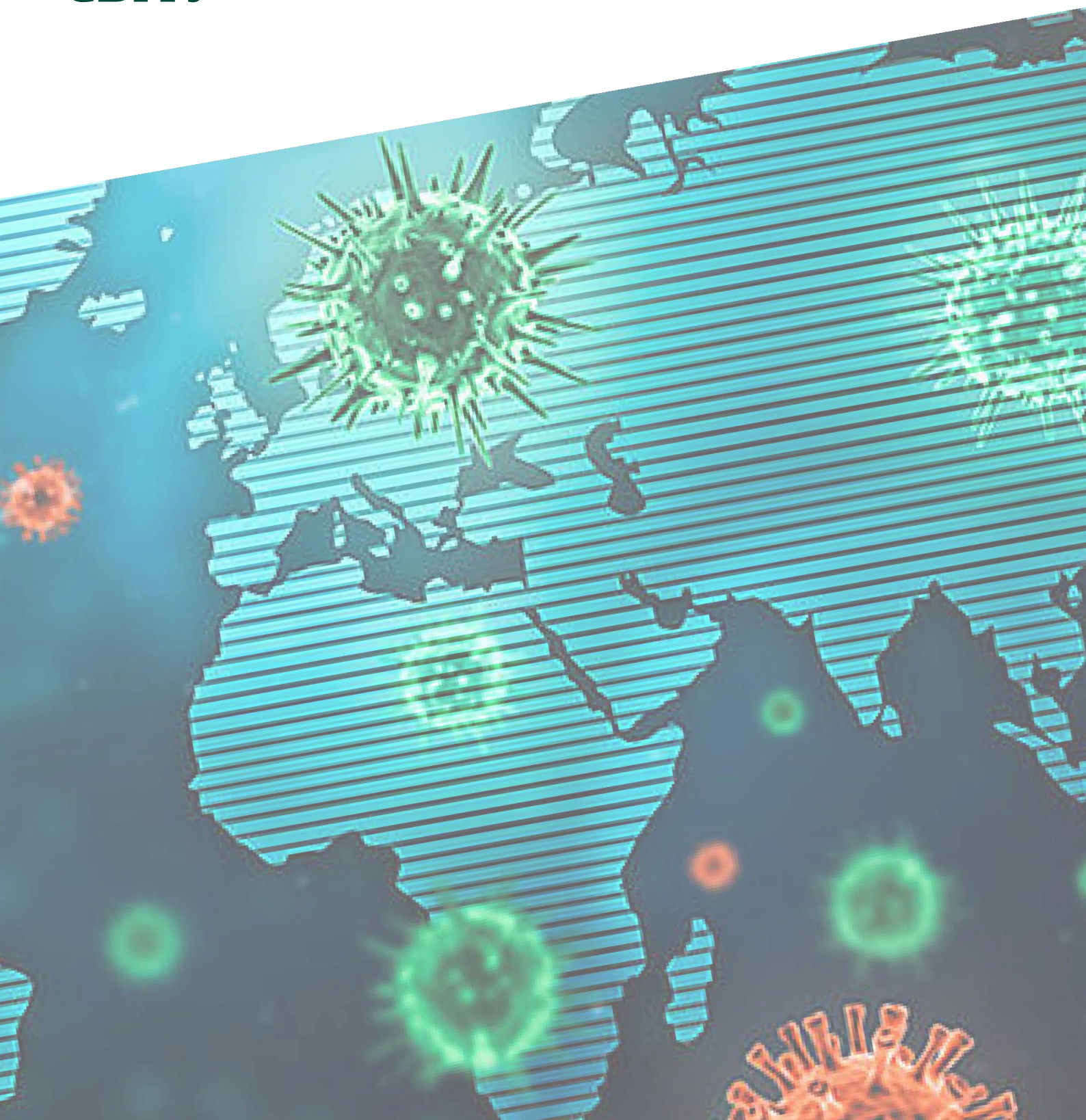

**ТРАЄКТОРІЇ РОЗВИТКУ
ПОВОЄННОЇ ЕКОНОМІКИ
УКРАЇНИ
В СИСТЕМІ КООРДИНАТ
ПОСТПАНДЕМІЧНОГО
СВІТУ**

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ
НАН УКРАЇНИ»**

**ТРАЄКТОРІЇ РОЗВИТКУ ПОВОЄННОЇ
ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ КООРДИНАТ
ПОСТПАНДЕМІЧНОГО СВІТУ**

Колективна монографія

За редакцією доктора економічних наук, професора,
члена-кореспондента НАН України
М.І. Скрипниченко

Київ – 2023

УДК 330.34:338.246.8(477):616.9COVID-19-021.68

Т 65

Автори: чл.-кор. НАН України Скрипниченко М.І. (передмова, р. 1, післямова); д.е.н. Шумська С.С. (р. 5); к.е.н. Кузнєцова Л.І. (р. 2); к.е.н. Лебеда Т.Б. (р. 3); к.е.н. Яценко Г.Ю. (р. 4); к.е.н. Радзівілл В.Ю. (р. 6); Білоцерківець О.Г. (р. 7); Агафонова М.В. (р. 8); Карпова І.В. (аналітичні розрахунки та комп'ютерна обробка матеріалів до розділу 6); Кошманова Н.В. (аналітичні розрахунки та комп'ютерна обробка матеріалів до розділу 5); Проніна М.П. (упорядкування тексту та таблиць)

Рецензенти:

д-р екон. наук, проф. **О.І. Ляшенко** (Київський національний університет ім. Тараса Шевченка – Київ);

д-р екон. наук, проф. **О.О. Борзенко** (ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" – Київ)

Затверджено до друку Постановою Вченої ради ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" № 66 від 15 грудня 2022 р., протокол № 6

Траєкторії розвитку повоєнної економіки України в системі координат постпандемічного світу : колективна монографія / за ред. д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України М.І. Скрипниченко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – Електрон. дані. – К., 2023. – 202 с. : табл., рис. – Режим доступу : <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/Traiektorii-rozvytku-povoiennoi-ekonomiky-Ukrainy.pdf>

ISBN 978-617-14-0107-5 (електронне видання)

У колективній монографії представлено результати наукових досліджень щодо: модельного комплексу імітаційного макропрогнозування для визначення траєкторій розвитку економіки України у постпандемічному світі, із застосуванням якого здійснено кількісне оцінювання факторів впливу постковідних наслідків та повномасштабної воєнної агресії РФ на соціально-економічну динаміку України. Розроблено альтернативні сценарії, проведено інструментальний аналіз та обґрунтовано пріоритетні тренди (інноваційно-технологічний, гуманітарний) і сектори-драйвери (оборонно-промисловий, аграрний, будівництво, торгівля) післявоєнної розбудови вітчизняної економіки; здійснено сценарні прогнозно-аналітичні розрахунки макроіндикаторів на період до 2030 року та розроблено пропозиції щодо забезпечення сталого розвитку повоєнної економіки України.

Для науковців, державних службовців та управлінців, викладачів, аспірантів і студентів економічних ВНЗ, фахівців у сфері економічного планування та прогнозування

ISBN 978-617-14-0107-5
(електронне видання)

УДК 330.34:338.246.8(477):616.9COVID-19-021.68

© Національна академія наук України, 2023

© ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2023

ПЕРЕДМОВА	4
Розділ 1. МЕТОДИ І МОДЕЛІ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ В СИСТЕМІ КООРДИНАТ ПОСТКОВІДНИХ РЕАЛІЙ ТА ВІЙНИ В УКРАЇНІ	11
Розділ 2. ТРАЄКТОРІЇ РОЗВИТКУ ОСНОВНИХ ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ	30
Розділ 3. ГУМАНІТАРНИЙ РОЗВИТОК В УКРАЇНІ У ПОСТПАНДЕМІЧНИЙ ТА ВОЄННИЙ ПЕРІОДИ	54
Розділ 4. ОЦІНКИ ТА ПРОГНОЗИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В ПОСТКОВІДНОМУ СВІТІ	73
Розділ 5. ФІНАНСОВИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ ТА ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ У ГЛОБАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ТА ПАНДЕМІЇ	96
Розділ 6. АЛЬТЕРНАТИВНІ СЦЕНАРІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ У СЕРЕДНЬОСТРОКОВІЙ ПЕРСПЕКТИВІ	127
Розділ 7. ТРАЄКТОРІЇ ПОСТКОВІДНОЇ ДИНАМІКИ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ.....	147
Розділ 8. ІДЕНТИФІКАЦІЯ ДРАЙВЕРІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	162
ПІСЛЯМОВА	181
ДОДАТКИ.....	188

Поширення пандемії COVID–19, що змусило країни вдатися до цілої низки протиепідемічних заходів, кардинально змінило глобальну макроекономічну ситуацію. А повномасштабне вторгнення РФ на територію України, що призвело до воєнного конфлікту на Європейському континенті, серйозно вплинуло на світову економіку, передусім на країни ЄС, викликало шоки для регіональної стабільності, торгівлі та геополітичного порядку і нові ризики для зростання ВВП, інфляції та монетарної політики.

Головним питанням найближчого і подальшого майбутнього на фоні високої ймовірності поширення нових пандемій, за масштабами подібних до COVID-19, постає питання про відновлення та розбудову вітчизняної економіки після війни, її життєздатності та стійкості у сучасній світогосподарській системі, визначення доміант розвитку економіки України в контексті її подальшої інтеграції у структури світового господарства. Специфіка сучасного стану вітчизняної економіки, невизначеність, нерівномірність і переважно нестаціонарний розвиток більшості соціально-економічних процесів в умовах розгортання нових хвиль глобалізації та перерозподілу сфер впливу у постпандемічному світі, її реструктуризації та формування нових економічних систем, вимагають нових підходів до забезпечення сталого розвитку України на середньо- та довгостроковий періоди.

Останніми роками, в умовах карантинних обмежень унаслідок пандемії, викликані COVID-19, та розв'язаної РФ повномасштабної війни проти України, нової ролі у забезпеченні економічного розвитку набуває людський капітал. Високоюмовірно, що саме людський капітал і в перехідному періоді, і в новому світоустрої залишиться провідним чинником розвитку прогресу, і швидше за все його вплив навіть посилиться. При цьому як засоби формування, так і принципи/форми/цілі/ефективність використання людського капіталу можуть суттєво змінитися порівняно з тими, що існували до моменту настання світової пандемії, викликані COVID-19, та воєнної агресії РФ проти України, що дедалі більше позначається на поведінці та взаємовідносинах більшості країн світу. З огляду на важливість людського капіталу для забезпечення економічного відновлення України, представляється доцільним: оцінити вплив (рівень впливу) фактора людського капіталу на макроекономічну динаміку в Україні (динаміку реального ВВП) з урахуванням фактичної зміни тенденцій/взаємозв'язків у 2019–2021 рр., які враховують економічні наслідки пандемії, викликані COVID-19; оцінити ймовірну зміну реального ВВП за сценаріями, що враховують різні очікування стосовно формування/розвитку/

втрат людського капіталу внаслідок війни в Україні та нових реалій постковідного світу.

Для уникнення долі посереднього рутинного існування аграрної країни в Україні вже сьогодні має існувати план повоєнної відбудови національної економіки на нових технологічних засадах, що серед іншого включають: стимулювання інновацій, розвиток підприємництва, зміну структури економіки, перехід від її аграрно-сировинного типу до індустріально-інноваційного на основі створення сучасної високотехнологічної промисловості у контексті розгортання у світі Індустрії 4.0. Важливість розроблення такого плану актуалізує потребу в лідерах та управлінцях, які здатні очолити кураторство над власне процесом його розроблення, згуртувати навколо цього кваліфікованих фахівців, виступати рушіями інноваційної активності в країні, та, навіть у кризових умовах, успішно адаптувати своїх підлеглих до ситуацій, що швидко змінюються.

У середньостроковій перспективі функціонування економіки відкритого типу вимагає від України такої трансформації структури експорту, яка враховуватиме формування нецінових конкурентних переваг вітчизняного виробника. Чинниками, що впливають на обсяги світового та українського експорту – спочатку в період пандемії COVID-19, а зараз – повномасштабної російської агресії – є зменшення виробництва, порушення глобальних ланцюгів доданої вартості, зростання торговельних витрат, різке падіння сфери послуг, падіння цін на окремі сировинні товари.

Зважаючи на офіційне подання Україною 28 лютого 2022 р. заявки на членство в Європейському Союзі, одним із методів ідентифікації драйверів сталого розвитку економіки України і у постковідний період, і у повоєнний час може виступати відповідність економічних процесів країни у цифровій галузі візії Європейської Комісії щодо Цілей цифрового десятиріччя Європи та Плану дій ЄС щодо цифрової освіти.

Зазначене актуалізується саме в контексті необхідності проведення інструментального оцінювання сучасних зовнішніх та внутрішніх викликів впливу світової пандемії COVID-19, наслідків економічних втрат через воєнну агресію РФ та перспектив відновлення і розбудови економіки України після війни на період до 2025 (2030) рр., обґрунтування майбутніх траєкторій розвитку, сценарного передбачення та формування стратегії розвитку економіки країни на середньо- та довгострокову перспективу.

Викладені в монографії результати проведеного колективного дослідження демонструють розроблені альтернативні сценарії розвитку економіки України в системі координат постковідного світу й оцінки наслідків

повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну та виклад інструментально обґрунтованих оцінок факторів та пріоритетів (драйверів) забезпечення стійкої економічної динаміки з урахуванням специфіки національної економіки та прикладу кращих практик країн світу.

Серед нових наукових результатів: запропоновано модельний комплекс імітаційного макропрогнозування для визначення траєкторій розвитку економіки України у постпандемічному світі, із застосуванням якого здійснено кількісне оцінювання факторів впливу постковідних наслідків та наслідків повно масштабної воєнної агресії РФ на соціально-економічну динаміку України; розроблено альтернативні сценарії, проведено інструментальний аналіз, обґрунтовано пріоритетні тренди (інноваційно-технологічний, гуманітарний) та визначено сектори-драйвери (оборонно-промисловий, аграрний, будівництво, торгівля) післявоєнної розбудови вітчизняної економіки; здійснено сценарні прогнозно-аналітичні розрахунки макроіндикаторів на період до 2030 року та розроблено пропозиції щодо забезпечення сталого розвитку повоєнної економіки України.

Новизна результатів визначається таким.

Уперше:

- для визначення траєкторій розвитку повоєнної економіки України у постпандемічному світі запропоновано модельний комплекс імітаційного макропрогнозування у складі: моделей системної динаміки, моделі міжгалузевих потоків, моделі розвитку інфляційних процесів, програмно-аналітичного інструментарію «Макропрогноз економіки України», моделі оцінки ВВП за втратами макросекторів економіки та наслідками першої фази війни на сході України у 2014–2015 рр.;
- інструментально обґрунтовано траєкторії забезпечення стійкої економічної динаміки за альтернативними сценаріями розвитку економіки України після війни у постпандемічному світі з урахуванням специфіки національної економіки та прикладу кращих практик країн світу;
- розроблено альтернативні сценарії та здійснено прогнозно-аналітичні розрахунки макроіндикаторів економіки України на період до 2030 рр. (рецесія у 2022–2023 рр. та відновлення позитивної динаміки з 2024 р.);
- розраховано сценарні оцінки динаміки інфляційних процесів в Україні у 2022–2023 рр., згідно з якими інфляція за індексом споживчих цін у 2023 р. може зрости до 26–30% (у середньому до попереднього року);
- розроблено економетричні моделі, на основі яких отримано кількісні оцінки, що підтверджують позитивний вплив зростання людського капіталу на добробут та економічну динаміку в Україні;

- здійснено кількісну оцінку впливу індексу людського розвитку на динаміку реального ВВП України з урахуванням фактичної зміни тенденцій та взаємозв'язків у 2020–2021 рр. як наслідку пандемії, викликаної COVID-19;
- оцінено ймовірну зміну реального ВВП за сценаріями, що враховують різні очікування щодо формування/розвитку/втрат людського капіталу (відображеного індексом людського розвитку) внаслідок війни в Україні та нових реалій постковідного світу;
- здійснено оцінювання впливу зменшення фізичних обсягів експорту товарів на економічну динаміку в Україні за модельним інструментарієм міжгалузевих потоків (спад експорту товарів з України внаслідок агресії РФ, який викликало падіння виробництва продукції, втрати та вивезення виробленої продукції окупантами за межі України, порушення транспортно-логістичного потенціалу, мало призвести до зменшення ВВП України у 2022 р. понад 10 в.п.);
- відповідно до візії Європейської Комісії щодо Цілей цифрового десятиріччя Європи проведено аналітичне оцінювання рейтингових позицій України (згідно зі світовими рейтинговими дослідженнями World Digital Competitiveness Ranking 2021 та Government AI Readiness Index) і законопроектів України за позиціями: «розвиток цифрових навичок», «цифрова трансформація бізнесу», «розвиток цифрової інфраструктури», «діджиталізація державних послуг».

Удосконалено:

- методичні рекомендації до оцінювання негативних наслідків COVID-19 для економіки України в частині комплексного використання: аналізу офіційних даних щодо масштабів поширення захворюваності, результатів соціологічних опитувань, експертних оцінок щодо зниження ділової активності й втрати продуктивності, динаміки змін заробітної плати до та після пандемії, добробуту населення, які різнобічно відображають зміни людського капіталу й багатства України на основі підходу «оцінки доходу за все життя»;
- інструментарій оцінки дії чинників економічного спаду протягом пандемії 2020–2021 рр. та макрочинників рецесії економіки України в ході повномасштабної агресії РФ щодо динаміки відновлення основних видів економічної діяльності в Україні після війни;
- інструментарій оцінювання проблеми нерівності в Україні, загострення якої внаслідок COVID-19 та воєнної агресії РФ знижує добробут та уповільнює темпи соціально-економічного розвитку;
- процедуру ідентифікації чинників постковідного відновлення української економіки;

- експериментальні прогнози розрахунки динаміки реального ВВП України, результати яких показали більш швидке відновлення української економіки у 2023 р. за умови збільшення витрат на інновації (передусім кожний додатковий % витрат, як очікується, прискорюватиме економічне зростання на 0,05–0,1 в.п.);

- методичні підходи щодо оцінки впливу постковідних наслідків у сфері зовнішньої торгівлі України та оцінки впливу зменшення фізичних обсягів експорту товарів на економічну динаміку в Україні;

- систематизацію та моніторинг агрегованих факторів «нової нормальності», що здійснюють найвагомійший вплив на постковідний ландшафт (на базі Звіту щодо сценарного планування світового простору у постковідний період «Scenario Planning for a Post-COVID-19 World»), та факторів впливу повномасштабної збройної агресії РФ на території України на динаміку глобальної економіки.

Поглиблено дослідження в таких напрямках:

- обґрунтовано необхідність урахування глобальних трендів зростання багатства та людського капіталу для оцінювання перспектив довгострокового розвитку України, внутрішніх можливостей повоєнного відновлення та потенціалу економічного прискорення;

- підтверджено негативний вплив нерівності на траєкторію розвитку України шляхом інструментального аналізу динаміки показників диференціації життєвого рівня населення, результатів соціологічних опитувань щодо різного впливу на бюджети українських родин ефектів пандемії та війни з РФ, а також регресійного аналізу, застосованого у частині емпіричної оцінки взаємозв'язків між показниками валового національного продукту на душу населення та індексу Джині на довгостроковому часовому проміжку;

- обґрунтовано специфіку та особливості людського розвитку в умовах війни в Україні та продовження світової пандемії, викликані COVID-19;

- актуалізовано пропозиції щодо зміни законодавства у сфері ДПП, а саме сформульовано зміни до відповідних статей Законів України «Про державно-приватне партнерство» у ред. від 01.01.2022 р. і «Про концесію» у редакції від 01.01.2022 р. та пунктів *Порядку проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства*, в редакції постанови КМУ від 22 квітня 2020 р. № 294;

- визначено види економічної діяльності, які мають стати основними драйверами повоєнного відновлення України;

- розраховано сценарні оцінки траєкторій розвитку основних видів

економічної діяльності України у період повоєнного відновлення економіки на короткострокову та середньострокову перспективи з урахуванням мегатрендів розвитку світової економіки у постпандемічному просторі;

- розроблено пропозиції до переформування соціально-економічної політики та створення інституціонального супроводу державного менеджменту, що спрямовані на забезпечення адекватного реагування на ризики високого ступеня невизначеності;

- обґрунтовано концепції визначення сприятливих чинників реалізації в Україні інноваційно-активного сценарію повоєнного розвитку в умовах постковідного світу;

- розроблено рекомендації та пропозиції щодо активізації інноваційного розвитку української економіки у воєнний та повоєнний час, зокрема через розширення в Україні аудиторії осіб, які матимуть можливість отримати та розвинути практичні навички управлінської роботи і ведення бізнесу (запропоновано сприяти формуванню та реалізації підприємницького потенціалу молоді шляхом підвищення якості та практичної спрямованості української освіти);

- обґрунтовано підходи до оцінювання чинників, ризиків, головних перешкод до відновлення обсягів експорту товарів у повоєнній економіці України;

- визначено ризики і загрози забезпечення повоєнної відбудови економіки України, основні серед яких – продовження воєнної агресії РФ на території України після 2023 р. та вплив шоків глобальної рецесії на динаміку вітчизняної економіки;

- здійснено аналітичну візуалізацію рейтингової позиції України за рівнем навчання та освіти (на базі даних світового рейтингового дослідження World Digital Competitiveness Ranking 2021), де визначено, що починаючи з 2017 р. Україна за рівнем навчання та освіти зміцнює власні позиції та у 2021 р. приєдналася до ТОП-20 країн світу, випереджаючи чимало високорозвинених індустріальних країн (Фінляндію, США, Велику Британію та Францію);

- актуалізовано інституційні засади здійснення форсайт-проєкту «Економіка України–2050» у системі координат постковідного світу в умовах поствоєнного відновлення економіки;

- здійснено актуалізацію пропозицій запровадження у практику державного стратегічного планування форсайт-проєкту «Економіка України – 2050» у системі координат постковідного світу відповідно до Закону України

«Про Державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку».

Особливе місце в монографії відведено головним завданням післявоєнної відбудови економіки України, передусім відходу від довоєнної сировинно-аграрної, імпортозалежної економіки та забезпеченню її відновлення на фундаменті сучасних досягнень науки, високих технологій та нового технологічного укладу, а також відновленню інфраструктури, сучасній реструктуризації за секторами економіки та видами економічної діяльності, що мають стати драйверами відновлення економіки України у найближчій перспективі (це – оборонно-промисловий комплекс, агросектор, будівництво, сектор ІКТ, машинобудування), забезпеченню збереження людського капіталу тощо.

Зазначено, що у 2022 р. очікується значне падіння виробництва по всіх видах економічної діяльності, що зберігатиметься до завершення воєнних дій. Найбільшого падіння зазнає будівництво, діяльність якого обмежить відновленням зруйнованої критичної інфраструктури, та промисловість за видами діяльності, на які припадає лівова частина промислового виробництва України (добувна промисловість, металургія, енергетика).

Визначено вихідні умови прогнозних оцінок повоєнного відновлення України: залучення інвестицій та досягнення високої норми нагромадження основного капіталу, що забезпечить більш стислі терміни відновлення економіки, а також дотримання помірної інфляції.

Показано, що основними чинниками зменшення обсягів експорту товарів у воєнний період є падіння обсягу виробництва та порушення транспортно-логістичних зв'язків. Здійснено оцінку вартісних та фізичних обсягів, а також товарної та географічної структури експорту товарів з України у 2022 р. Оцінено вплив скорочення фізичного обсягу експорту товарів на випуск продукції, створення доданої вартості та оплату праці в Україні.

Наведено ризики забезпечення повоєнної відбудови економіки України, основними серед яких слід відзначити продовження воєнної агресії РФ після 2023 р. та ескалацію воєнних дій на території України з посиленням впливу руйнівних шоків глобальної рецесії на внутрішні економічні процеси.

МЕТОДИ І МОДЕЛІ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ В СИСТЕМІ КООРДИНАТ ПОСТКОВІДНИХ РЕАЛІЙ ТА ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Посилення вимог стосовно комплексності та ефективності економічного прогнозування при аналізі економічної політики в умовах «сумної реальності» постковідного світу та повномасштабної війни, розв'язаної РФ на території України, потребує відповідного інструментального забезпечення необхідних досліджень, удосконалення інструментального аналізу з використанням методів сценарного оцінювання зміни умов та імітаційного багатоваріантного прогнозування динаміки розвитку національної економіки на макрорівні.

Імітаційне макропрогнозування ґрунтується на підходах прогнозної аналітики та імітаційного моделювання (логіко-математичний опис об'єкта, який може бути використаний для інструментального експериментування для проєктування, аналізу та оцінки функціонування об'єкта). Мета імітаційного моделювання полягає у відтворенні поведінки досліджуваної системи на основі результатів аналізу найбільш суттєвих взаємозв'язків між її елементами або, іншими словами, у розробці симулятора (*simulation modeling*) досліджуваної предметної галузі для проведення різних експериментів, коли проводити експерименти на реальному об'єкті дуже витратно або просто немає змоги, коли неможливо побудувати аналітичну модель, коли необхідно зімітувати поведінку системи у часі. Імітаційне моделювання є циклічним процесом, тобто, завершивши один цикл побудови моделі, можна (а іноді й необхідно) вдатися до другого, потім третього тощо. При цьому знання про об'єкта, що досліджується, розширюватимуться та уточнюватимуться, а модель об'єкта поступово вдосконалюватиметься (рис. 1.1).

Для визначення траєкторій розвитку економіки України у постпандемічному світі запропоновано модельний комплекс імітаційного макропрогнозування для визначення траєкторій розвитку економіки України, із застосуванням якого здійснено кількісне оцінювання факторів впливу *постковідних* наслідків та воєнної агресії РФ на соціально-економічну динаміку України; розроблено альтернативні сценарії, проведено інструментальний аналіз, обґрунтовано пріоритетні тренди (інноваційно-технологічний, гуманітарний) та визначено сектори-драйвери (оборонно-промисловий, аграрний, будівництво, торгівля) післявоєнної розбудови вітчизняної економіки; здійснено середньострокові сценарні прогнозно-аналітичні

розрахунки макроіндикаторів та розроблено пропозиції щодо забезпечення сталого розвитку повоєнної економіки України.

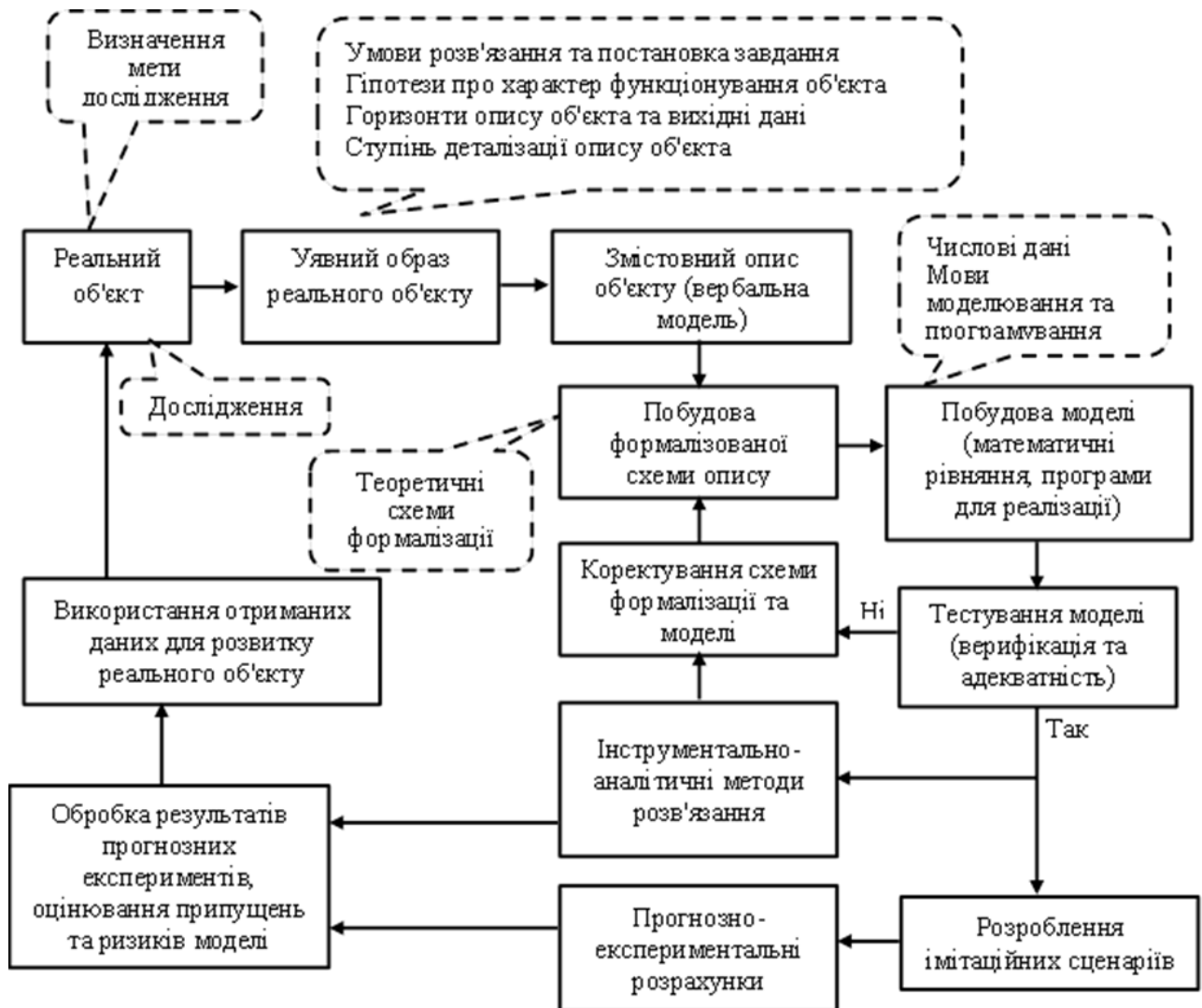

Рис. 1.1. Загальна схема процесу імітаційного макропрогнозування

Джерело: авторська розробка.

У представленому дослідженні модельний комплекс імітаційного макропрогнозування представляє рухому і гнучку сукупність логічно, інформаційно та алгоритмічно об'єднаних моделей, що відображають економічні, організаційні та технологічні процеси відтворення в їх об'єктивно існуючій єдності. При цьому певна макромодель визначається як відповідний симплекс інтегрованого комплексу, а факторні змінні макромоделей – як відповідні елементи цього симплексу. Модельний комплекс – зірково-кінцевий із визначеним центральним симплекс-блоком (S_0), якому змістовно підпорядковані інші симплекси комплексу ($S_i, i = 1, \dots, n$). При цьому припускається, що при інтеграції макромоделей цього комплексу центральний

блок може визначатися пріоритетно, зважаючи на завдання дослідження, а інші симплекси (макромоделі) приєднуються до центральної групи симплексів як сателітні (рис. 1.2).

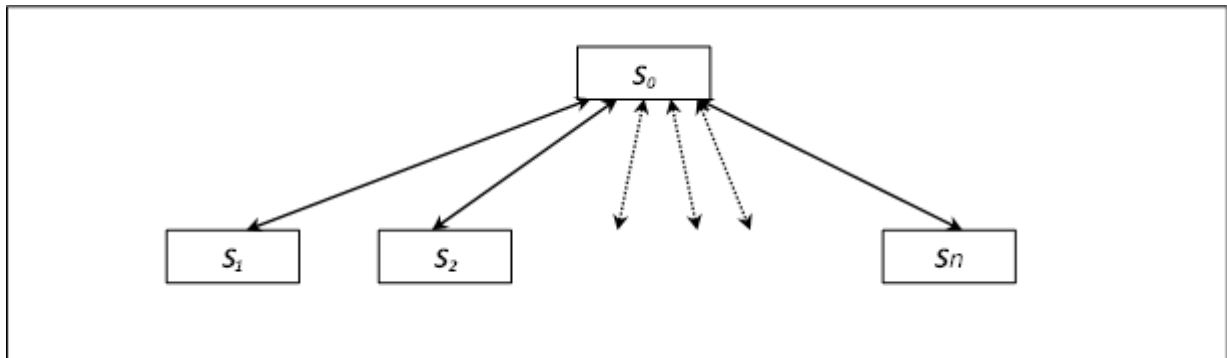

Рис. 1.2. Структурна схема симплиціального комплексу

Джерело: авторська розробка.

У певному взаємозв'язку визначених макромоделей забезпечується комплексне рішення завдань управління та оцінка напрямів економічної політики.

Інтегрування макромоделей у комплекси підпорядковується певним методологічним принципам, на яких має базуватися економічне прогнозування¹. Це загальнометодологічні принципи цілеспрямованості, ієрархічності, розвитку, єдності, відносної автономності, адаптації, зовнішнього доповнення, гнучкості та специфічні принципи централізації зіркового комплексу макромоделей, орієнтації на цільові показники, необхідної різноманітності структури комплексу макромоделей та ув'язування моделей. Зазначені вище загальні та специфічні принципи якісно і змістовно пов'язані між собою. З урахуванням цих принципів будуються комплексні інтегровані макромоделі за типом «зірки», використання яких доцільне для ефективного прогнозування і регулювання національної економіки.

З огляду на авторський досвід економіко-математичного моделювання у роботі представлено комплекс інтегрованих макромоделей для аналізу та оцінки розвитку економіки України, що реалізовані та працюють у реальному часовому режимі за викладеними вище методологічними підходами. При цьому макромоделі, що розглядаються, можуть функціонувати самостійно та інтегруватися у комплекси за зазначеним зірковим підходом (відомим спеціальним математичним прийомом «зіркового» симплекс-комплексу), який в

¹ Науменко В.І. Панасюк Б.О. Впровадження методів прогнозування і планування в умовах ринкової економіки. Київ: Глобус, 1995. 196 с.

інтерпретації економіко-математичного моделювання та прогнозування отримав назву «зіркова інтеграція макромоделей» (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Блок-схема модельного комплексу імітаційного макропрогнозування

Джерело: авторська розробка.

Макромоделі (симплекси) можна об'єднувати за певними пріоритетами та комбінаціями, зважаючи на завдання центрального блоку (макроекономічної політики) для виконання сценарного оцінювання повоєнної економіки України². Запропонований спосіб інтеграції уможливорює об'єднання різнофункціональних моделей, що розширює аналітичний «горизонт» модельних розрахунків і посилює оперативність щодо практичної реалізації всього модельного комплексу.

Моделі оцінки на основі втрат першої фази війни 2014–2015 рр.

Оцінки на основі екстраполяції умов та втрат, які спостерігалися в Україні під час першої активної фази російсько-української війни (березень 2014 р. – лютий 2015 р.)

Відповідно до цих розрахунків падіння реального ВВП у 2022 р. оцінювалось на рівні до 35% (факт становить мінус 29,1%), валового нагромадження основного капіталу – понад 40% (відповідно факт – мінус 34,3%), промислового виробництва – до 42% (відповідно факт – мінус 36,3).

² Скрипниченко М.І. Секторальні та міжкраїнні моделі економічного розвитку. Київ, 2004. 256 с.

Моделі оцінки ВВП за втратами макросекторів економіки

Оцінки на основі сценарних розрахунків скорочення споживання електроенергії

Висока кореляція обсягів споживання електроенергії та реального ВВП України використана для оцінки його можливих змін у 2022 р. за двома сценаріями: за умов падіння електроспоживання на 35% та 50% (табл. 1.1).

Отримані результати свідчать, що відповідне падіння ВВП України у 2022 році оцінювалось на рівні:

- за першим сценарієм: 17,9–22,4%;
- за другим сценарієм: 25,6–33,1%.

Таблиця 1.1

**Прогнозні оцінки динаміки ВВП України у 2022 р.
за умов очікуваного скорочення кінцевого споживання електроенергії,
% у річному вимірі**

Макроекономічні сценарії	Скорочення кінцевого споживання енергії, %	Скорочення ВВП України, %
Перший	-35,0	17,9–22,4
Другий	-50,0	25,6–33,1

Джерело: оцінки ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Сценарне прогнозування ВВП України на 2022 р. (табл. 1.2)

Прогноз розроблено з використанням регресії виду:

$$GDP = 1.39 + 0.513*Prod + 0.0500*Agricul + 0.119*Export \quad (1.1)$$

Складові регресії (1.1) вимірюються в темпах приросту до відповідного місяця попереднього року (2007 = const). Результати оцінювання представлено в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

**Результати сценарного моделювання на 2022 р.,
% зміни до попереднього року**

	Сценарій 1	Сценарій 2
Промисловість (Prod)	-35	-42
Сільське господарство (Agricul)	-30	-45
Експорт (Export)	-48	-52
ВВП (GDP)	-26	-31

Джерело: оцінки ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

***Програмно-аналітичний комплекс
«Макропрогноз економіки України»***

Програмно-аналітичний інструментарій «Макропрогноз економіки України» дає можливість прогнозувати макроіндикатори та основні показники економічного розвитку України у секторному розрізі на період до трьох років, передбачати вплив монетарної, валютної, бюджетної політики та зовнішньоекономічної діяльності на економічну динаміку, а також формувати матриці фінансових потоків для перевірки збалансованості макропрогнозів за варіантними сценаріями розвитку макроекономічних ситуацій згідно з припущеннями блоку екзогенних змінних.

Методологічною основою програмно-аналітичного інструментарію супроводження бюджетного процесу «Макропрогноз економіки України» є система макромоделей прогнозування економіки України, яка включає інтегровані моделі прогнозування економіки України та модель балансування реальних і фінансових потоків за секторами економіки та орієнтована на практичну реалізацію в умовах нестабільної економічної кон'юнктури (рис. 1.4). Інтегровані моделі прогнозування економіки України об'єднують макросекторні моделі економічного розвитку для отримання середньострокових оцінок розвитку національної економіки і пошуку можливостей її регулювання за допомогою механізмів, що закладаються в бюджетній, грошово-кредитній та валютній політиці з імітаційними розрахунками економічної динаміки в Україні у середньостроковому періоді згідно зі сценаріями розвитку макроекономічної ситуації.

Моделі економіки регіонів України

На основі комплексу моделей економіки Київської області та м. Київ у термінах системної динаміки (в сучасному пакеті системно-динамічного моделювання «PowerSim Studio 9») проведено імітаційні розрахунки та оцінки впливу постпандемічних наслідків та економічних втрат від повномасштабної воєнної агресії РФ в Україну на економічну динаміку в розрізі реального, фінансового, суспільного секторів і блоку населення.

***Сценарні макроекономічні оцінки післявоєнної
відбудови економіки України***

Руйнівні втрати та наслідки глибокого економічного спаду від повномасштабного вторгнення РФ на територію України зумовлюють пошуки шляхів інтенсивної післявоєнної відбудови та відновлення динаміки зростання, що допоможе насамперед якнайшвидше покращити ситуацію в економіці та соціальній сфері. Наразі глобальний світ перебуває на порозі нового техноло-

гічного укладу і саме зараз багато досліджень присвячено тим технологічним змінам, які становитимуть підґрунтя майбутнього розвитку.

Рис. 1.4. Система макромоделей прогнозування економіки України

Джерело: авторська розробка.

З огляду на реалії розвитку світової економіки *принциповим завданням* сьогодення ще на шляху до перемоги України у війні з РФ має бути відхід від довоєнної сировинно-аграрної, імпортозалежної економіки, що наразі, на жаль, усталила спеціалізацію України у глобальному світі, та забезпечення її повоєнного відновлення на фундаменті сучасних досягнень науки, технологій та нового технологічного укладу, що створюватиме умови для якісної перебудови зруйнованого війною та інтенсивного зростання національної економіки на конкурентних засадах, з інтеграцією країни у європейський та глобальний економічний простір як повноправного члена.

Відновлення після руйнації та розбудова інфраструктури мають стати першочерговими завданнями воєнного та повоєнного періодів.

За час воєнних дій Україна, за різними оцінками, втратила від 30 до 50% виробничих потужностей на суму понад 110,4 млрд дол. США³ (переважно у Чернігівській, Донецькій, Луганській, Харківській, Київській та Запорізькій областях), водночас завдано значної шкоди транспортній, виробничій та соціальній інфраструктурі. Масштаб руйнувань величезний, і він збільшуватиметься щодня, поки відбуваються воєнні дії.

Структурна перебудова є найскладнішим і довготривалим завданням відновлення економіки України та обумовлює унікальну можливість перейти до нового технологічного укладу, заклавши фундамент сталого економічного зростання. Для підвищення продуктивності національної економіки доцільно, зокрема, зробити акцент на її сучасній реструктуризації (цифрова економіка замість сировинно орієнтованої), де левову частку має займати ІТ-сектор, серед складових якого: хмарні обчислення, аналітика великих даних, Інтернет речей, кібербезпека, штучний інтелект, технології віртуальної реальності, а також 3D та 4D-друк та моделювання). До речі, згідно із World Economic Forum⁴, попит на застосування зазначених технологій із року в рік зростатиме.

Водночас рушієм нового технологічного укладу є *людський капітал*. І забезпечення його *збереження* також є надзвичайно важливим завданням, без вирішення якого відновлення України неможливе. З початку війни за кордон виїхало понад 9 млн українців (переважно жінки та діти) і ця цифра продовжує зростати⁵. Чим довше біженці перебуватимуть за кордоном, тим більша вірогідність того, що, вмотивовані бажанням забезпечити нормальні умови проживання своїм дітям, вони отримають роботу, облаштують своє життя та не повернуться в Україну після закінчення воєнних дій⁶. Внутрішніх переселенців неможливість повернутися додому протягом тривалого часу також спонукатиме до виїзду за кордон через те, що західні регіони України, які прийняли левову частину переселенців, мають свою спеціалізацію та особливості економічної діяльності та не здатні забезпечити їх навіть тимчасовою роботою⁷.

³ «Росія заплатить»: збитки від руйнування інфраструктури України через війну зросли на \$3,1 млрд / Мінфін. 19 травня 2022. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2022/05/19/85681857/>

⁴ World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/>

⁵ Близько 2 млн дітей.

⁶ За результатами дослідження DOU, 60% ІТ-фахівців покинули свої домівки і 54% з них виїхали за межі України. З Харкова та Чернігова виїхали 90% айтішників.

⁷ Зайнятість тих, хто переселився у 2014–2016 рр. з окупованих територій Луганської та Донецької області на неокуповані території цих областей, була на 9–15% нижча порівняно з місцевими мешканцями. Зайнятість була нижчою, навіть враховуючи, що вимушені переселенці мали кращу освіту та були більш активними на ринку праці. Ці люди не

Оборонно-промисловий комплекс має перебувати на першому місці для забезпечення України потужною зброєю на достатньому рівні. Під час воєнних дій Україна отримує необхідне озброєння для оборони та наступу ВСУ переважно від країн-партнерів завдяки величезним зусиллям Офісу Президента України. Держава, не чекаючи завершення воєнних дій, має організувати вітчизняне виробництво хоча би найнеобхідніших видів озброєння на безпечних територіях або ж за кордоном, а також продовжувати створювати підприємства з ремонту та обслуговування поставленої партнерами техніки.

Додатковим стимулом для розвитку *текстильної промисловості* стане не лише необхідність виготовляти амуніцію для військових, а й створення різноманітних мілітаристських брендів одягу з українською символікою, у тому числі для експорту, в чому братиме участь саме малий бізнес.

Для *харчової промисловості* новим напрямом розвитку стане виробництво продуктів із тривалим терміном придатності та таких, що не потребують готування: консервів, сублимованої їжі, різноманітних снєків та батончиків тощо не лише для потреб ВСУ, а й для населення, оскільки створення певних запасів такого типу харчів зберігатиме актуальність не один рік. Локація бізнесу цього спрямування буде доцільною у територіальних громадах, що треба враховувати у проєктах відновлення інфраструктури сіл та містечок.

Для підвищення обороноздатності та самозахисту доцільно звернутися до досвіду Ізраїлю, який сприяє співпраці державних і приватних оборонних компаній, підтримує трансфер оборонних технологій, конверсію та виробництво товарів подвійного призначення для внутрішнього споживання та на експорт, має найвищий у світі рівень інвестиційних витрат на дослідження та розробки (R&D) – 4,5% ВВП для розвитку воєнних технологій та стартапів⁸.

Іншим потужним драйвером розвитку економіки у період відновлення має стати *будівництво*, що в останні роки збільшувало свою роль в економіці України, насамперед за рахунок державної програми «Велике будівництво». У 2019 р. – до початку пандемії – будівництво забезпечувало 6,4% валового випуску товарів та послуг, посідаючи за цим показником п'яте місце серед ВЕД України. З огляду на масштаби руйнувань та необхідність скорішого відновлення інфраструктури, обсяги всіх видів будівельних робіт у найближчій

отримали переваг навіть через два роки після переселення, їхнє працевлаштування становило на 15% менше.

⁸ Литвин О. У Кабміні розробили план трансформації економіки України: перехід триватиме десять років. *Obozrevatel*. 11.09.2022. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/ukabmini-rozrobili-plan-transformatsii-ekonomiki-ukraini-perehid-trivatime-desyat-rokiv.htm>

перспективі зростатимуть високими темпами (насамперед це нове будівництво, ремонт, реконструкція та технічне переоснащення).

Висока динаміка будівництва чинить значний мультиплікативний вплив на розвиток багатьох ВЕД: добувної промисловості, виробництва будівельних матеріалів, продукції металургійного комплексу, машинобудування, виробництва меблів, оптової та роздрібної торгівлі, транспорту, енергетики тощо.

Безумовним драйвером відновлення економіки у післявоєнний період залишатиметься *аграрний сектор* – насамперед як головне джерело надходження валютної виручки за рахунок експорту: у 2021 р. сільськогосподарська продукція становила майже 35% українського експорту товарів, а з урахуванням продуктів переробки сільськогосподарської сировини – майже 51%. На сільське господарство припадало близько 10% валового випуску товарів та послуг України та близько 9% ВВП. Воєнні дії негативно вплинули на потенціал аграрного сектора України: вже у поточному році третина посівних площ України може залишитися незасіяною (окремі території є тимчасово окупованими, а на звільнених територіях ґрунти забруднені та засмічені: на полях залишається багато пошкодженої воєнної техніки, уламків снарядів та ракет, неспрацьованих снарядів та залишених окупантами мін). Найскладніша ситуація із сівбою тих культур, які є вагомою складовою українського експорту, – пшениці, ячменю, соняшнику та кукурудзи. Агресія РФ завдала українському агропромислому комплексу понад 4 млрд дол. США прямих збитків. Для відновлення АПК на початковому етапі потрібно близько 500 млн дол. США, а загалом для відновлення збитків у аграрному секторі знадобиться понад 30 млрд дол. США⁹.

Післявоєнне відновлення економіки України має включати й безумовну переорієнтацію аграрного сектора із сировинної спеціалізації на забезпечення продовольчої безпеки України, тобто перетворення цього сектора на повноцінний агропромисловий комплекс, здатний забезпечити потреби насамперед у продуктах харчування, сприяючи зменшенню імпорту готових харчових продуктів (молочних, м'ясних, рибних, зернових) шляхом стимулювання переробки сільськогосподарської сировини у готові вироби.

Можливості розширення агровиробництва вбачаються у зростанні його продуктивності, що пов'язано насамперед із необхідністю нарощування фінансових можливостей виробників та впровадженням сучасних технологій.

⁹ У Мінагрополітики назвали суму збитків АПК від російського вторгнення. *Економічна правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/09/20/691667/>

Сектор інформаційних та комунікаційних технологій (ІКТ) сьогодні є одним із головних драйверів економіки України, що займає третє місце за обсягом експортної виручки після агросфери і металургії. Сектор ІКТ розвивався досить стрімко й до початку воєнних дій його частка у валовому випуску товарів та послуг збільшилася з 2,7% у 2010 р. до 4,1% у 2019 р., а внесок у ВВП України зріс із 3 в.п. у 2010 р. до 5 в.п. у 2021 р.

З огляду на необхідність інноваційного оновлення економіки України, роль сектора ІКТ як драйвера її відновлення й розбудови лише зростатиме, адже сектор гарно зарекомендував себе на світовому ринку в таких найбільш «проривних» сферах, як штучний інтелект, машинне навчання, нейронні мережі, віртуальна і доповнена реальність, а також щодо низки інших технологій, заснованих на *Data Science*.

Драйвером відновлення також має стати *машинобудування*. Динамічний розвиток машинобудування в Україні спостерігався лише протягом 2000–2007 рр. Після 2008 р. настав період нестабільності, а з 2012 р. галузь стала переважно депресивною. За період 2013–2021 рр. машинобудування втратило 35% випуску до рівня 2000 р. Найбільше (на 70–80%) скоротилося виробництво автотранспортних засобів, сільськогосподарської техніки, машин та устаткування для будівництва, електронної апаратури побутового призначення та радіологічного, електромедичного й електротерапевтичного устаткування, що вкрай ускладнило ситуацію із наданням допомоги хворим у період пандемії COVID-19.

Усі перелічені вище завдання вимагають величезних фінансових ресурсів, які для зруйнованої війною України є недосяжними (Європейська Комісія оцінює план відновлення у 500–600 млрд євро), водночас уряд України вже почав розробляти масштабний план відновлення та модернізації національної економіки¹⁰.

Україна розраховує на технологічну та фінансову міжнародну підтримку. Вже на цей час багато країн – США, Франція, Італія, Португалія, Німеччина, Фінляндія, Туреччина та інші – висловили готовність взяти участь у відновленні зруйнованих знакових об'єктів у містах та містечках України¹¹.

Водночас постає завдання залучення інвестицій, фінансової підтримки, кредитів та управління фінансами в інтересах України. Це потребуватиме

¹⁰ Іваницький А. Шмыгаль озвучил оценку ЕС восстановления Украины. *Корреспондент*. 18 мая 2022. URL: <https://korrespondent.net/ukraine/politics/4479101-shmyhal-ozvuchyl-otsenku-es-vosstanovleniya-ukrainy>

¹¹ Українські міста відновлять США, Туреччина та країни ЄС. *Obozrevatel*. 2022. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/ukrainski-mista-vidnovlyat-ssha-turechchina-ta-kraini-es-hto-ta-komu-dopomozhe.htm>

інституційної підтримки – створення інституції, яка стала би єдиним центром комунікації української влади та країн/організацій-донорів при: створенні багаторічних капітальних програм модернізації, об'єднанні взаємодоповнюючих та взаємопов'язаних програм, забезпеченні ефективного бюджетування та фондування капітальних інфраструктурних програм.

Оцінки повоєнного відновлення економіки України

Вихідними умовами прогнозних оцінок повоєнного відновлення України є: (а) надходження значної зовнішньої підтримки для допомоги у її відновленні, залучення інвестицій та успішна імплементація Плану Маршалла для України; (б) досягнення високої норми валового нагромадження капіталу, що забезпечить більш стислі терміни відновлення економіки, дотримання помірної інфляції тощо.

Економічна історія 1950-х років минулого сторіччя свідчить, що після Другої світової війни саме норма нагромадження основного капіталу (ВНОК) стала важливим фактором динамічного розвитку країн Європи та світу (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Норма валового нагромадження основного капіталу в країнах світу у 1950–1958 рр., % ВВП

Країна	1950	1951	1953	1956	1957	1958
Об'єднане Королівство	15,2	–	16,2	17,4	17,8	17,8
Сполучені Штати Америки	20,7	–	19,3	21,3	21,3	20,0
Австрія	19,0	–	18,4	22,1	22,2	22,6
Німеччина	18,8	–	20,4	23,2	22,2	22,4
Італія	20,0	–	21,8	23,9	25,1	23,6
Нідерланди	22,8	–	23,8	27,5	27,6	24,7
Данія	16,6	–	18,1	17,0	17,5	17,8
Норвегія	29,2	–	32,3	30,1	31,0	–
Греція	19,8	–	13,4	18,0	17,5	20,3
Португалія	–	–	15,3	15,4	16,3	17,0
Канада	–	23,9	25,8	28,9	30,4	28,7
Японія	–	23,1	26,6	28,0	31,7	–
Ізраїль	–	–	27,3	29,0	–	–

Джерело: розраховано за: Yearbook of National Accounts Statistics (1959). New York. Retrieved from: <https://unstats.un.org/unsd/publications/statistical-yearbook/files/SYB11.pdf>

За роки незалежності України високі показники ВНОК спостерігались у 2001–2008 рр., а саме: у 2001 р. – 19,8%, 2002 р. – 19,2%, 2003 р. – 20,6%, 2004 р. – 22,4%, 2005 р. – 21,9%, 2006 р. – 24,4%, 2007 р. – 27,1%, 2008 р. –

25,9%¹², що демонструвало динамічний розвиток національної економіки протягом цього періоду із найвищими показниками ВВП у 2003 р. – 9,5% та у 2004 р. – 12,1%. Найбільше значення ВНОК протягом 2009–2021 рр. спостерігалось у 2012 р. (19,4%), а найменше – у 2021 р. (12,4%). У 2022–2023 рр. через повномасштабне вторгнення РФ на територію України ВНОК може знизитися до 7–10%.

Оцінка перспектив повоєнного розвитку України здійснювалась за двома сценаріями, які розрізняються терміном закінчення воєнних дій. Горизонт прогнозу – 2035 р. За обома сценаріями у 2023–2025 рр. головними складовими валових капітальних витрат будуть зовнішні запозичення та приріст запасів матеріальних оборотних коштів через незавершене будівництво, що вже розпочалося й далі буде розгортатися. Але пізніше, у 2026–2035 рр., коли будівельні об'єкти будуть вводитися у експлуатацію, рівень валового нагромадження капіталу та ВНОК поступово підвищиться.

Перший сценарій розроблено за умов припинення активної фази воєнних дій на території України до кінця поточного року. Прогнозовані періоди: 2023–2025, 2026–2030 та 2031–2035 рр. Прогнозується досягнення норми ВНОК на рівні 30% наприкінці 2030 р. (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Оцінки динаміки основних макроекономічних показників України у 2023–2035 рр. за першим сценарієм

<i>Перший сценарій</i>	<i>Факт</i>		<i>Прогноз</i>		
			<i>у середньому за період</i>		
	2021	2022	2023–2025	2026–2030	2031–2035
Валовий внутрішній продукт, %	3,4	-29,1	10,9	8,2	7,5
Кінцеві споживчі витрати домогосподарств, %	6,9	-26,7	10,0	6,6	5,8
Валове нагромадження основного капіталу, %	9,3	-34,3	27,6	23,7	13,1
Норма нагромадження основного капіталу, % ВВП	12,4	10,1	14,3	28,2*	35,3
Інфляція за індексом споживчих цін, в середньому за рік	9,4	20,2	10,1	7,5	4,5

* 30% на кінець періоду.

Джерело: оцінки ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

За цим сценарієм спад ВВП України у 2022 р. становив 29,1%. У 2023 р. почнеться відновлення економіки й зростання ВВП у 2023–2025 рр. становитиме 10,9% у середньому за період. Надалі темпи зростання економіки дещо уповільняться: у 2026–2030 рр. – до 8,2%, у 2031–2035 рр. – до 7,5%.

¹² Розраховано за даними Державної служби статистики України.
URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

Рівня ВВП 2021 р. буде досягнуто у 2027 р. Решта основних макроекономічних показників з 2023 р. також демонструватиме позитивну динаміку. Стрімко зростатиме норма ВНК, що підтримуватиме необхідні високі темпи модернізації української економіки.

У 2022 р. додана вартість скоротиться за усіма основними видами економічної діяльності. Зокрема, найбільшого скорочення зазнає будівництво – понад 45%, промислове виробництво – понад 42%, торгівля – близько 42%, сільськогосподарське виробництво – понад 35%. Відновлення економіки з 2023 р. відбуватиметься досить високими темпами – у 2023–2025 рр. зростання валової доданої вартості аграрного сектора очікується на рівні 14,1%, будівництва – 30,4%, промисловості – 11,8% у середньому за період.

Відповідно до динаміки зростання окремих видів діяльності відбудуться зміни у загальній структурі валової доданої вартості. Оскільки на транспорті та у сільському господарстві очікуються менші темпи скорочення виробництва порівняно зі спадом у решті видів діяльності, їх питома вага у структурі цього показника протягом 2022–2025 рр. суттєво зростатиме. Поступово цю тенденцію змінить розвиток інших видів економічної діяльності, – зокрема суттєво збільшиться внесок будівництва у загальний обсяг ВДВ.

Другий сценарій розроблено за умов припинення активної фази воєнних дій на території України до кінця 2024 р. Прогнозовані періоди: 2023 р., 2024–2025, 2026–2030 та 2031–2035 рр. Досягнення норми ВНОК на рівні 30% передбачається наприкінці 2035 р. (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

**Оцінки динаміки основних макроекономічних показників України
у 2023–2035 рр. за другим сценарієм**

Другий сценарій	Факт		Прогнозні оцінки			
	2021	2022	2023	у середньому за період		
				2024–2025	2026–2030	2031–2035
Валовий внутрішній продукт, %	3,4	-29,1	-5,5	9,3	7,4	5,8
Кінцеві споживчі витрати домогосподарств, %	6,9	-26,7	-5,1	9,0	6,2	4,1
Валове нагромадження основного капіталу, %	9,3	-34,3	-4,4	24,7	21,2	17,6
Норма нагромадження основного капіталу, % ВВП	12,4	10,1	7,4	9,2	16,8	24,8*
Інфляція за індексом споживчих цін, в середньому за рік	9,4	20,2	19,5	12,0	8,1	5,0

* 30% на кінець періоду.

Джерело: оцінки ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

За цим сценарієм спад ВВП України у 2022 р. становив 29,1%. У 2023 р. падіння продовжиться, проте темпи його суттєво уповільняться – до 5,5%. З 2024 р. очікується зростання по всіх видах економічної діяльності, що забезпечить середньорічне збільшення ВВП у 2024–2025 рр. на 9,3%, у 2026–2030 рр. – на 7,4%, у 2031–2035 рр. – на 5,8%. Рівня 2021 р. буде досягнуто в 2032 р. Решта макроекономічних показників демонструватимуть позитивну динаміку також з 2024 р.

Очікується значне падіння виробництва по всіх видах економічної діяльності, яке зберігатиметься до завершення воєнних дій. Найбільшого падіння зазнає будівництво, діяльність якого обмежиться відновленням зруйнованої критичної інфраструктури, та промисловість, де значних руйнувань зазнали ті види діяльності, на як припадала лівова частина промислового виробництва України – металургія, добувна промисловість, енергетика.

Прогноз середньорічного спаду промислового виробництва у 2022–2023 рр. становить майже мінус 34%. З припиненням воєнних дій 2024 р. промисловість України почне відновлюватися, насамперед за рахунок добувної, харчової, хімічної промисловості, виробництва будівельних матеріалів та машинобудування. Середньорічне падіння у будівництві у 2022–2023 рр. очікується на рівні 47%. Проте у повоєнний період саме цей вид діяльності стане основним драйвером розвитку економіки України. Аграрний сектор, де скорочення виробництва у 2022–2023 рр. очікується на 24,5%, також демонструватиме суттєве зростання з 2024 р.

Стосовно переважної кількості основних видів діяльності позитивна динаміка за *другим сценарієм* очікується з 2024 р. (після завершення війни). Відмінності у динаміці зумовлять зміни у структурі валової доданої вартості: питома вага сільського господарства збільшиться порівняно з 2021 р. Також у 2023 р. збільшиться частка транспорту та – особливо – комп'ютерного програмування, консультування та надання інформаційних послуг.

Загалом глибина рецесії української економіки зумовлюватиметься насамперед тривалістю воєнних дій та масштабами тимчасово окупованих територій України. Висока вірогідність затягування РФ війни в Україні є головний ризиком для погіршення соціально-економічної ситуації в Україні та у світі. Цей варіант прогнозу наразі не розглядається.

Загрози повоєнному відновленню економіки України

1. Успішність реалізації *першого і другого сценаріїв* розвитку подій в Україні в економічній площині, окрім ефективності дій ЗСУ, залежатиме від того, наскільки швидко вдасться справитись з викликами, які пов'язані з

неефективною структурою вітчизняної економіки. Якщо Україна формуватиме й реалізовуватиме плани відновлення у координатах старої системи розподілу та перерозподілу ВВП, а також з орієнтацією на існуючу технологічну спеціалізацію економіки, то траєкторія розвитку у середньо- та довгостроковому періодах буде повільною й нестійкою. Значні зусилля та програми з відбудови країни будуть ефективними, якщо вже з самого початку вони будуть зорієнтовані не тільки на відновлення, а й на реструктуризацію економіки, тобто зміну її структури, енергетичної залежності, активізацію процесів цифровізації, переходу на засади моделі інноваційно-інвестиційного розвитку. Ці орієнтири мають бути закладені вже зараз, оскільки їх відтермінування – через об'єктивні та суб'єктивні причини – уповільнюватиме темпи економічної динаміки уже в найближчій перспективі, що означатиме запізнення в часі та відновленні у просторі глобальних координат.

2. Воєнні дії РФ спричинили значні прямі втрати інфраструктури України, станом на 25.05.2022 р. їх оцінили у 105,5 млрд дол. США (загальна сума збитків інфраструктури оцінюється в межах 564–600 млрд дол. США)¹³. За *першим сценарієм* до реального відновлення, зокрема соціальної інфраструктури України, можна буде приступити у кращому випадку наприкінці 2023 р., враховуючи щонайменше річний термін створення юридичних та організаційних умов для впровадження відповідних інвестиційних проєктів та розроблення проєктної документації. Важливо, щоб уряд та органи місцевого самоврядування якомога швидше (вже сьогодні) приступили до предметних попередніх консультацій та створення законодавчих умов і механізмів щодо прискорення залучення та ефективного використання фінансових коштів міжнародних фондів, окремих країн, приватних інвесторів. За оптимістичними очікуваннями, відновлення соціальної інфраструктури України, при відсутності суттєвої ескалації конфлікту протягом 2022-2024 рр., швидкого й широкого доступу до ресурсів та максимального сприяння органів влади, можливе приблизно за п'ять років після завершення воєнних дій, тобто до 2028 р. За *другим сценарієм* обсяг зруйнованих/пошкоджених соціальних об'єктів може суттєво зрости, що потребуватиме значно більшого обсягу ресурсів і часу для їх відновлення. Імовірно, що внаслідок збільшення строків перебування вимушених мігрантів за кордоном та неповернення їхньої значної частини, в Україні виникнуть суттєві проблеми з кваліфікованими кадрами, хоча з іншого боку – масштабне будівництво створить велику кількість робочих місць. Навіть

¹³ Общая сумма прямого ущерба инфраструктуры уже превышает \$105,5 миллиарда – KSE. BIN.UA. 30.05.2022. URL: <https://bin.ua/news/economics/economic/278143-obshhaya-summa-pryamogo-ushherba-infrastruktury.html>

якщо відновлення соціальної інфраструктури України розпочнеться у кращому випадку наприкінці 2024 р., воно буде досить розтягнутим у часі й потребуватиме 8–10 років, тобто триватиме до 2033 р., проте зусилля місцевої влади можуть значно скоротити ці терміни на окремих територіях.

Відновленню інфраструктури сприятимуть: проведення ґрунтовної інвентаризації зруйнованих/пошкоджених активів по регіонах та створення єдиної бази даних з повною інформацією по кожному об'єкту, а також прогнозів щодо перспектив відновлення зруйнованої та будівництво нової інфраструктури згідно вже з реконструкцією економіки України в умовах нової реальності світу і місця України в ньому; забезпечення застосування сучасних будівельних технологій, що має бути унормовано законодавчо; скорочення строків упровадження приватних інвестицій, контроль та відповідальність за їх реалізацією; посилення гарантування приватних капіталів; якнайскоріше створення юридичних умов для активізації процесів відновлення та реконструкції – вже зараз, до завершення війни.

3. Необхідне чітке розуміння, що для ліквідації наслідків і вирішення проблем розвитку економіки, у період відновлення, Україна потребуватиме великих обсягів фінансових ресурсів, тож упродовж тривалого часу на інвестиційні цілі в умовах великого «боргового навісу», окрім зовнішньої фінансової допомоги партнерів (грантів, безоплатної допомоги, кредитів окремих країн та МФО), мають бути реально доступними власні кошти та кредитні ресурси банківської системи (репарації та заморожені активи потребують часу та юридичного оформлення). А це означає, що уже сьогодні НБУ, КМУ, ВРУ необхідно починати роботу з розроблення та впровадження комплексу заходів щодо зниження ризиків кредитування бізнесу, а саме: нормативно-правових рішень щодо захисту прав кредиторів, дієвих судових механізмів (завершення судової реформи), гарантування якості застави тощо. Необхідні рекомендації викладені в окремому розділі цієї монографії.

4. В Україні у середньо- та довгостроковій перспективах можуть виникнути загрози бюджетній стійкості, пов'язані з виплатами за державними деривативами у повоєнний час (2022–2035 рр.). У 2022 р. виплати за державними деривативами не здійснювалися через падіння реального ВВП України в 2020 р., викликане пандемією COVID-19. У 2023 р. такі виплати становитимуть близько 2,5 млрд грн, або 0,1 млрд дол. США за офіційним курсом гривні до долара США, оскільки зміна реального ВВП у 2021 р. дорівнювала 3,4%. У 2024 р., відповідно до двох наведених вище сценаріїв макроекономічного розвитку України, виплати за державними деривативами не проводитимуться через падіння реального ВВП України в 2022 р., до якого

призвела повномасштабна російська агресія. У 2025–2035 рр. виплати за державними деривативами залежатимуть від сценаріїв макроекономічного розвитку України у 2023–2033 рр. Виплати за державними деривативами України збільшують навантаження на Державний бюджет України та відволікають кошти від програм повоєнного відновлення економіки України. У зв'язку з цим доцільно або провести правочини з державними деривативами України в межах питання повоєнної реструктуризації/списання державного боргу, або напрацювати домовленості про спрямування виплат за державними деривативами України за згодою сторін як фінансової допомоги на повоєнне відновлення економіки України.

5. Окрім системної роботи з підтримки макрофінансової стабільності та фінансової стійкості окремих інституцій, особливого значення набуває вдосконалення регуляторних вимог НБУ, що сприятимуть активізації кредитування позичальників та політики, спрямованої на зниження вартості кредитних ресурсів, і головне – зламу наявних негативних тенденцій (серед яких: зниження кредитної активності банків, збереження регіональних диспропорцій кредитної активності банківських установ, недостатнє кредитування стратегічно важливих для структурної перебудови та економічного зростання видів економічної діяльності), нагромадження яких упродовж тривалого періоду (й у тому числі двох криз та пандемії) може й надалі стримувати кредитну діяльність банківських установ як драйвера економічної динаміки в Україні.

Серед ризиків сценарних прогнозів слід зазначити такі:

- продовження воєнної агресії РФ після 2023 р. та посилення ескалації воєнних дій зі зростанням масштабів руйнувань;
- вторгнення РФ в Україну може поглиблювати глобальну рецесію, оскільки зростуть ціни на продовольчі товари та енергоносії, що негативно вплине на потоки капіталу і може кардинально зменшити обсяги та можливості фінансової допомоги країн-партнерів;
- зволікання країн-партнерів з участю у повоєнній відбудові;
- зволікання уряду з розробленням і ухваленням нормативно-правових документів щодо пришвидшення залучення та ефективного використання фінансових ресурсів міжнародних фондів, окремих країн, приватних інвесторів;
- посилення міграційних процесів та високий відсоток неповернення з-за кордону, втрата кваліфікованих трудових ресурсів, що призведе до дисбалансу між потребами у трудових ресурсах для розбудови економіки у повоєнні часи та їх наявністю в Україні. Крім того, продовження війни призведе до збільшення людських втрат як серед військових, так і серед цивільних;

– інституційна неспроможність України до швидкого освоєння капітальних інвестицій, що надходять в Україну із різних джерел. Це потребує нових підходів до участі донорів у інвестуванні відбудови економіки, зокрема – запровадження процедури отримання допомоги повним пакетом, що включатиме адресні, вже обґрунтовані, пооб'єктні проєкти (наприклад: будівництво конкретної лікарні, школи, мікрорайону, містечка тощо);

– припинення зовнішньої фінансової підтримки бюджетної сфери та соціальних трансфертів в Україні раніше, ніж економіка запрацює, що дестабілізує ситуацію із виплатою заробітної плати в бюджетній сфері та пенсій і соціальних допомог;

– затягнення з відновленням транспортного сполучення та, відповідно – товарних потоків як у самій Україні, так і в зовнішніх перевезеннях, що, з одного боку, застопорить український експорт, а з другого – зменшить надходження важливих для відновлення економіки імпортованих ресурсів;

– залишаються ризики щодо енергозабезпечення країни – як нині, так і надалі, що потребує розширення видобутку з газових родовищ на території України;

– пасивність органів місцевого самоврядування щодо відновлення об'єктів інфраструктури суспільного призначення;

– скорочення обсягу міжнародних резервів та зростання волатильності валютного ринку, що спричинить тиск на курс гривні (девальвацію);

– зниження зацікавленості (ефект «втоми від війни») європейських партнерів може призвести до перетворення Плану відновлення України («Плану Маршала») у набір загальних лозунгів, а не реальних дій, що стримуватиме розвиток економіки;

– зростання відсоткових ставок за кредитами (після збільшення облікової ставки НБУ до 25%) зменшить кредитну діяльність банківських установ, що послабить кредитну підтримку економіки (як поточних потреб так і фінансування нових проєктів) та відкладатиме «інвестиційні» плани бізнесу (передусім малих і середніх підприємств) та населення тощо.

Актуалізація інструментальних оцінок за альтернативними сценаріями розвитку повоєнної економіки України у постпандемічному світовому просторі, вивчення впливу варіантів політики розбудови національної економіки (податкові ініціативи, облікові ставки, державні інвестиції, кредити, подолання імпортозалежності тощо), а також оцінювання трансформаційних змін на основі високотехнологічної моделі розвитку економіки України можуть розглядатися як напрями майбутніх досліджень.

ТРАЄКТОРІЇ РОЗВИТКУ ОСНОВНИХ ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ

Пандемія COVID-19 стала шоком для світової економіки. Багато аналітиків вважають, що вона викликала найбільшу з часів Другої світової війни кризи. Витоки цієї кризи лежать у тій всеосяжній глобалізації, що ретельно вибудовувалася останніми десятиріччями і до початку пандемії вже пов'язала національні виробництва безліччю виробничих, логістичних, споживацьких зв'язків, які стали життєвою необхідністю для їх функціонування. І коронавірус чітко проявив масштаби тих суперечностей і проблем глобального світу, які вже стали несумісними із забезпеченням стабільного і насамперед збалансованого розвитку національних економік. Заходи, що вводилися країнами для боротьби з пандемією, зруйнували ланцюги налагоджених поставок, усю логістику міжнародного товарообміну та міграції населення. Аналітики ЮНКТАД визнають, що будь-яке відновлення світової економіки після пандемії не зможе знову побудувати те, що зруйнував коронавірус¹⁴. Крім того, найбільш ефективним заходом боротьби з коронавірусом більшість країн визнали локдаун, який вводився з обмеженнями різного ступеня і негативними наслідками якого було різке падіння споживчого споживання товарів та – особливо – послуг.

Україна, безумовно, не стала у світовому господарстві винятком – пандемія призвела до кризи й української економіки. Її пік припав на 2020 р., коли були запроваджені найсуворіші обмеження. Вже у I кварталі 2020 р. ВВП країни скоротився на 1,5%, проте найбільшого падіння економіка зазнала у II кварталі, коли ВВП продемонстрував 11,4% зниження. Загалом же за рік ВВП України порівняно з 2019 р. втратило 3,8%. Падіння зазнала переважна кількість основних видів економічної діяльності. Виняток становили лише будівництво та торгівля, розвиток яких тільки уповільнився.

Позитивна динаміка відновилася у 2021 р., коли обмеження суттєво пом'якшили й економіка поступово адаптувалася до функціонування в умовах пандемії. Падіння збереглося лише на транспорті (табл. 2.1).

Окремо розглянемо динаміку у сфері послуг, яка у світовій економіці постраждала найбільше.

¹⁴ Доклад о торговле и развитии за 2020 год / UNCTAD/TDR. 2020. 39 с. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/tdr2020overview_ru.pdf

В Україні скорочення обсягу реалізованих послуг мало місце вже на початку 2020 р. та пік падіння припав на II квартал (рис. 2.1). При цьому значне скорочення обсягів реалізованих послуг спостерігалось по всіх видах діяльності й насамперед щодо реалізації послуг для населення, питома вага яких у загальному обсязі скоротилася з 23,1% у I кварталі 2020 р. до 16% у II кварталі. Найбільше постраждали види послуг, споживання яких відбувається за особистої присутності: пасажирський транспорт, туризм та пов'язані з ним послуги туристичних агенцій, послуги з тимчасового розміщення та організації харчування, готелів та ресторанів, мистецтво та відпочинок.

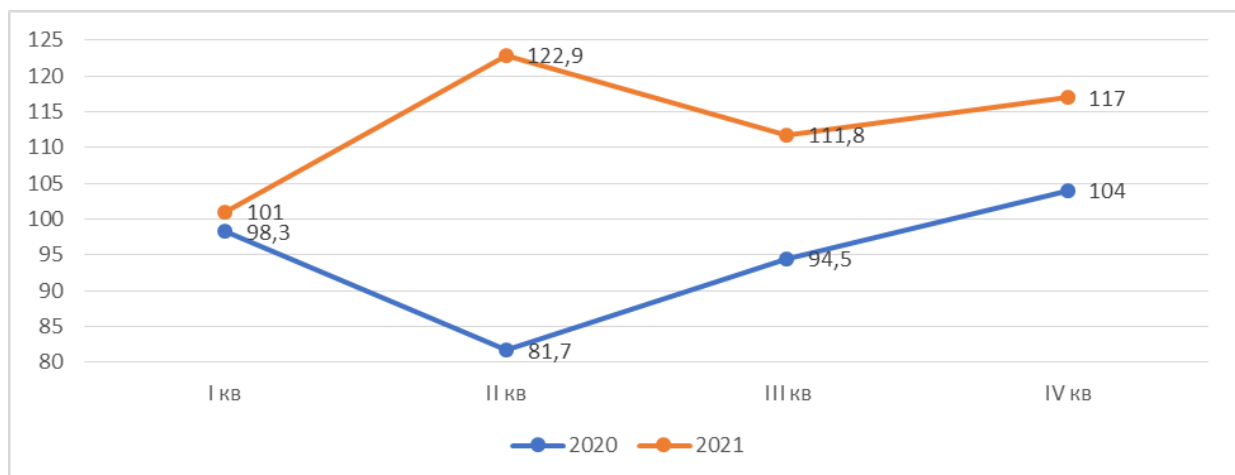
Таблиця 2.1

**Динаміка розвитку окремих складових економіки України
у 2017–2021 рр., % до попереднього року***

Складові економіки	2017	2018	2019	2020	2021
ВВП	102,5	103,4	103,2	96,2	103,4
Сільське господарство	107,5	105,7	114,1	89,9	116,4
Промисловість	101,1	103	99,5	95,5	101,9
переробна промисловість	105,2	102,9	100,9	93,1	102,4
Будівництво	126,4	108,6	120	104	106,8
Роздрібна торгівля	106	105,8	110,3	108,4	110,7
Вантажообіг	105,8	96,7	102,1	85,6	99,8
Пасажирообіг	107,4	105,1	102,6	45,8	98,3

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

**Рис. 2.1. Темпи зростання (зниження) обсягу реалізованих послуг,
% до відповідного кварталу попереднього року***

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Тому факту, що у IV кварталі 2020 р. загальний обсяг реалізованих послуг на 4% перевищив показник до пандемічного 2019 р., сфера послуг України завдячує лише обмеженому сектору, який безпосередньо пов'язаний із боротьбою з пандемією та адаптацією функціонування економіки до умов пандемії. Це послуги з охорони здоров'я та наукових досліджень, а також послуги логістичного супроводження та кур'єрської діяльності, діяльність із працевлаштування, послуги пов'язані з організацією дистанційної освіти та роботи.

Розвиток ситуації у сфері послуг України яскраво засвідчив, як сукупна пропозиція відповідає на ті зміни сукупного попиту, що сформувалися під впливом пандемії COVID-19. Ці зміни насамперед відобразилися на споживчому попиті. Запровадження локдаунів та адаптивних карантинів суттєво обмежило споживчий попит не лише на послуги, а й на товари непродовольчої групи. І не тільки тому, що торгівля більшістю з них була недоступна через обмеження діяльності торговельних мереж, а й через те, що в умовах пандемічної невизначеності населення обмежувало свій попит товарами першої необхідності. Так, зокрема кінцеві споживчі витрати домогосподарств на послуги ресторанів та готелів у 2020 р. скоротилися на 24,5% порівняно з 2019 р., на послуги транспорту – на 7,9%, освіти – на 6,7%.

Обмеження «очної» торгівлі зумовило розширення обсягів та номенклатури онлайн-торгівлі, а відтак – попит на кур'єрську доставку та складську логістику¹⁵.

Так, наприклад, за даними сервісу доставки Glovo, український ринок доставки у 2020 р. виріс у 6–7 разів порівняно з 2019 р., доставка з супермаркетів збільшилася майже у 15 разів. Удвічі збільшилися замовлення у сервісу доставки Zakaz.ua та доставки з аптек Liki24 і це при тому, що в умовах пандемії та локдаунів усі бізнеси відчували нестачу працівників¹⁶.

Карантинні обмеження зумовили й падіння попиту на окремі види промислової продукції, насамперед непродовольчої групи, що призвело до значнішого скорочення виробництва у цьому секторі промисловості.

Також вони вплинули на падіння попиту на житлову нерухомість. Посиливши невизначеність майбутнього у короткостроковій перспективі, пандемія викликала стрімке падіння попиту на житло, і вже наприкінці I кварталу 2020 р. стався обвал продажів житла, що разом із карантинними ускладненнями з робочою силою призвело до зупинки будівельних робіт. У

¹⁵ Слід зазначити, що при загальному скороченні обсягу капітальних інвестицій у 2020 р. на 38,2%, інвестиції в поштову та кур'єрську діяльність збільшилися у 7,3 раза порівняно з 2019 р.

¹⁶ Редих Элина. Якими були найпопулярніші вакансії в Україні у 2020 р. *Бізнес Цензор*. 2021. URL:<https://biz.censor.net/r3241732>

2020 р. майже 40% об'єктів у житловому будівництві призупинилося або ж повністю зупинилося.

Загальний незначний приріст обсягів будівельних робіт у 2020 р. забезпечило зростання майже на 15% порівняно з 2019 р. будівництва інженерних споруд, що відбулося у рамках програми «Велике будівництво», яке підтримувалося попитом на оновлення транспортної інфраструктури України.

У свою чергу це викликало скорочення виробництва будівельних матеріалів та інвестиційних товарів.

Наприкінці 2020 р. Уряду України було представлено результати комплексного дослідження ООН щодо наслідків пандемії для соціально-економічного становища.

Проведені оцінювання наслідків для бізнесу та домогосподарств, що здійснювалися під керівництвом ПРООН, показали, що криза, яка зумовила запровадження карантину та закриття кордонів не лише в Україні, але й практично в усьому світі, призвела до того, що глобальні виробничо-збутові ланцюги обірвалися, скоротилися обсяги виробництва, витрати домогосподарств та торгівлі. В Україні у 84% домогосподарств зменшилися доходи, а у 43% принаймні один член сім'ї втратив роботу.

Ключовими наслідками пандемії COVID-19 було визначено таке:

- загалом надмірна залежність від соціальних виплат та грошових переказів для стимулювання економіки перетворила країну на особливо вразливу до непередбачених обставин;
- понад 8% малих та середніх підприємств перебувають на межі банкрутства і, ймовірно, будуть змушені закритися;
- зростання безробіття;
- під час пандемії за межею бідності можуть опинитися понад 9000000 осіб (їхня кількість може зрости з 6,3 до 9 млн);
- жінки і дівчата більше зазнають впливу кризи через більший ризик контакту з вірусом, адже 82% медичних та соціальних працівників становлять саме жінки (середній показник у всьому світі – 70%);
- криза та режим соціальної ізоляції також призвели до посилення домашнього насильства. Повідомлення про такі випадки збільшились на 30%. Немає сумнівів, що про багато випадків навіть не заявлялося – така трагічна і сумна природа домашнього насильства¹⁷.

¹⁷ Комплексне оцінювання свідчить про руйнівні наслідки COVID-19 в Україні / UNDP. 2020. URL:<https://www.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2020/assessment-confirms-devastating-impact-of-COVID-19-in-Ukraine.html>

Поступово українська економіка почала адаптуватися до роботи в умовах пандемії: вже у другому півріччі 2020 р. падіння ВВП суттєво уповільнилося.

Адаптація економіки до умов функціонування при пандемії значною мірою залежить від визначеності динаміки перебігу та масштабів пандемії. Саме з цією метою СЦД-Україна (Світовий центр даних «Геоінформатика і сталий розвиток» КПІ ім. Ігоря Сікорського) спільно з Інститутом епідеміології та інфекційних хвороб ім. Л.В. Громашевського НАМН України з початком пандемії здійснювали форсайт-дослідження «Форсайт COVID-19»¹⁸. Головними результатами цього дослідження були постійно актуалізовані дані щодо темпів поширення коронавірусу, динаміки смертності, регіональні особливості у масштабах пандемії тощо, що допомагало підвищити ефективність боротьби з пандемією та обґрунтовано і безпечно переходити на більш м'які обмежувальні заходи.

Це сприяло адаптації економіки до нових умов функціонування, і в 2021 р. почалося відновлення позитивної динаміки розвитку практично в усіх видах діяльності (табл. 2.1). За рахунок збільшення обсягів виробництва товарів та послуг і підвищення цін виробників та споживчих цін, які частково звільнилися від тиску низького платоспроможного попиту в 2021 р., відновився достатній рівень рентабельності виробництва. Збитковими залишилися лише охорона здоров'я та мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (табл. 2.2).

За даними дев'яти місяців 2021 р. частка збиткових підприємств зменшилася з 34,8% (у той же період 2020 р. – до 22,9%). Якщо у 2020 р. за даними дев'яти місяців від'ємне фінансове сальдо мали дев'ять із 15 основних видів економічної діяльності, то у 2021 р. їх залишилося лише три – освіта, мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, а також надання інших видів послуг.

На жаль, на позитивну динаміку 2021 р. з другого півріччя почала негативно впливати ситуація на світовому ринку енергетичних ресурсів.

Вартість газу в Європі почала зростати з весни 2021 р. Якщо протягом 2019–2020 рр. ціна 1000 куб. м природного газу на Нідерландському транспортному хабі TTF коливалася у межах 133–189 євро, то на кінець березня 2021 р. вона становила 247,71 євро, на кінець вересня – 765,22 євро, а на кінець грудня стрибнула до понад 1850 євро.

Для України зростання цін на енергетичні ресурси, зокрема на природний газ, мало вкрай негативні наслідки. В енергетичному балансі України на

¹⁸ Форсайт COVID-19: перебіг пандемії на зламі 2020-2022 років / Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. 2020. URL:<http://www.wdc.kpi.ua/uk/node/190117>

природний газ припадає близько 28% загального постачання первинної енергії. Близько 38% природного газу використовується для перетворення в інші види енергії – на електростанції, ТЕЦ та теплоцентралі. Промисловість споживає близько 12% природного газу, побутовий сектор – понад 27%.

Таблиця 2.2

Рентабельність операційної діяльності основних видів економічної діяльності за січень–вересень*, %

Вид економічної діяльності	2020	2021
<i>Усього</i>	3,9	14,9
Сільське, лісове та рибне господарство	1,6	6,7
Промисловість	3,3	16,3
Будівництво	2	1,3
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	16,2	31,3
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	-0,4	3,0
Тимчасове розміщення й організація харчування	-12,7	16,1
Інформація та телекомунікації	24,2	24,5
Фінансова та страхова діяльність	5,8	7,3
Операції з нерухомим майном	-7,7	40,6
Професійна, наукова та технічна діяльність	-7,8	0,2
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	2,5	10,8
Освіта	-7,5	5,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	7,6	-4,4
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-40,6	-4,9
Надання інших видів послуг	-8,2	-2,4

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Стрибок цін на імпортований газ на початку 2020 р. зумовив незначне підвищення цін виробників енергії в межах України (у лютому – на 2,8%), яке нівелювалося протягом року до 0,4%.

У 2021 р. ситуація змінилася – ціна на газ стрімко зростала. Крім того, вже з середини 2020 р. тенденція до зниження ціни на нафту, що спостерігалася з кінця 2018 р., змінилася протилежною – нафта почала зростати в ціні. Вже у березні 2021 р. ціна бареля Brent зросла до 70 дол. США з 40 дол. США у жовтні 2020 р., а на кінець 2021 р. досягла 79 дол. США за барель.

Це викликало стрімке здорожчання палива – до кінця 2021 р. паливо та мастило загалом зросли в ціні на 26,5%. Також майже удвічі зросли тарифи на електроенергію для непобутових споживачів і на 36,6% – для населення.

З початком 2021 р. зростання цін в енергетиці суттєво прискорилося: вже у лютому – на 9,6% порівняно з січнем, а потім у серпні – на 19,4%, вересні – ще майже на 9%, у жовтні за місяць відбувся стрибок цін на 43,2%, листопаді – ще на 10,3% і у грудні – на 8,7%. Загалом за рік ціни у виробництві енергії зросли майже у 2,7 раза.

Висока енергоємність економічної діяльності в Україні, що зумовлюється зокрема застарілими технологіями та зношеністю інфраструктурних об'єктів, зумовила масштабність трансмісії зростання вартості енергетичних ресурсів на ціни виробників, спочатку зросли ціни на товари проміжного споживання, а за ланцюговою реакцією – практично на усі промислові товари: за підсумками року загальне зростання цін виробників у 2021 р. становило 174,2% до грудня 2020 р.

Значне підвищення цін виробників у промисловості призвело до такого ж стрімкого зростання витрат на виробництво сільськогосподарської продукції. Так, за 2021 р індекс цін на матеріально-технічні ресурси промислового походження, що споживаються сільським господарством, становив понад 149%.

Тож наприкінці 2021 р. в Україні сформувався потужний інфляційний потенціал. У 2022 р. енергетичний чинник зберігає свій негативний вплив: на початку року ціна на природний газ продовжувала зростати, у II кварталі спостерігалось певне її падіння, проте вже у жовтні ціна знову збільшилася. Ціни на нафту на початку року досягли 90 дол. США за баррель, проте у вересні почалося незначне падіння.

Із такими досить складними перспективами розвитку цінових процесів 24 лютого 2022 р. Україна опинилася у ситуації повномасштабної війни, розгорнутої РФ.

Наслідками цієї війни, окрім гибелі тисяч військових та цивільних громадян України, вже стали величезні руйнування інфраструктури.

Так, станом на 5 вересня 2022 р. загальна сума прямих збитків від пошкодження та руйнування будівель та інфраструктури вже перевищувала 114,5 млрд дол. США. Цю оцінку проведено спільними зусиллями KSE Institute, урядових органів за керівництва Міністерства реінтеграції, Мінрегіону та Міністерства інфраструктури у співпраці з іншими міністерствами та партнерськими організаціями в рамках діяльності Національної ради з відновлення України від наслідків війни.

Найбільша частина в загальній сумі становлять збитки житловому фонду та інфраструктурі – 72%. Загалом з початку повномасштабної війни РФ проти України пошкоджено, зруйновано або захоплено щонайменше 131,3 тис. житлових будинків, з яких 15,3 тис. багатоповерхівок та 115,9 тис. приватних

будинків; 422 підприємства, 2472 освітні заклади, 934 заклади охорони здоров'я, 44 соціальні центри, 1991 магазин, 511 адмінбудівель.

Станом на 5 вересня 2022 р. загальні непрямі втрати становлять 130,4 млрд дол. США. Найбільша частка непрямих втрат внаслідок повномасштабної війни зосереджена у сфері промисловості та українських підприємств — 30,3 млрд дол. США .

Мінімальні потреби у відновленні галузей станом на 05.09.2022 р. уже сягали 197,8 млрд дол. США¹⁹. Найбільші потреби у відновленні – у житлового фонду – 75,3 млрд дол. США , інфраструктури – 51,1 млрд дол. США та підприємств і промисловості – 19,7 млрд дол. США (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Загальна оцінка прямих, непрямих втрат та потреб економіки України в розрізі галузей у відновленні, у грошовому вимірі (станом на 05.09. 2022)

Тип майна	Оцінка втрат, млрд USD		
	Прямі втрати	Загальні непрямі втрати	Загальні потреби у відновленні
Житлові будівлі	47,8	3,5	75,3
Інфраструктура	35,1	18,7	51,1
Активи підприємств, промисловість	9,7	30,3	19,7
АПК та земельні ресурси	4,3	23,4	17,5
Соціальна сфера	0,2	6,4	6,6
Транспорт	2,7	0,4	5,0
Освіта	4,4	2,1	5,4
Торгівля	2,1	23,3	3,9
Енергетика	1,8	11,6	3,5
Охорона здоров'я	1,6	2,7	2,5
ЖКГ	1,3	2,3	1,7
Культура, туризм, спорт	2,0	4,3	3,2
Адміністративні будівлі	0,9	0,1	1,3
Цифрова інфраструктура	0,6	1,1	1,0
Фінансовий сектор	0,02	0,2	0,02
Разом	114,5	130,4	197,8
Потреби у розмінуванні			70
			267,8

Джерело: Загальна сума прямих збитків інфраструктури зросла до \$114,5 млрд KSE. 2022. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-infrastrukturi-zroslo-do-114-5-mlrd/?fbclid=IwAR1w2o4E2WQX2R4UMbsy3zcJEAJjrKmm4-K80PsSqVcANUankPF30hH0FYI>

¹⁹ Нагадуємо, що загальна сума потреб у відновленні враховує лише відбудову зруйнованих об'єктів за принципом Build Back Better з урахуванням модернізації та додаткову потребу в ліквідності для відновлення діяльності підприємств. Водночас ця оцінка не враховує загальних потреб на відновлення економіки, а також додаткових потреб на модернізацію активів, які не зазнали пошкоджень та руйнувань.

За оцінками уряду, з урахуванням цих категорій загальна потреба у фінансуванні відновлення та модернізації економіки становить 750 млрд дол. США.

Україна не має таких фінансових можливостей, особливо враховуючи те, що відновлення інфраструктури має здійснюватися у максимально стислі строки. У вирішенні цього завдання Україна розраховує на технологічну та фінансову міжнародну підтримку. Вже на цей час багато країн – США, Франція, Італія, Португалія, Німеччина. Фінляндія, Туреччина та інші – висловили готовність взяти участь у відновленні зруйнованих знакових об'єктів у містах та містечках України²⁰.

Крім того, 5 травня 2022 р. в ЄС було створено Трастовий фонд солідарності з Україною, який має стати інструментом мобілізації коштів для відновлення нашої країни, зокрема й заморожених та конфіскованих активів російської та білоруської еліти та олігархів. Україна сподівається на участь у наповненні цього фонду Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Європейського інвестиційного банку, Європейського банку реконструкції та розвитку, а також за рахунок *допомоги великих міжнародних компаній та благодійних фондів*²¹.

Це потребуватиме інституційної підтримки – створення інституції, яка би стала єдиним центром комунікації української влади та країн (організацій) – донорів при: створенні багаторічних капітальних програм модернізації, об'єднанні взаємодоповнюючих та взаємопов'язаних програм, забезпеченні ефективного бюджетування та фондування капітальних інфраструктурних програм. Проте водночас постає завдання залучення інвестицій, фінансової допомоги, кредитів та управління фінансами **в інтересах України**.

Саме тому уряд має вже зараз чітко визначити, якою постане Україна у повоєнному відновленні: чи вона відновлюватиме свою економіку сировинно-аграрного типу, чи почне будувати економіку, що базуватиметься на новому технологічному укладі, економіку знань та технологій, економіку, яка відіграватиме достойну роль у новому постпандемічному світі.

Не викликає сумніву, що забезпечення національної безпеки та успішного розвитку вимагає останнього шляху – післявоєнна динаміка розвитку української економіки, і насамперед основних видів економічної

²⁰ Українські міста відновлять США, Туреччина та країни ЄС. *Obozrevatel*. 2022. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/ukrainski-mista-vidnovlyat-ssha-turechchina-ta-kraini-es-hto-ta-komu-dopomozhe.htm>

²¹ Відбудова України після війни: хто, як і за чий гроші. *Економічна правда*. 19 травня 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/05/19/687200/>

діяльності України, має формуватися під впливом тенденцій розвитку світової економіки.

Сучасна наука пропонує інструмент, який забезпечує обґрунтовані засади прийняття державним менеджментом рішень у сфері прогнозування багатьох аспектів майбутнього розвитку. Таким інструментом є форсайт, який в останні роки перетворився на невід’ємну частину насамперед стратегічного планування.

Зокрема, саме стратегічний форсайт, Єврокомісія розглядає як дорожню карту для таких амбіційних цілей, як визначення шляхів досягнення її політичних пріоритетів, дослідження ключових тенденцій соціально-економічного розвитку, викликів та ризиків сучасного етапу розвитку, визначення проблемних зон та областей тощо.

Так, зокрема, 8 вересня 2021 р. було опубліковано вже другу щорічну доповідь про розробку стратегічного форсайту «Можливості та свобода дій ЄС». У цій доповіді визначено 10 головних напрямів розвитку, перспективних для ЄС з точки зору досягнення глобального лідерства. Серед них – забезпечення безвуглецевої та доступної енергії, підвищення потенціалу у сфері управління даними, штучного інтелекту та передових технологій²².

В Україні аналогічні дослідження також проводяться. Так, з 2020 р. колективом Українського інституту майбутнього розробляється форсайт «Економічна стратегія України 2030» саме з метою формування стратегічного бачення щодо майбутнього розвитку України як «становлення впливового регіонального суб’єкта, самостійного, незалежного в ухваленні економічних і геополітичних рішень, наскільки це дозволить глобальна ситуація, з високою якістю життя громадян»²³.

У 2022 р. було створено міжфракційне депутатське об’єднання Верховної Ради України «Стратегічний форсайт України», яке у серпні 2022 р. презентувало напрями своєї роботи, серед яких проведення форсайт-дослідження щодо повоєнної відбудови і майбутнього України та інструменти залучення до цього громадян²⁴.

²² Strategic Foresight Report. The EU’s capacity and freedom to act. Communication from the Comission to the European Parliament and the Council / European Comission. Brussels. 08.09.2021. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/foresight_report_com750_en.pdf

²³ Проведення дофорсайтних досліджень: організаційні аспекти. *Український соціум*. 2021. № 2 (77). С. 26–42. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2021/08/26_39_No-277_2021_ukr.pdf

²⁴ Форсайт-дослідження щодо повоєнної відбудови та майбутнього України / МФО Верховної Ради України «Стратегічний форсайт України». 2022.

Одним з інструментів форсайт-досліджень є розробка контекстних сценаріїв тих процесів, стратегія яких досліджується. Є два види таких сценаріїв – інерційні та трансформаційні.

У будь-якому випадку стратегія повоєнного відновлення України має формуватися з урахуванням головних трендів розвитку глобальної економіки, які на сьогодні вже визначені: ООН назвала шість мегатрендів постпандемічного розвитку²⁵:

- проривне спрощення комунікацій між людьми завдяки розвитку штучного інтелекту та впровадженню технологій 5G;
- зміщення акцентів у фундаментальних цінностях людей в бік зростання значення фізичного та психологічного добробуту;
- завершення поступового переходу до моделі вуглецевої економіки, що покликана стримати глобальне потепління;
- активний розвиток циркулярної економіки, в основу якої покладено технології вторинного використання ресурсів та зменшення відходів;
- новий поштовх розвитку економіки біологічного зростання, зокрема індустрії органічної їжі;
- розвиток нового виду економіки – економіки досвіду, що заснована на позитивних спогадах про споживання тих чи інших товарів, брендів у минулому.

Проте визначальними факторами при розробленні стратегії та конкретних сценаріїв відновлення та повоєнного розвитку економіки України є обсяги завданих руйнувань критичної, виробничої, транспортної, соціальної інфраструктури та ступінь терміновості завдань щодо відновлення. Водночас слід зазначити, що Україна опинилася в унікальній ситуації: війна стократ посилила той виклик, які пандемія поставила перед світом – спроможність реагувати на ризики високого ступеня невизначеності на всіх рівнях. З іншого боку, потреба пришвидшення структурних змін, яку виявив коронавірус, для України перетворилася в нагальне завдання з можливістю невідкладної реалізації внаслідок руйнування застарілої інфраструктури.

У цьому розділі представлено результати дослідження можливих траєкторій розвитку основних видів економічної діяльності України до 2030 р. Висхідною точкою цих досліджень була оцінка падіння виробництва у 2022 р.

Оцінити скорочення української економіки внаслідок ескалації воєнних дій наразі досить складно, головним чином через те, що конфлікт продовжується

²⁵ Future Possibilities Report / United Nations Organization. 2020. URL: <http://wdc.org.ua/uk/covid19-transformation-after-pandemic-europe>. (дата звернення – 10 жовтня 2020 р.).

і господарська система країни щодня зазнає нових втрат. Проте вже зараз можна оцінити ті виклики у сфері економічної діяльності, на які економіка України наражатиметься до кінця воєнних дій. Окреслимо головні з них.

З боку попиту

❖ Неможливість підтримувати обсяги традиційного експорту товарів та послуг унаслідок руйнування логістичних ланцюгів, насамперед блокування морських портів, та руйнування виробничих потужностей експортоорієнтованих виробництв, що означає неможливість задовольнити зовнішню складову сукупного попиту.

❖ Скорочення споживчого попиту населення та значна зміна його структури, що викликано насамперед значним прискоренням інфляції, зростанням боргів, девальвацією. За січень–вересень 2022 р. споживчі ціни загалом збільшилися на 21,8%, при цьому індекс цін на транспортні послуги становив 138,2% (на пальне та мастило – 161,8%), на продовольчі товари – 127,3% (на фрукти – 175,9%, овочі – 142%, цукор – 132,5%, хліб та хлібопродукти – 128,9%). Значна частина населення або втратила роботу, або ж опинилася у ситуації зменшення заробітних плат. На тлі високої інфляції НБУ очікує падіння доходів населення у 2022 і у 2023 рр. реальних заробітних плат на 27%. Як наслідок – головними статтями витрат 80–90% населення є продукти харчування та комунальні послуги.

Станом на 18.10.2022 р. НБУ збільшив курс долара США порівняно з початком війни на 32,6% – до 36,5686 грн за долар. На готівковому ринку долар США перетнув межу 40 грн. Це не лише підтримує високу динаміку інфляції, а й негативно впливає на споживчу впевненість, що зумовлює відповідні зміни у споживчому попиті (його переорієнтацію на створення запасів життєво необхідних товарів), а також значне скорочення строкових заощаджень.

Крім того, на скорочення попиту вплинуло не лише падіння доходів населення внаслідок закриття підприємств, а й те, що з початку війни станом на кінець серпня, за даними ООН, з України виїхало 11,1 млн осіб, з яких 4,7 млн осіб вже повернулися. Тобто на сьогодні споживчий ринок України скоротився на 6,4 млн споживачів.

❖ Різне падіння інвестиційної діяльності, зумовлене як відсутністю власних коштів підприємств, які є основним джерелом капітальних інвестицій, так і активними воєнними діями.

З боку пропозиції

❖ Зруйновані промислові підприємства та житлово-комунальна інфраструктура, зруйнована логістика забезпечення виробництва сировиною та товарами проміжного споживання, нестабільність водо- та енергопостачання, міграція робочої сили. За оцінками²⁶ станом на 1.06.2022 р. зруйновано 40% житлової інфраструктури, 31% транспортної інфраструктури, 10% торговельної та промислової інфраструктури, 3% освітньої та фінансової інфраструктури. Незасіяною залишилася третина посівних площ.

❖ Дефіцит значного асортименту споживчих товарів та товарів проміжного споживання українського виробництва внаслідок руйнування або ж захоплення окупантами виробничих потужностей.

❖ Зростання імпорту споживчих товарів та товарів проміжного споживання, що зумовлює зростання дисбалансу зовнішньої торгівлі, прискорення цінової динаміки і скорочення платоспроможного попиту.

❖ Дефіцит енергетичних ресурсів та зростання їх вартості, що формує зокрема загрозу для проведення жнив та опалювального сезону 2022–2023 рр.

❖ Дефіцит трудових ресурсів для відновлення інфраструктури та забезпечення функціонування критичної інфраструктури, а також формування регіональних дефіцитів трудових ресурсів через руйнування соціальної, зокрема житлової, інфраструктури²⁷.

Зважаючи на ці висхідні умови та оцінку падіння ВВП у 32,2% і досягнення норми валового нагромадження основного капіталу (ВНОК) на рівні 35% наприкінці 2030 р., було здійснено оцінку динаміки основних видів економічної діяльності у 2022 р. Темпи скорочення доданої вартості основних видів економічної діяльності у 2022 р. оцінюються в таких інтервалах:

сільське господарство – (-30–35)%,

промисловість – (-40–42)%,

будівництво – (-42–45)%,

оптова та роздрібна торгівля – (-40–42)%.

²⁶ Звіт «Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення – серпень 2022» / Світовий банк; Уряд України; Європейська Комісія. 2022. URL: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/09/ukraine-rdna_summary_ua_web-2.pdf

²⁷ За даними МОМ, на середину квітня частка переселенців у загальній кількості населення України зросла до 17,5% – тобто кожна шоста людина стала внутрішньо переміщеною особою. Війна з росією: кожен шостий українець став переселенцем / Благодійний фонд «Сила віри». 2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/04/21/novyna/suspilstvo/vijna-rosiyeyu-kozhen-shostyj-ukrayinecz-stav-pereselencem>

Подальший розвиток економіки є більш невизначеним, насамперед через невизначеність термінів закінчення війни. Кожний день війни означає збільшення руйнації інфраструктурних об'єктів та інших втрат, а тому – збільшення термінів та зростання потреби у фінансових ресурсах на відновлення. Це, у свою чергу, збільшує невизначеність завершення тих масштабів відновлення економіки, які забезпечать перехід економіки України до стабільного зростання. Тобто можна констатувати, що подальший розвиток основних видів економічної діяльності України може відбуватися щонайменше за двома траєкторіями, відмінності яких залежатимуть головним чином від того, коли закінчиться війна²⁸. Відштовхуємося від того, що активні воєнні дії закінчаться до кінця 2023 р., або ж триватимуть і у 2024 р. Ці відмінності зумовлять масштаб завдань із відновлення та строків початку повномасштабних проєктів, проте стратегічні напрями залишатимуться загальними, оскільки вони визначені особливостями відновлення окремих видів економічної діяльності у контексті тих руйнувань, які стали, чи ще виникнуть унаслідок воєнних дій.

Визначенню траєкторії розвитку окремого виду діяльності передують виокремлення як першочергових тих завдань із відновлення, які є невідкладними і мають та можуть бути здійснені у короткостроковій перспективі, а також тих, реалізація яких або потребує тривалого часу, або ж вони мають бути здійснені у середньостроковій перспективі.

Так, зокрема, у короткостроковій перспективі відновлення має забезпечити: захист та безпеку людей, усі потреби населення, пов'язані із життєзабезпеченням, відновлення критичної інфраструктури, а також проведення усіх підготовчих робіт, необхідних для подальших етапів повоєнного розвитку.

У середньостроковій перспективі відновлення має базуватися з огляду на стратегічно визначені пріоритети відбудови кожного сектора на основі новітніх ресурсозберігаючих технологій з урахуванням головних трендів розвитку глобальної економіки для забезпечення сталого та інклюзивного розвитку.

Можна сказати, що найбільш визначеною є ситуація в **сільському господарстві**: відновлення обсягів виробництва у рослинництві залежить від термінів рекультивациі сільськогосподарських угідь (розмінування, очищення від залишків снарядів та від забруднення від вибухів, розбитої воєнної техніки тощо); вкрай важливим є також відновлення зруйнованих зерносховищ, елеваторів та інших об'єктів для зберігання сільськогосподарської продукції.

²⁸ Безумовно визначальним чинником відновлення є наявність необхідних фінансових ресурсів, проте у нашому дослідженні ми відштовхуємося від того, що фінансова допомога країн-партнерів буде достатньою.

Відновлення обсягів виробництва у тваринництві залежить не лише від відновлення або ж будівництва зруйнованих тваринницьких ферм, а й від відновлення поголів'я. На сьогодні Україна втратила понад 50 тис. голів дійних корів. На кінець 2022 р. поголів'я може скоротитися до 120-150 тис. голів – а це третина промислового поголів'я корів²⁹. Також втрачено понад 42 тис. голів овець та кіз, 258 тис. голів свиней, близько 6 млн голів птиці.

Постраждало від воєнних дій близько третини сільськогосподарських угідь і близько 22% усе ще перебувають під окупацією.

Найбільше постраждали південні регіони та Харківська область, які є найвагомішими виробниками сільськогосподарської продукції: на ці регіони припадає близько 42% збирання соняшнику, 30% зернових та зернобобових, 37% овочів відкритого ґрунту.

Вирішення перелічених проблем є завданнями короткострокової перспективи відразу після закінчення активної фази війни. Довготривалим може виявитися розмінування сільськогосподарських угідь³⁰. Проте важливим чинником стане календар проведення сільськогосподарських робіт: навіть якщо активні воєнні дії закінчатся навесні 2023 р., увести переважну площу звільнених угідь в обіг можна буде лише навесні 2024 р. Водночас протягом 2023 р. можна буде відновити зруйновані або ж побудувати нові зерносховища, відсутність яких сьогодні посилює негативні очікування аграріїв щодо посівної кампанії 2023 року, оскільки вони вже зіткнулися з проблемою зберігання врожаю 2022 року. Тож масштабне відновлення сільськогосподарського виробництва відбуватиметься у 2024–2025 рр., протягом яких більшість пашні буде рекультивовано та відновиться поголів'я сільськогосподарських тварин, і у 2025 р. обсяг виробництва досягне рівня 2021 р. Далі у середньостроковій перспективі темпи розвитку аграрного сектора суттєво уповільняться відповідно до ресурсного потенціалу галузі, проте запровадження новітніх технологій вирощування та зберігання аграрної продукції, зміни у спеціалізації українського АПК та перетворення його у дійсно аграрно-промисловий комплекс, зростання ролі фермерства та малих підприємств із переробки сільськогосподарської продукції дасть змогу до 2030 р. перевищити рівень 2021 р. на понад 15–16%

²⁹ На початок 2022 р. молочне стадо нараховувало 1552,7 тис. голів, з яких лише 423,7 тис. голів належали підприємствам. Більшість стада – це корови населення і значна їхня частина перебувала в зоні активних воєнних дій.. Втрати в приватному секторі оцінити практично неможливо.

³⁰ За оцінками Української асоціації саперів, на сьогодні близько 83 тис. кв. км забруднено різними типами вибухових предметів.

Якщо ж воєнні дії триватимуть до кінця 2023 р., то 2024 р. буде втрачений з точки зору відновлення посівної у звільнених регіонах, а проблема відсутності зерносховищ зумовить подальше скорочення посівів. Проте загальна траєкторія розвитку збережеться, хоча рівня 2021 р. аграрний сектор у такому випадку досягне у 2026 р. (рис. 2.2).

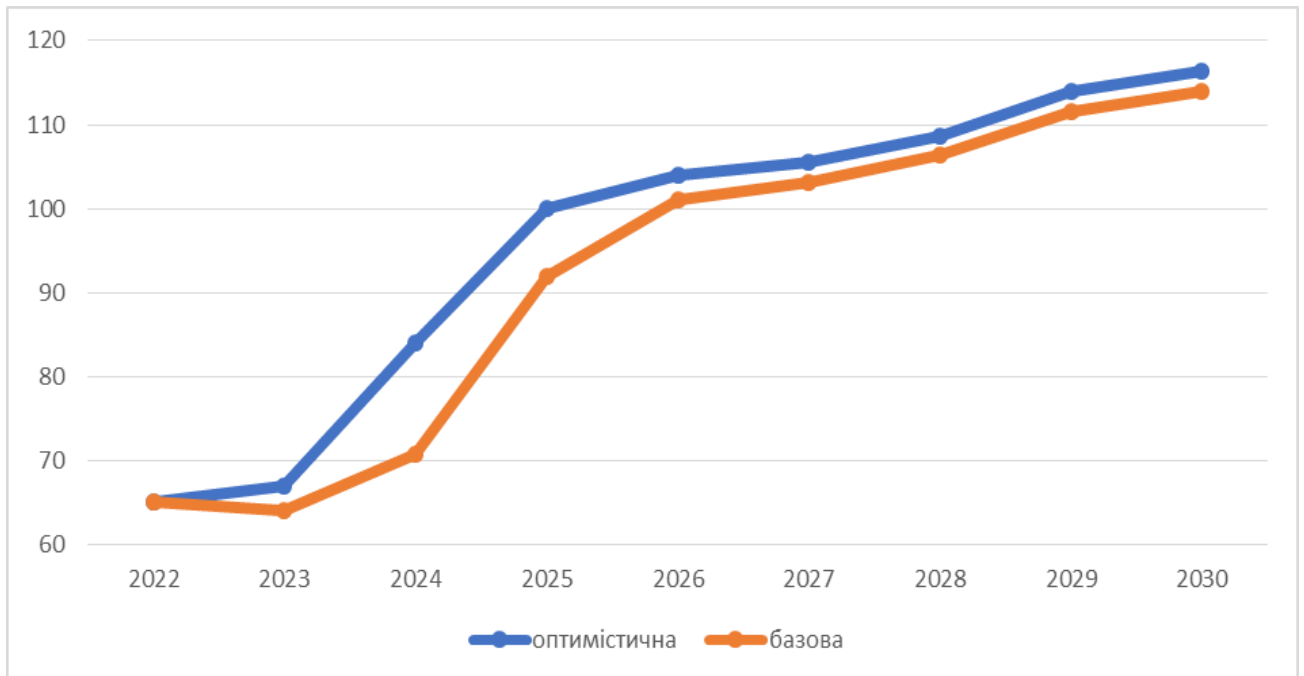

Рис. 2.2. Оптимістична та базова траєкторії розвитку сільськогосподарського виробництва, у % 2021 р = 100%

Джерело: розрахунки автора.

У період післявоєнної відбудови аграрно-промислового комплексу потреба в інноваціях особливо загостриться, оскільки необхідно застосовувати нові підходи, аби за несприятливих умов зберегти або швидко відновити втрачені потужності. Інновації в аграрному секторі включають широкий спектр технологій, починаючи з хімічного складу засобів захисту рослин, функціоналу сільгосптехніки, гібридів культур та тварин і закінчуючи підходами до оптимізації використання засобів виробництва, обробітку ґрунту та добрив. Тож від обсягів залучення інвестицій значною мірою залежатиме траєкторія повоєнного розвитку АПК України.

Траєкторія розвитку ***промисловості*** акцентована на середньострокову перспективу: значну частину пошкоджених активів промислових підприємств становлять металургійні комплекси Донецької області та інші підприємства важкої промисловості півдня України, відновлення яких є довготривалим завданням. Проте серед постраждалих промислових підприємств є такі, продукція яких необхідна для відновлення зруйнованої критичної інфраструктури, забезпечення життєдіяльності населення та обороноздатності

ВСУ. Це підприємства з виробництва та розподілення електроенергії, газу та води, руйнування яких є головною ціллю останніх обстрілів РФ. Відновлення роботи цих промислових підприємств має здійснюватися, не чекаючи завершення воєнних дій, і на такі проєкти країни-партнери вже надають кошти, розглядаються інвестиційні проєкти.

У короткостроковій перспективі також має бути суттєво розширено виробництво усієї номенклатури будівельних матеріалів для масштабного житлового будівництва, а також створено виробництво енергоефективних будівельних матеріалів, кліматичного обладнання, систем опалення та кондиціонування та гарячого водопостачання, енергоефективного обладнання для житлових будинків та інженерних споруд – усього, що буде необхідно для відновлення зруйнованої інфраструктури на принципах модернізації та запровадження енерго- та ресурсозбереження. Величезна потреба у предметах домашнього вжитку при відновленні зруйнованих міст та територіальних громад стимулюватиме розширення виробництва побутової техніки, меблів, продукції легкої промисловості.

Окремо слід відзначити проблему відновлення та розширення оборонно-промислового комплексу (ОПК). Частково підприємства ОПК уже створюються, проте масштабні проєкти реалізовуватимуться у коротко- та середньостроковій перспективах. Необхідність створення ВПК на належному рівні є стимулом для розвитку таких видів переробної промисловості, як металургійний та металообробний комплекси, машинобудування, легка та харчова промисловість. Причому не лише для великого бізнесу, а й для середнього та малого.

Це означає, що певне відновлення промислового виробництва відбуватиметься й у період активних воєнних дій. З огляду на значне падіння промисловості у 2022 р. у короткостроковій перспективі темпи зростання будуть досить високими та досягнути рівня 2021 р. промисловість України зможе у 2025 р. за оптимістичною траєкторією або ж у 2026 р. – за базовою. (рис. 2.3).

Надалі уповільнення темпів зростання обсягів промислового виробництва зумовлюватиметься насамперед збільшенням бази порівняння, оскільки у 2025–2027 рр. відновлюватиметься робота підприємств важкої промисловості України. Загалом до 2030 р. обсяги промислового виробництва збільшаться порівняно з 2021 р. на 34–36%, при цьому в структурі промислової продукції має суттєво збільшитися питома вага високотехнологічної продукції.

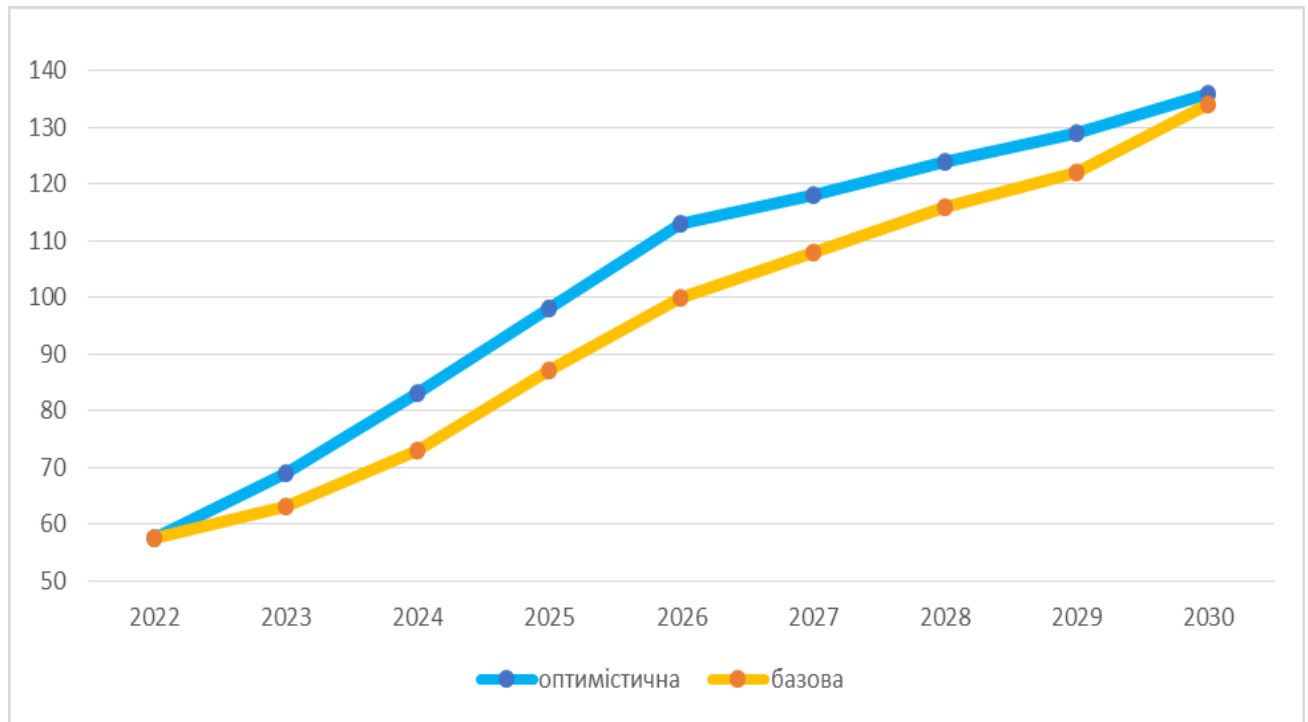

Рис. 2.3. Оптимістична та базова траєкторії розвитку промисловості, у % 2021 р = 100%

Джерело: розрахунки автора.

Будівництво відіграватиме вагому визначальну роль у повоєнному відновленні України. Саме ця галузь має забезпечити відновлення усієї зруйнованої інфраструктури України, насамперед – критичної. Це завдання стоїть перед будівельними організаціями і під час воєнних дій, тому обсяг будівельних робіт поступово зростатиме: у 2023 р. у більших масштабах за оптимістичної траєкторією і повільніше – за базовою.

Проте слід мати на увазі, що саме будівництво має забезпечити відновлення зруйнованого житла і це завдання короткострокової перспективи: чим повільніше відновлюватиметься житло, тим більша частина населення залишиться закордоном, що, зокрема, означає втрату людського капіталу і потенціалу відновлення економіки та її подальшого розвитку – в країні просто існуватиме дефіцит робочої сили для виконання усіх відновлювальних робіт.

Масштаб завдань із відновлення соціальної інфраструктури, зокрема житлової, є настільки великим, а їх виконання – невідкладним, що з високою ймовірністю їх виконання стикнеться не лише з фінансуванням, а й на проблему нестачі робочої сили. Особливо гостро цей дефіцит відчуватиметься на регіональному рівні, насамперед у регіонах, де відбувалися активні воєнні дії і з яких було евакуйовано більшість населення, якому після завершення війни повертатися просто не буде куди. В цих умовах посилюється роль територіальних громад.

Насамперед фінансування саме муніципальних проєктів є поширеною практикою ЄС, оскільки це дозволяє контролювати використання наданих коштів. Тобто вже сьогодні мають розроблятися проєкти щодо відновлення зруйнованих сіл та міст за усіма сучасними стандартами енергоефективності та екологічності (у тому числі переробки сміття та відходів), з оптимальним набором та розташуванням об'єктів соціальної, у тому числі транспортної, екологічної, медичної, освітньої інфраструктури, а з огляду на агресивну політику РФ – і з обов'язковою наявністю місць укриття для кожної територіальної громади.

Відновлення соціальної інфраструктури повинно координуватися з виробничою інфраструктурою, відновлення якої має відбуватися на основі всеохоплюючої та конкретної стратегії індустріалізації, вдосконалення технологій з метою забезпечення енергоефективності, ресурсоефективності та екологічності виробництва і споживання. В цій координації вагому роль також повинні відігравати територіальні громади, адже саме виробнича структура тієї чи іншої громади визначатиме її подальший розвиток, забезпечуватиме її майбутнє. З іншого ж боку, виробнича інфраструктура, тобто вибір спеціалізації та шляху розвитку громади визначатиме й особливості її соціальної інфраструктури, зокрема екологічних і медичних об'єктів та закладів освіти.

У розробці, а далі й у контролюванні виконання цих проєктів безпосередню участь мають брати місцеві органи влади – саме такий підхід дозволить залучити необхідні для відновлення кошти та людські ресурси.

Уже з 2025 р. відмінності у траєкторіях знівелюються через масштаби на невідкладність завдань щодо будівництва та ремонту житлових, соціальних об'єктів та інженерних споруд, зруйнованих війною. З 2026 р. темпи зростання обсягів будівельних робіт дещо уповільняться, проте до 2030 р. обсяг будівництва перевищить рівень 2021 р. у 2,2 раза (рис. 2.4).

Слід зазначити, що суттєво змінитися повинна сама галузь: будь-яке будівництво – як житлове так і інфраструктурне, у тому числі ремонт, – має відповідати сучасним нормам енергоефективності, екологічності, ресурсозбереження та якості життя, що потребуватиме і стимулюватиме відповідні наукові дослідження і створення нових матеріалів, технологій отримання альтернативних джерел енергії, зокрема і за рахунок переробки відходів і розробки будівельних проєктів. З огляду на потребу відновлення зруйнованого у короткі строки, доцільно уніфікувати певні проєкти будівництва, насамперед об'єктів соціальної інфраструктури для територіальних громад: шкіл, дитячих садочків, ФАП, відділень зв'язку,

торгівлі, укриттів, транспортних зупинок тощо. Вже сьогодні будівельні підприємства мають готуватися до виготовлення та монтажу мобільних тимчасових будинків та розвивати підприємства з будівництва невисоких панельно-каркасних будинків – на найближчу перспективу в житловому будівництві переважатимуть проєкти невисотної забудови.

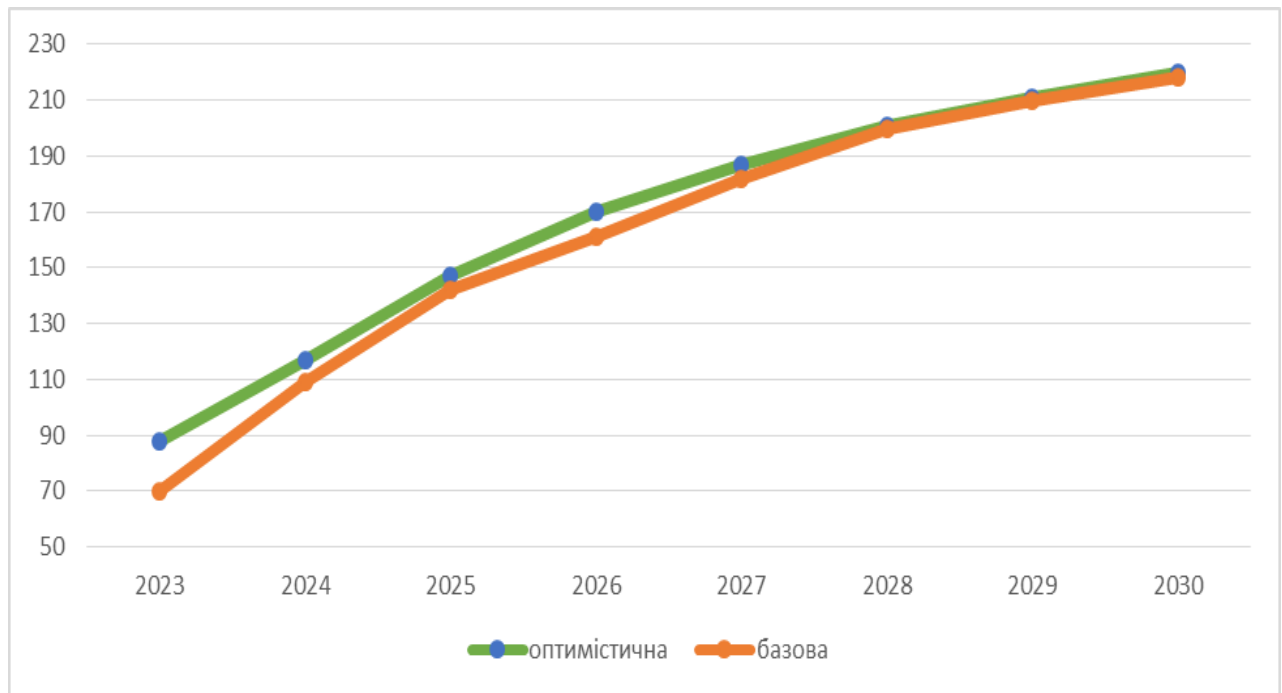

Рис. 2.4. Оптимістична та базова траєкторії розвитку будівництва, %, 2021 р = 100%

Джерело: розрахунки автора.

Торгівля суттєво постраждала від воєнних дій: станом на початок червня зруйновано майже 3 тис. роздрібних магазинів, торговельних центрів та складських об'єктів. Особливо складна ситуація з торговельною мережею в тимчасово окупованих та навіть звільнених регіонах у сільській місцевості, де магазинів іноді просто не лишилося. Якщо на початку війни торгівля обвалилася насамперед через руйнування логістичних шляхів та дефіцит робочої сили через масову міграцію населення, то на сьогодні ці фактори поступилися саме руйнуванню активів торговельних підприємств. Дія цього чинника поступово пом'якшується подальшим розвитком онлайн-торгівлі, що суттєвий поштовх розвитку отримала в умовах пандемії, проте в окремих регіонах цей вид торгівлі обмежений як доступом до Інтернету, так і можливостями доставки. Водночас торгівля є одним із тих видів діяльності, які стосуються життєзабезпечення населення, тож її адаптація до умов функціонування у воєнний час є завданням необхідним і це підтримуватиме

нарощування обсягів і оптового, і роздрібного товарообороту. У короткостроковій перспективі роздрібна торгівля відновлюватиметься досить високими темпами, проте масштабне відновлення відбуватиметься відповідно до відбудови житла. Рівня 2021 р. обсяги торговельного товарообороту досягнуть у 2024–2025 рр. (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Оптимістична та базова траєкторії розвитку торгівлі, % , 2021 р. =100%

Джерело: розрахунки автора.

Надалі з розширенням житлового будівництва зростатимуть і обсяги роздрібної торгівлі, насамперед предметів домашнього вжитку, побутової техніки тощо. Підтримуватиме торгівлю розвиток її онлайн-форми, що є трендом її розвитку у постковідному світі. Розбудова нових каналів збуту товарів онлайн відбуватиметься швидкими темпами, що змінить торговельну інфраструктуру: поширюватиметься процес злиття торгової та логістичної інфраструктури, розвиток омніканальних стратегій. Майбутнє торгової інфраструктури – гібридна модель магазину, що базується на технологіях і автоматизації, дослідженні поведінки споживачів, інвентаризації, дизайні та залученні людських ресурсів. Ця модель даватиме покупцям змогу безперешкодно взаємодіяти і здійснювати покупки як у магазині, що існує фізично, – офлайн, так і віртуально – онлайн.

Отже, щодо інерційних та трансформаційних контекстних сценаріїв розвитку основних видів економічної діяльності України слід зазначити таке.

Україна переживає дуже складний період існування, який характеризується, з одного боку, невизначеністю соціально-економічної ситуації, зміни в якій можливі щомиті внаслідок непередбачуваних і жахливих дій агресора, а з іншого боку – необхідністю реагувати на ці дії та забезпечувати життєздатність країни.

Необхідність забезпечення адекватного реагування на ризики високого ступеня невизначеності вимагає відповідного переформування соціальної та економічної політики, створення інституціонального супроводу державного менеджменту, який би, зокрема, був менш чутливим до дії чинників, що провокують ендогенні кризи і забезпечують стає функціонування в умовах криз. Таке реформування має базуватися на визначенні тих завдань, які державний менеджмент має вирішувати і у короткостроковій перспективі – як відповідь на поточні виклики, і у середньо- та довгостроковій перспективах – як відповідь на потребу забезпечити стійкість та сталий розвиток економіки. У цьому контексті особливо актуалізується сценарне оцінювання можливих траєкторій розвитку економіки. Проведене дослідження засвідчило, що драйверами повоєнного відновлення економіки України повинні стати такі види економічної діяльності, як аграрний сектор, промисловість, будівництво та торгівля.

Якщо у короткостроковій перспективі відновлення цих видів діяльності має забезпечити нагальні потреби населення та роботу критичної інфраструктури і до певної міри відповідатиме інерційному контекстному сценарію, то у середньостроковій перспективі їх відновлення має орієнтуватися на технологічну модернізацію економіки та інноваційний шлях її розвитку у контексті мегатрендів розвитку нашої цивілізації – тобто відповідатиме трансформаційному сценарію. При цьому завданням короткострокової перспективи є також підготовка до цього переходу, розроблення відповідних стратегій та проєктів, проведення необхідних реформ.

Так, зокрема, невідкладно необхідно розробити стратегію технологічної трансформації економіки України, яку слід формувати у територіальному розрізі. Цей розріз має бути скоординовано зі стратегією реінтеграції окупованих у 2014 р. частин Донецької, Луганської областей та Криму. Стратегія реінтеграції повинна чітко визначити економічну спеціалізацію територіальних громад з урахуванням наявного ресурсного потенціалу, створення виробництв, здатних забезпечити сталий розвиток громади та

працевлаштування населення, яке повертатиметься або ж залучатиметься у громаду. Акцент реінтеграції має бути спрямований саме на населення, люди повинні відчувати, що Україна – це не лише територія, а й вони – народ цієї країни, який має усі права та захист і турботу держави.

Однією з необхідних реформ має стати удосконалення системи місцевого самоврядування.

Суб'єктом та об'єктом відновлення та подальшого розвитку економіки України реально є місцева економіка: всі проекти розраховуються з використанням ресурсного, економічного та людського капіталу регіону, міста або ж територіальної громади. Відновлення виробничої, житлової, соціальної інфраструктури повинно максимально орієнтуватися на місцеву промисловість та аграрний комплекс, враховуючи потенціал існуючого бізнесу. Орієнтація на потреби громад, які неможливо визначити «зверху», їхній розвиток в інтересах майбутнього, з активним залученням громадян є ключовим компонентом формування відчуття причетності та забезпечення сталості відновлення й відродження.

На жаль, розпочата у 2014 р. реформа самоврядування має суттєві вади, які не дозволяють повною мірою задіяти потенціал самоврядування для ефективного вирішення завдань повоєнного відновлення України. Насамперед слід прискорити ухвалення закону «Про адміністративно-територіальний устрій України». Крім того потребують вдосконалення певні положення діючої системи самоврядування у контексті розбудови європейської моделі адміністративно-територіального устрою, зокрема щодо:

- розподілу повноважень між рівнями, органами та посадовими особами;
- розподіл відповідальності та ресурсів між виборними органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади;
- адміністративного нагляду для забезпечення законності місцевих актів;
- системи підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації посадових осіб, службовців органів місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад;
- статусу та відповідальності місцевих виборних представників тощо.

Лише синергія орієнтації стратегії відновлення на потреби територіальних громад та забезпечення можливостей громад здійснювати реальне самоврядування створить умови для ефективного використання матеріальних та фінансових ресурсів для сталого розвитку України.

Ще однією невідкладною реформою є реформа державної служби зайнятості, яка має вдосконалити роботу із профілювання осіб, які шукають роботу з урахуванням розвитку професійних та бізнес-кластерів та потреб у створені умов для повернення до покинутого місця проживання на рівні громад для формування регіонального прогнозу попиту і пропозиції на ринку праці. Державна служба зайнятості має реалізовувати конект освітянської сфери України із тими змінами на ринку праці, які відповідають інноваційному розвитку країни.

ГУМАНІТАРНИЙ РОЗВИТОК В УКРАЇНІ У ПОСТПАНДЕМІЧНИЙ ТА ВОЄННИЙ ПЕРІОДИ

Згідно з поставленою ціллю дослідження щодо визначення траєкторій розвитку економіки України в умовах нових реалій, що враховують наслідки повномасштабної воєнної агресії РФ щодо України та пандемії, викликану COVID-19 (розділ 1 монографії), представляється важливим проаналізувати вплив постковідних наслідків та повномасштабної воєнної агресії РФ на гуманітарний розвиток в Україні. Актуальність такого дослідження обґрунтовується тим, що людський капітал є вагомим чинником забезпечення економічного прогресу, а отже, його збереження та розвиток в умовах війни та пандемії визначальною мірою обумовлюватиме соціально-економічну динаміку України у повоєнний період.

Гуманітарний розвиток в Україні в нових політико-економічних реаліях

У сучасній економічній теорії та практиці державного управління загальновизнаним є поняття про визначальну важливість людського фактора у забезпеченні соціально-економічного розвитку країн світу – саме забезпеченню розвитку людського капіталу (ЛК) приділяється максимум уваги. «Вимір запасу людського капіталу може сприяти вирішенню цілого ряду завдань, а саме – покращенню розуміння факторів, що визначають економічне зростання, оцінці довгострокової стійкості моделі розвитку країни, а також виміру випуску та продуктивності»³¹.

Відповідно в моделях економічного зростання центральне місце належить людському капіталу, зокрема дослідженню чинників його формування та характеру впливу на макроекономічну динаміку.

Довідка. Існує багато визначень людського капіталу, що використовуються дослідниками, при цьому поняття людського капіталу (ЛК) з часом суттєво змінюється й ускладнюється, набуваючи нових рис і характеристик, проте акцент у більшості з них, як правило, робиться на економічній віддачі від інвестицій у ЛК. Разом із тим інвестиції в ЛК забезпечують також і багато інших неекономічних благ, таких як стан здоров'я, більш високе особисте благополуччя і більш міцна соціальна згуртованість, – ці більш широкі блага розглядаються сучасними авторами на рівні або й навіть більш важливішими за економічні блага у формі вищої заробітної плати та економічного зростання. Відповідно людський

³¹ Про людський розвиток 2021/2022. Резюме / ООН. New York, 2022. 44 с. URL: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22overviewrupdf.pdf>

капітал визначається як «знання, навички, уміння та інші якості, втілені в людях та які сприяють забезпеченню особистого, соціального та економічного благополуччя»³². Останнім часом у поняття людського капіталу включають такі (якісні) складові, як: мотивація до економічної діяльності; володіння економічно значимою інформацією; повага до політичної і соціальної стабільності; активність; відповідальність; чесність; колективізм; комунікабельність; рівень загальної культури. Не так давно до цього стали додавати також природні, біологічно наслідувані здатності людини (запас здоров'я, математичні чи інші здібності тощо).

Важливо відзначити, що останніми роками, в умовах карантинних обмежень внаслідок пандемії, викликаної COVID-19, та розв'язання РФ повномасштабної війни в Україні, як людський капітал, так і його місце в забезпеченні економічного розвитку набувають нового характеру.

У Доповіді ПРООН «Про людський розвиток 2021/2022»³³ під назвою «Невизначені часи, невлаштовані життя. Створюючи майбутнє у світі, що змінюється», сучасна ситуація у світі характеризується так: «Ми живемо у невизначений час. Пандемія COVID-19 триває вже третій рік, з'являються нові штами вірусу. Воєнні дії в Україні позначаються на житті багатьох у всьому світі, супроводжуються людськими жертвами та стражданнями і водночас, так чи інакше, впливають на кризу, що розвивається... Шари невизначеності накладаються та взаємодіють один з одним, безпрецедентним чином порушуючи наш звичний спосіб життя».

Разом з тим високоюмовірно, що саме людський капітал – як в умовах політико-економічної невизначеності, так і в майбутньому новому світоустрої – залишиться одним із найбільш значимих факторів соціально-економічного розвитку і прогресу. При цьому як принципи та способи формування людського капіталу, так і цілі, форми та ефективність його використання можуть суттєво змінитися порівняно з тими, що існували до моменту появи світової пандемії, викликаної COVID-19, та розв'язання РФ повномасштабної воєнної агресії в Україні. (Слід відзначити, що наразі саме продовження війни в Україні дедалі більше позначається на поведінці та взаємовідносинах більшості країн світу, викликаючи кардинальні політичні й економічні зміни та формуючи новий світовий порядок).

Важливо відзначити суттєву зміну характеру формування людського капіталу як фактора економічного зростання в умовах війни та повоєнного відновлення в Україні. За звичайного (мирного) розвитку людський капітал

³² Руководство по измерению человеческого капитала / ООН. Нью-Йорк, Женева, 2016. 148 с. URL: https://www.unecsc.org/fileadmin/DAM/stats/publications/2016/ECESTAT20166_R.pdf

³³ Про людський розвиток 2021/2022. Резюме / ООН. New York, 2022. 44 с. URL: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22overviewrupdf.pdf>

зазвичай розглядався як ендогенний чинник, розвиток якого забезпечується через здійснення внутрішньої політики держави у сфері освіти, охорони здоров'я, доходів, соціального захисту населення тощо. Натомість в умовах війни в Україні та продовження пандемії, викликаній COVID-19, фактор людського капіталу набуває значних рис екзогенності, оскільки на його формування/збереження/розвиток визначальною мірою починають впливати екзогенні чинники, серед яких:

– воєнна агресія РФ проти України, внаслідок якої через згортання економіки та пряме фізичне руйнування активів відбувається різке скорочення доходів та втрата населенням майна, значне погіршення побутових умов, скорочення доступу до комунальних та адміністративних послуг, послуг освіти, охорони здоров'я, культури, спорту тощо. Різко посилюються міграційні потоки українських громадян з метою збереження свого життя та здоров'я – як усередині країни – в більш безпечні регіони, так і за кордон. Результатом цього є скорочення людського капіталу України як мінімум у середньостроковій перспективі;

– фінансова допомога країн світу та міжнародних організацій, частина якої спрямовується на соціальну підтримку населення (бюджетні заробітні плати, пенсії, підтримка безробітних та бізнесу тощо), часткове відновлення порушеного житла та об'єктів соціальної інфраструктури. Сприяє збереженню людського капіталу;

– гуманітарна допомога країн світу, юридичних та фізичних осіб для підтримки тимчасово переміщених осіб в Україні та за кордоном. Сприяє збереженню людського капіталу, проте у міру затягування воєнних дій (принаймні їх активної фази) посилюється ризик втрати частини людського капіталу за рахунок неповернення в Україну громадян, які вимушено переселилися в інші країни, – особливо ж кваліфікованих фахівців та освіченої молоді;

– створення в ряді країн світу широких програм із підтримки тимчасово переміщених громадян України, у тому числі щодо надання послуг з навчання, охорони здоров'я, соціальної підтримки. Це, з одного боку, сприяє збереженню та розвитку людського капіталу України, з іншого ж – становить ризик його значної втрати для України;

– очікувані зарубіжні інвестиції на повоєнне відновлення економіки України, зокрема на відновлення житла та об'єктів соціальної інфраструктури. Сприятимуть збереженню та розвитку людського капіталу в Україні – внаслідок покращення житлових, побутових, соціальних умов, розширення створення нових

робочих місць, навчання та підвищення кваліфікації працівників, упровадження сучасних технологій та способів ведення бізнесу тощо;

– крім того, на формування людського капіталу в Україні продовжує впливати такий екзогенний чинник, як пандемія, викликана COVID-19, результатом якої стало, з одного боку, поширення нових форм праці і навчання, позитивних змін у сфері охорони здоров'я, а з іншого – підвищення смертності, обмеження міграційних процесів, зниження доходів громадян через економічні втрати внаслідок застосування протипандемічних обмежень та витрачання національних ресурсів на протидію поширенню пандемії.

З огляду на важливість людського капіталу для забезпечення економічного відновлення України, представляється доцільним:

– оцінити вплив (рівень впливу) фактора людського капіталу на макроекономічну динаміку в Україні (динаміку реального ВВП), з урахуванням фактичної зміни тенденцій/взаємозв'язків у 2019–2021 рр., які враховують економічні наслідки пандемії, викликані COVID-19;

– оцінити ймовірну зміну реального ВВП за сценаріями, що враховують різні очікування щодо формування/розвитку/втрат людського капіталу внаслідок війни в Україні та нових реалій постковідного світу.

Індекс людського розвитку як фактор впливу на макроекономічну динаміку в Україні: економіко-математичні дослідження

У цьому дослідженні для відображення фактора людського капіталу застосовано показник «індекс людського розвитку» (ІЛР), який визначається (розраховується) ПРООН для країн світу та оприлюднюється у щорічних *Доповідях про розвиток людини*³⁴. Остання доповідь «Про людський розвиток 2021/2022»³⁵ включає оцінку ІЛР за 2020 та 2021 роки, який враховує зміну динаміки ІЛР унаслідок пандемії.

Довідка. Індекс людського розвитку (ІЛР, *Human Development Index, HDI*) – інтегральний показник, що розраховується щорічно для міждержавного порівняння і вимірювання рівня життя, грамотності, освіченості та довголіття як основних характеристик людського потенціалу країни. У деяких випадках термін *Human Development Index* також перекладають як Індекс гуманітарного розвитку (ІГР). Індекс публікується в рамках програми розвитку ООН у звітах про розвиток людського потенціалу. При підрахунку ІЛР враховуються три види показників:

³⁴ Звіти про людський розвиток. Оцінка динаміки Індeksu людського розвитку станом на 2021–2022 / ПРООН. URL: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>

³⁵ Про людський розвиток 2021/2022. Резюме / ООН. New York, 2022. 44 с. URL: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22overviewrupdf.pdf>

- очікувана тривалість життя – оцінює довголіття. Відображає рівень доступності та якості охорони здоров'я;
- рівень грамотності населення країни (середня кількість років, витрачених на навчання) та очікувана тривалість навчання. Відображає рівень доступності й охоплення населення послугами усіх ланок освіти та якості освіти;
- рівень життя, оцінений через валовий національний дохід у розрахунку на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС) у доларах США.

Динаміка ІЛР демонструє загальну тенденцію його зростання на періоді 2000–2019 рр. для всіх груп країн – з дуже високим, високим, середнім та низьким рівнем людського розвитку (табл. 3.1). (Україна відноситься до групи країн з високим рівнем людського розвитку.) Проте у 2020–2021 рр. за всіма групами країн – унаслідок згортання економіки через застосування жорстких пандемічних обмежень – спостерігається суттєве зниження ІЛР. Причому таке зниження, окрім групи країн з дуже високим рівнем людського розвитку, спостерігається два роки поспіль. У рамках групи країн з дуже високим рівнем розвитку за рахунок значного економічного потенціалу та високого рівня державного менеджменту вдалося мінімізувати наслідки пандемії більш ефективно, і вже у 2021 р. забезпечити хоча й невелике, але зростання ІЛР (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Динаміка індексу людського розвитку в Україні та світі

Роки /Країни	Україна	Країни з дуже високим рівнем ЛР	Країни з високим рівнем ЛР	Країни з середнім рівнем ЛР	Країни з низьким рівнем ЛР	Світ загалом
1990	0,729	0,784	0,557	0,453	0,356	0,601
2000	0,7	0,826	0,625	0,506	0,399	0,645
2010	0,764	0,868	0,7	0,582	0,477	0,697
2015	0,774	0,889	0,734	0,627	0,506	0,724
2018	0,783	0,898	0,751	0,643	0,518	0,786
2019	0,786	0,902	0,756	0,645	0,522	0,739
2020	0,775	0,895	0,753	0,642	0,519	0,735
2021	0,773	0,896	0,754	0,636	0,518	0,732
Середньорічне зростання ІЛР, %						
1990–2000	-0,41	0,52	1,16	1,11	1,15	0,71
2000–2010	0,88	0,5	1,14	1,41	1,8	0,78
2010–2021	0,11	0,29	0,68	0,81	0,75	0,45
1990–2021	0,19	0,43	0,98	1,1	1,22	0,64

Джерело: Звіти про людський розвиток. Оцінка станом на 2021–2022 / ПРООН. URL: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>

Слід зазначити, що в останньому звіті «Про людський розвиток 2021/2022»³⁶ особливо наголошується на глобальній проблемі втрати людського потенціалу 2020–2022 рр. унаслідок пандемії: «Вперше в історії глобальне значення ІЛР знизилося, повернувши світ у період часу одразу після прийняття Порядку денного у сфері сталого розвитку на період до 2030 року та Паризької угоди. Щороку відразу в кількох країнах реєструється падіння відповідних значень ІЛР. При цьому 90% країн зіткнулися з падінням значення ІЛР або у 2020, або в 2021 році, що набагато перевищує кількість країн, де було зареєстровано зниження ІЛР після світової фінансової кризи 2008 року».

Рівень ІЛР в Україні є досить високим – значно вищим, ніж в середньому по відповідній групі країн. Загальна тенденція зростання ІЛР на періоді 2000–2019 рр. лише один раз порушувалася спадом у кризовий 2009 р. – на – на -0,39%, або на -0,003 в.п. (табл. 3.2). Натомість падіння ІЛР у 2020 та 2021 роках становило -1,4% та -0,26% відповідно, що демонструє досить значне (безпрецедентне) зменшення, враховуючи шкалу змін ІЛР у 2000–2019 рр. (Динаміка щорічної зміни ІЛР є досить повільною – на періоді 2000–2010 рр. у середньому на рівні 0,88%, на періоді 2010–2021 рр. у середньому на рівні 0,11%). Загалом за 2020–2021 рр. падіння ІЛР становило -1,65% порівняно зі значенням ІЛР 2019 р.

Таблиця 3.2

Динаміка індексу людського розвитку в Україні у 2000–2021 рр.

Роки	Індекс людського розвитку в Україні, ПРООН	Зміна ІЛР, порівняно з попереднім роком, %	Зміна ІЛР, порівняно з попереднім роком, частка
2000	0,7		
2001	0,715	2,14	0,015
2002	0,722	0,98	0,007
2003	0,732	1,39	0,01
2004	0,74	1,09	0,008
2005	0,743	0,41	0,003
2006	0,751	1,08	0,008
2007	0,757	0,80	0,006
2008	0,761	0,53	0,004
2009	0,758	-0,39	-0,003
2010	0,764	0,79	0,006
2011	0,769	0,65	0,005
2012	0,773	0,52	0,004
2013	0,773	0,00	0

³⁶ Там само.

Роки	Індекс людського розвитку в Україні, ПРООН	Зміна ІЛР, порівняно з попереднім роком, %	Зміна ІЛР, порівняно з попереднім роком, частка
2014	0,773	0,00	0
2015	0,774	0,13	0,001
2016	0,779	0,65	0,005
2017	0,782	0,39	0,003
2018	0,783	0,13	0,001
2019	0,786	0,38	0,003
2020	0,775	-1,40	-0,011
2021	0,773	-0,26	-0,002

Джерело: Індекс людського розвитку. Оцінка станом на 2021–2022 / ПРООН. URL: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>

У цьому розділі представлено розвиток досліджень автора щодо впливу людського капіталу, вираженого індексом людського розвитку, на динаміку реального ВВП України³⁷ – з урахуванням зміни ситуації в період 2020–2021 рр., коли спостерігалось як різке погіршення макроекономічної ситуації, так і суттєве (два роки поспіль) зменшення ІЛР в Україні.

Вплив індексу людського розвитку (ІЛР) на макроекономічну динаміку в Україні оцінено за допомогою економетричного рівняння, де як фактори впливу застосовано чисельність зайнятих, валове нагромадження основного капіталу та індекс людського розвитку (який можна інтерпретувати як людський капітал). Як джерело даних ІЛР узято Доповіді ПРООН «Про розвиток людини».

Довідка: при модельних дослідженнях як фактор людського капіталу використовувались такі показники³⁸: відсоток зарахованих у середню школу (Barro, Mankiw); усереднена кількість років навчання (Klenow, Rodriguez-Care); середня кількість років навчання після 15 років (Barro-Lee); загальні витрати на освіту у розрахунку на душу населення та частка працюючих з університетською освітою (Gong, Greiner, Semmler). У

³⁷ Лебеда Т.Б. Формування нової якості освіти як важливого чинника ендогенізації економічного зростання в Україні. *Соціально-класові трансформації і формування нової якості освіти як складові реконструктивного розвитку економіки України*: монографічний збірник / за ред. акад. НАН України В.М.Гейця, чл.-кор. НАН України А.А.Гриценка; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2019. С. 236–248; Лебеда Т.Б. Макроекономічне моделювання перерозподілу ВВП через бюджет: монографія / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2014; Лебеда Т.Б. Гуманітарні фактори ендогенізації економічного розвитку в Україні. *Макроперспективи ендогенізації економічного розвитку України*: колективна монографія / за ред. д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України М.І. Скрипниченко; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2021. С. 343–385. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/355.pdf>

³⁸ J.Hartwig. Testing the Uzawa–Lucas model with OECD data. *Research in Economics*. № 68. 2014. P. 144–156. URL: https://www.academia.edu/26587178/Testing_the_Uzawa_Lucas_model_with_OECD_data

сучасній літературі для відображення людського капіталу пропонуються показники: рівень грамотності дорослого населення; відсоток тих, хто навчається; рівень освіти і середній термін навчання; розмір заробітної плати залежно від освіти; поточна вартість очікуваного пожиттєвого доходу; індекс агрегованого людського капіталу; показники, що пов'язують людський капітал з науково-дослідною роботою та інноваціями; ін.

Оцінку впливу ІЛР на реальну динаміку ВВП України – у кількісному виразі – здійснено за допомогою економетричних методів у середовищі системи економіко-математичного моделювання EViews. Згенероване економетричне рівняння (рівняння (3.1, табл. 3.3) та його статистичні характеристики свідчать про наявність суттєвого позитивного впливу на динаміку реальної зміни ВВП України як класичних факторів впливу – реальної зміни валового нагромадження основного капіталу й чисельності зайнятих – так і досліджуваного фактора – людського капіталу, вираженого індексом людського розвитку в Україні. Оцінені значення статистичних характеристик свідчать про достатньо високу адекватність згенерованого рівняння реальним описуваним процесам, що підтверджується результатами отриманого на базі рівняння ex-post прогнозних розрахунків на періоді 2005–2021 рр. (рис. 3.1, табл. 3.4).

Для генерації рівняння (3.1) було використано динаміку відповідних статистичних показників за період 2005–2021 рр. – тобто це рівняння враховує фактичну зміну тенденцій та взаємозв'язків, що відбулася у 2020–2021 рр. внаслідок упровадження пандемічних обмежень.

$$\text{GDP_I} = 0.264104804938 * \text{VNOK_I} + 0.00032909493106 * \text{ZAN} + 68.5163811279 * \text{ILR/ILR}(-1) + 1.24499009323 * \text{FF} \quad (3.1)$$

R-squared=0.95; S.E. of regression=1.51; Durbin-Watson stat=1.51,

де:

GDP_I реальна зміна ВВП, % до попереднього року;

ZAN чисельність працюючих, тис. осіб;

VNOK_I реальна зміна валового нагромадження основного капіталу, % до попереднього року;

ILR індекс людського розвитку для України, індекс;

FF фіктивна змінна

**Кількісні оцінки та статистичні характеристики економетричного
рівняння (3.1), згенерованого в системі EViews**

Dependent Variable: GDP_I
Method: Least Squares
Date: 10/31/22 Time: 17:38
Sample (adjusted): 2005 2021
Included observations: 17 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
VNOK_I	0.264105	0.019139	13.79895	0.0000
ZAN	0.000329	0.000185	1.777573	0.0989
ILR/ILR(-1)	68.51638	4.170521	16.42874	0.0000
FF	1.244990	0.232447	5.356018	0.0001
R-squared	0.951113	Mean dependent var		100.6059
Adjusted R-squared	0.939831	S.D. dependent var		6.171960
S.E. of regression	1.513945	Akaike info criterion		3.869640
Sum squared resid	29.79640	Schwarz criterion		4.065690
Log likelihood	-28.89194	Hannan-Quinn criter.		3.889127
Durbin-Watson stat	1.506492			

Джерело: розрахунки автора в системі EViews.

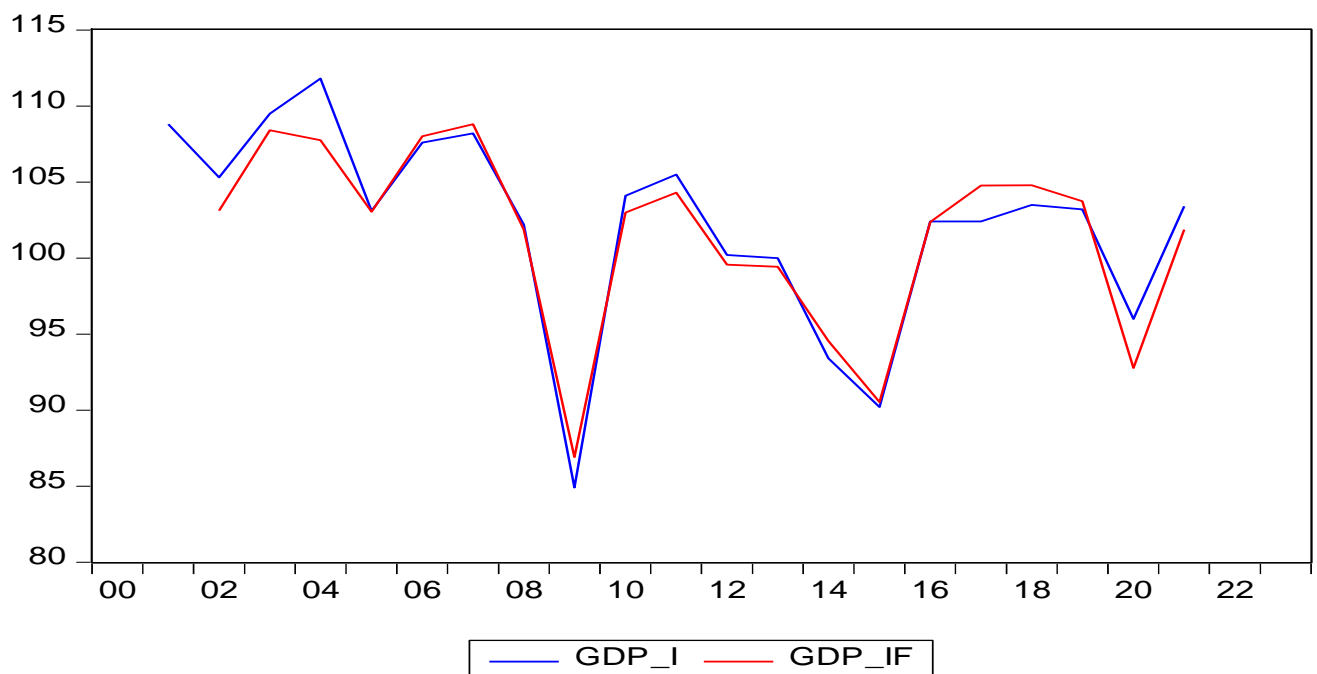

Рис. 3.1. Порівняння реальної та розрахованої на базі рівняння (3.1) динаміки реальної зміни ВВП, по ex-post прогнозу на періоді 2005–2021 рр.

Джерело: розрахунки автора в системі моделювання EViews.

Таблиця 3.4

**Помилка розрахунку реальної зміни ВВП по ex-post прогнозу, на базі
рівняння (3.1) – за роками розрахунків 2005–2021 рр.**

Роки	Реальна зміна ВВП, фактичні дані (GDP_I), %	Реальна зміна ВВП, розраховані дані (GDP_IF), %	Помилка, %
2005	103,1	103,0	-0,06
2006	107,6	108,0	0,38
2007	108,2	108,8	0,55
2008	102,2	101,9	-0,32
2009	84,9	86,9	2,36
2010	104,1	103,0	-1,07
2011	105,5	104,3	-1,13
2012	100,2	99,6	-0,63
2013	100,0	99,4	-0,58
2014	93,4	94,5	1,22
2015	90,2	90,5	0,36
2016	102,4	102,4	-0,02
2017	102,4	104,8	2,30
2018	103,5	104,8	1,24
2019	103,2	103,7	0,52
2020	96,0	92,8	-3,37
2021	103,4	101,9	-1,48

Джерело: розрахунки в системі моделювання EViews.

Наведені результати ex-post прогнозу з оцінкою помилки розрахунку (за роками) свідчать про достатньо високу точність прогнозування за згенерованим рівнянням (3.1), а отже, воно є прийнятним для отримання прогнозу реальної зміни ВВП від очікуваних значень факторів впливу – реальної зміни валового нагромадження основного капіталу, чисельності зайнятих та індексу людського розвитку.

З огляду на важливість фактора людського капіталу для повоєнного відновлення України, на базі рівняння (3.1) було оцінено (кількісно) вплив зміни людського капіталу (вираженого показником ІЛР) на зміну реального ВВП в Україні. Тобто було розраховано значення реальної зміни ВВП за рахунок різних варіантів зростання/зниження ІЛР (табл. 3.5).

Зазначений розрахунок було здійснено на базі 2021 р. При визначенні меж (границь) імовірної зміни ІЛР в Україні внаслідок війни та продовження пандемії, викликаної COVID-19, було певним чином враховано фактичну зміну ІЛР у благополучні та критичні роки на періоді 2000–2021 рр. (табл. 3.2). Фактичні дані табл. 3.2 свідчать, що на фоні загального зростання ІЛР на періоді 2000–2021 рр. найбільше зростання ІЛР спостерігалось на рівні 2,14% (рік до року), найбільший спад – на рівні -1,4% (у 2020 р., внаслідок пандеміч-

них обмежень). При цьому досить проблематичним є питання, до якої межі може зменшитись індекс людського розвитку в Україні в період (унаслідок) воєнних дій, та якою може бути динаміка його зростання в роки повоєнного відновлення. Для здійснення сценарних розрахунків щодо оцінки впливу ймовірної зміни ІЛР на динаміку реального ВВП України умовно застосовано: в умовах війни та відразу після її завершення – зниження ІЛР на величину від -1% до -10%; у період повоєнного відновлення – зростання ІЛР від +1% до +10%. Реалізація цих сценаріїв дозволяє оцінити ймовірні зміни реального ВВП України за рахунок зниження/зростання індексу людського розвитку в Україні. (На динаміку реального ВВП України (крім фактора людського капіталу) одночасно впливатимуть також й інші фактори. Дані табл. 3.5 відображають зміну реального ВВП лише за рахунок зміни ІЛР).

Таблиця 3.5

Оцінка впливу зміни індексу людського розвитку на реальну зміну ВВП України – на базі 2021 р., за рівнянням (3.1)

Зміна ІЛР, порівняно з фактом 2021 р., %	Реальна зміна ВВП, результати ex-post прогнозу при фактичному значенні ІЛР, %	Реальна зміна ВВП, результати ex-post прогнозу при зміненому значенні ІЛР, %	Зміна ВВП за рахунок зміни ІЛР, в.п.
-1% (з 0,773 до 0,76527)	101,868	101,1846	-0,6834
-2% (з 0,773 до 0,75754)	101,868	100,5012	-1,3668
-3% (з 0,773 до 0,74981)	101,868	99,8178	-2,0502
-5% (з 0,773 до 0,73435)	101,868	98,4510	-3,417
-10% (з 0,773 до 0,6957)	101,868	95,0340	-6,834
+1% (з 0,773 до 0,78073)	101,868	102,5514	+0,6834
+2% (з 0,773 до 0,78846)	101,868	103,2348	+1,3668
+3% (з 0,773 до 0,79619)	101,868	103,9182	+2,0502
+5% (з 0,773 до 0,81165)	101,868	105,2850	+3,417
+10% (з 0,773 до 0,8503)	101,868	108,7020	+6,834

Джерело: розрахунки автора в системі моделювання EViews.

Результати розрахунків (табл. 3.5), здійснені на базі рівняння (3.1) свідчать про досить значний позитивний (зі знаком +) вплив (позитивної) зміни ІЛР на динаміку реального ВВП в Україні, що відповідає положенням теорії економічного зростання з ендогенним фактором людського капіталу. Згідно з розрахунками зростання величини індексу людського розвитку на +1% – за незмінності інших впливових факторів – зумовлює зростання реального ВВП України на 0,68 в.п. Це підтверджує надважливе значення людського капіталу (рівня розвитку людського потенціалу) для забезпечення економічного

зростання та обґрунтовує важливість провадження ефективної соціально-гуманітарної політики, спрямованої на його збереження та розвиток.

Натомість в Україні ще до початку війни відбулося суттєве падіння рівня розвитку людського потенціалу (індексу людського розвитку) у 2020 та 2021 р., пов'язане з пандемією COVID-19. Причому таке значне падіння ІЛР відбулося вперше з 2000 р. Падіння ІЛР у період глибокої економічної кризи 2008–2009 рр. було значно меншим – (-0,39)% у 2009 р. порівняно з -1,4% у 2020 р. із подальшим зменшенням на -0,26% у наступному 2021 р. Незважаючи на певне пристосування бізнесу та загалом економіки України до існування в умовах пандемічних обмежень, продовження пандемії в 2022 р. та, швидше за все, й у наступні роки, продовжить чинити негативний вплив на економіку та зокрема на людський капітал. Тобто у 2022 р. та кілька наступних років людський капітал України потерпає від негативного впливу відразу двох визначальних факторів – війни та її наслідків і світової пандемії COVID-19.

Очікуване суттєве зменшення ІЛР у воєнні та повоєнні роки – зокрема внаслідок суттєвого скорочення доступу населення до послуг охорони здоров'я та освіти, комунальних та адміністративних послуг, скорочення доходів, втрати житла і майна, міграції та неповернення значної частини переміщених осіб, збереження пандемічних викликів – у крайній негативній впливатиме на можливості економічного зростання, обмежуючи потенціал довгострокового розвитку України. А отже, з метою забезпечення якнайскорішого та ефективного повоєнного відновлення зусилля держави мають бути спрямовані, крім іншого, на максимальне збереження людського капіталу та створення умов для повернення тимчасово переміщених осіб. Цьому визначальною мірою сприятиме, крім іншого, відновлення у країні якісного гуманітарного й соціального середовища, відбудова зруйнованих/пошкоджених об'єктів гуманітарно-соціальної інфраструктури. Представляється доцільним аби держава вже сьогодні опікувалася створенням ефективної нормативно-правової бази для забезпечення повоєнного відновлення своїх активів, зокрема шляхом залучення приватних капіталів як від внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів. (В Додатку А представлено напрями удосконалення нормативно-правових засад, що пропонуються для активізації залучення приватних інвестицій у відновлення соціальної інфраструктури України у повоєнний період, що матиме важливе значення для збереження та подальшого розвитку людського капіталу в країні – у кількісному та якісному аспектах).

Повоєнне відновлення соціальної інфраструктури як засіб збереження та подальшого розвитку людського капіталу в Україні

У прес-релізі Європейської Комісії від 09.09.2022³⁹ оцінено, що за період 24.03–01.06.2022 прямий фізичний збиток від війни сягнув понад 97 млрд дол. США – особливо постраждали житловий, транспортний, торговий, промисловий сектори. Фінансові потреби щодо відновлення та відбудови в соціальному, виробничому та інфраструктурному секторах оцінено на рівні 349 млрд дол. США, що приблизно у 1,5 раза перевищує ВВП України 2021 р. При цьому 105 млрд дол. США необхідно вкласти вже у найближчі 1,5 року для вирішення нагальних проблем – відновлення систем освіти та охорони здоров'я, інфраструктури, відновлення систем опалення та енергії в будинках, підтримки сільського господарства, ремонту життєво важливих транспортних шляхів.

За даними *Звіту про прямі збитки інфраструктури, непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок воєнної агресії РФ проти України, та попередньої оцінки потреб України у фінансуванні відновлення* (підготовленого Робочою групою з аудиту збитків Національної ради з відновлення України від наслідків війни)⁴⁰, станом на 13.06.2022:

– загальна сума прямих задокументованих збитків житлової й нежитлової нерухомості, іншої інфраструктури становили понад 95,5 млрд дол. США, де житлові будівлі становлять 39%, інфраструктура 33%.

– загальні непрямі втрати економіки України оцінюються у 126,8 млрд дол. США, у т.ч. втрати активів підприємств та промисловості – 28,7 млрд дол. США, агропромислового комплексу та земельних ресурсів – 23,4 млрд дол. США, торгівлі – 23,3 млрд дол. США.

Ця оцінка не враховує загальних втрат економіки від війни (втрата ВВП, інвестицій, робочої сили тощо), які, враховуючи як прямі, так і непрямі втрати (зниження ВВП, припинення інвестицій, вплив робочої сили, додаткові витрати на оборону та соціальну підтримку тощо), за спільними оцінками Мінекономіки та KSE, коливаються від 564 млрд дол. США до 600 млрд дол. США.

Станом на листопад 2022 р. загальна сума збитків, завдана інфраструктурі України, склала майже 136 млрд дол. США⁴¹ (табл. 3.6).

³⁹ Спеціальний прес-реліз Європейської Комісії від 09.09.2022 р. Брюссель. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_5428

⁴⁰ Звіт про прямі збитки інфраструктури, непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України, та попередня оцінка потреб України у фінансуванні відновлення / KSE Institute; Офіс Президента України; Міністерство економіки України. 2022. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/07/NRC_CLEAN_Final_Jul1_Losses-and-Needs-Report.pdf

⁴¹ Проєкт «Росія заплатить». Аналітика / KSE. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/nal-listopad-2022-roku-zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-skladaye-mayzhe-136-mlrd/>

**Прямі втрати економіки України від пошкодження фізичної
інфраструктури станом на листопад 2022 р.**

Об'єкти інфраструктури	Оцінка збитків, млрд дол. США
Житлові будівлі	52,5
Інфраструктура	32,6
Соціальна сфера	0,2
Транспорт	2,9
Освіта	8,2
Енергетика	6,8
Охорона здоров'я	1,7
Житлово-комунальне господарство	2,3
Адміністративні будівлі	0,8
Інші види об'єктів	27,9
Усього втрат	135,9

Джерело: Оцінка Київської школи економіки у рамках проекту «Росія заплатить». Аналітика. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/na-listopad-2022-roku-zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-skladaye-mayzhe-136-mlrd/>

Важливо зазначити, що ці втрати щоденно зростають із продовженням агресії РФ. Це вкрай негативно позначається на якості життя населення, обмежуючи доступ до комунальних, адміністративних послуг, послуг охорони здоров'я, освіти, культури і є суттєвим ризиком неповернення вимушених мігрантів з-за кордону.

Отже, в умовах війни та повоєнного відновлення перед українською державою стоїть складне завдання – збалансувати загальноекономічне відновлення з відновленням гуманітарно-соціальної сфери, що матиме вирішальне значення для відновлення якості та доступності послуг охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, запобігатиме погіршенню умов життя та бідності населення, сприятиме поверненню вимушених переселенців. Тобто відразу по завершенні активної фази воєнних дій необхідно приступати до відновлення соціальної інфраструктури України, для чого слід провести ґрунтовну інвентаризацію зруйнованих активів, визначитися з пріоритетами та джерелами фінансування.

Довідка: соціальна інфраструктура – комплекс галузей, які безпосередньо пов'язані зі створенням загальних умов для відтворення робочої сили і забезпечення нормальної життєдіяльності людей. Ця сфера охоплює освіту, охорону здоров'я, житлово-комунальне господарство, пасажирський транспорт і зв'язок, культуру, побутове обслуговування⁴²

Термін відновлення соціальної інфраструктури залежатиме як від строку та умов завершення воєнного конфлікту (принаймні його активної фази), так і від обсягів доступних фінансових ресурсів та умов їх надання. З огляду на

⁴² Соціальна інфраструктура. *Вікіпедія*. [wikipedia.org](https://uk.wikipedia.org/wiki/Соціальна_інфраструктура)

надвеликі обсяги необхідних фінансових ресурсів в умовах крайньої виснаженості української держави як імовірні (реальні) джерела фінансування можуть розглядатися:

- кошти міжнародних організацій, окремих країн, спеціально створених фондів – на грантових та кредитних умовах;
- заморожені чи репатріаційні кошти РФ – у разі створення відповідного юридичного підґрунтя;
- приватні капітали на умовах довгострокових договорів з державою за механізмом державно-приватного партнерства (ДПП) – у разі удосконалення правових та інституційних аспектів у сфері ДПП, в першу чергу щодо спрощення підготовки та скорочення строків розгляду пропозицій ДПП, посилення контролю й відповідальності за реалізацією інвестиційних проєктів, посилення рівня гарантування приватних капіталів.

За оптимістичними очікуваннями, у разі завершення воєнних дій до середини 2023 р., до реального масштабного відновлення соціальної інфраструктури України можна буде приступити у кращому випадку в середині 2024 р., враховуючи щонайменше річний термін створення юридичних та організаційних передумов для реалізації відповідних інвестиційних проєктів, розроблення проєктної документації та отримання дозволів. Важливо, щоб уряд та органи місцевого самоврядування якомога швидше (вже сьогодні) приступили до предметних попередніх консультацій та створення законодавчих умов і механізмів щодо пришвидшення залучення й ефективного використання фінансових ресурсів міжнародних фондів, окремих країн, приватних інвесторів. Крім того мають бути вирішені питання щодо швидкого ресурсного забезпечення, зокрема трудовими ресурсами належної кваліфікації, що у разі порівняно простіше, якщо війна закінчиться до середини 2023 р. За оптимістичними очікуваннями, відновлення соціальної інфраструктури України, за відсутності суттєвої ескалації конфлікту наприкінці 2022 р. – першій половині 2023 р., та швидкого й широкого доступу до ресурсів, можливе за 7–10 років після завершення воєнних дій.

У разі завершення воєнних дій до кінця 2023 р. (більш реалістичний (базовий) сценарій)) обсяг зруйнованих/пошкоджених соціальних об'єктів може суттєво зрости, що відповідно потребуватиме більших фінансових ресурсів. Крім того, з подовженням терміну ведення воєнних дій підвищується ймовірність виникнення в Україні значних проблем з кваліфікованими кадрами – внаслідок збільшення строків перебування вимушених мігрантів за кордоном та неповернення їхньої значної частини через влаштування свого життя за місцем перебування. Натомість масштабне будівництво (відновлення) створить

велику кількість робочих місць. Отже, за базовими очікуваннями, навіть якщо відновлення соціальної інфраструктури України й розпочнеться у кращому випадку наприкінці 2024 р., воно буде більш розтягнутим у часі та, скоріше за все, потребуватиме 10–15 років. Разом із тим зусилля місцевої влади дозволятимуть значно скоротити терміни відновлення на окремих територіях України, а саме відновлення (у разі готовності) може розпочинатися відразу після завершення активних воєнних дій.

Ефективному відновленню соціальної інфраструктури сприятимуть:

- створення єдиної централізованої бази даних з повною інформацією щодо кожного зруйнованого (пошкодженого) об'єкта, із зазначенням рейтингу (черговості), заходів та оціненої вартості його відновлення. Вважається доцільним створити спеціальні комісії (на державному, регіональному рівнях, залежно від майнової/функціональної приналежності об'єктів інфраструктури, – наприклад, при місцевих адміністраціях чи при Міністерстві економіки України, із залученням профільних міністерств), які б визначали оптимальний порядок поводження з кожним із таких об'єктів, враховуючи попит/зміну попиту на відповідні послуги, цілі/плани розвитку/реформування відповідної сфери діяльності чи території, забезпеченість/перспективну забезпеченість кваліфікованими кадрами, доступність фінансових та інших ресурсів і т. ін., а саме: відновлення/модернізацію пошкодженого об'єкта; будівництво нового у тому ж чи іншому місті; передача функцій зруйнованого/пошкодженого об'єкта іншому аналогічному об'єкту з розширенням/модернізацією останнього; тощо;
- нормативно-правове забезпечення застосування інноваційних будівельних технологій, зокрема сучасних архітектурних рішень, менеджменту будівництва, сучасних матеріалів, енергоефективності та енергозбереження. Представляється дуже важливим, аби при відновлюванні / новому будівництві об'єктів житла, освіти, охорони здоров'я, соціального та адміністративного призначення застосовувалися виключно інноваційні технології будівництва – це має бути врегульовано законодавчо;

Довідка: в сучасному будівництві широко використовується технологія ТААБС (термоактивні адаптивні будівельні системи) – це новітня технологія будівництва, що забезпечує клімат-контроль будівлі за рахунок контролю температури несних частин будівлі – залізобетонного каркасу. Ця технологія може застосовуватися при проєктуванні та спорудженні будівель житлового та нежитлового призначення. Система інтегрує опалення, вентиляцію й кондиціонування, гаряче водопостачання. Дає суттєву економію коштів при будівництві та експлуатації будівель, створює комфортні умови перебування. Джерело енергії – теплові насоси як ґрунтового, так і повітряного типу. Витрати електроенергії компенсуються за рахунок сонячної енергогенерації.

Будівництво енергоефективних будівель та зелена сертифікація набувають у світі

дедалі більшої популярності. Відомі та найпоширеніші у світі стандарти зеленої сертифікації – британський метод BREEAM та американський LEED. Обидва методи оцінки енергоефективності будівель мають високі стандарти та жорсткі критерії оцінки відповідності об'єкта вимогам стандартів. Американський стандарт LEED (Leadership in Energy and Environmental Design) «Супровід у сфері енергоефективного та екологічного проектування» оцінює проекти будівництва за такими критеріями: будівельні матеріали та ресурси, земельна ділянка, технічне оснащення будівлі для її безпечної експлуатації та транспортна доступність будівлі. BREEAM (Building Research Establishment Environmental Assessment Method) «Метод оцінки екологічної ефективності та рівня енерговитрат будівельних конструкцій» був першим методом добровільної екологічної сертифікації будівель. Відповідно до методу BREEAM оцінка будівель здійснюється на етапі проектування, будівництва, введення в експлуатацію, капітального ремонту

– удосконалення чинного законодавства задля забезпечення якнайшкорошого залучення великих обсягів інвестицій, зокрема приватних інвестицій, шляхом змін до законодавства у сфері державно-приватного партнерства (ДПП), насамперед – норм, що стосуються строків підготовки та розгляду інвестиційних проєктів за схемою ДПП (докладніше пропозиції щодо змін до законодавства представлено у Додатку А до цього розділу);

– підвищення ефективності процедур проведення аналізу ефективності здійснення ДПП уповноваженими органами. Підвищенню інституційної спроможності органів, уповноважених аналізувати пропозиції про здійснення ДПП та виносити рішення про доцільність/недоцільність їх реалізації, сприятиме створення в їх складі спеціалізованих підрозділів з питань ДПП, укомплектування останніх кваліфікованими кадрами, організація навчання працівників, підвищення контролю та відповідальності уповноважених осіб за порушення законодавства у сфері ДПП (зокрема недотримання термінів розгляду (аналізу) пропонованих проєктів ДПП) у період повоєнного відновлення;

– посилення рівня гарантування приватних капіталів, зокрема шляхом залучення додаткових гарантій:

від спеціалізованих фондів, наприклад, Фонду відновлення України⁴³, який уряд пропонує створити для забезпечення координації накопичення фінансових ресурсів для післявоєнного відновлення держави);

Національної ради з відновлення країни⁴⁴, яку уряд пропонує створити для розроблення й реалізації післявоєнного відновлення та розвитку України);

– гарантування з боку західних країн (у формі певного фонду/союзу західних країн), що дозволило б інвесторам отримати юридично визначену

⁴³ Фонд відновлення України функціонуватиме при Президентові. *Урядовий портал*. 09.04.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/fond-vidnovlennya-ukrayini-funkcionuvatime-pri-prezidentovi-premyer-ministr>

⁴⁴ Там само.

підтримку про захищеність свої капіталів. Наприклад, Багатостороння агенція з інвестиційних гарантій MIGA (Multilateral Investment Guarantee Agency).

Ризиками відновлення соціальної інфраструктури в Україні є: продовження воєнної агресії РФ за межі 2023 р.; посилення ескалації воєнних дій у 2023 р. з відповідним зростанням масштабу руйнувань; зволікання уряду з прийняттям нормативно-правових документів щодо пришвидшення залучення та ефективного використання фінансових ресурсів міжнародних фондів, окремих країн, приватних інвесторів; посилення міграційних процесів за кордон, неповернення значної частки вимушених мігрантів та втрата значної кількості кваліфікованих трудових ресурсів; пасивність/неспроможність органів місцевого самоврядування щодо відновлення об'єктів суспільного призначення.

Отже, можна зробити такі *висновки*:

1. Останніми роками в умовах карантинних обмежень унаслідок пандемії COVID-19 та розв'язання РФ війни в Україні, як людський капітал, так і його місце в забезпеченні економічного розвитку набувають нового характеру. Основна характеристика сьогодення та майбутнього – невизначеність. У Доповіді ПРООН «Про людський розвиток 2021/2022» обгрунтовано констатується, що «світ змінюється докорінно і шляху назад немає». Нові реалії життя на планеті, новий світовий порядок, нові взаємовідносини між країнами та людьми наразі лише встановлюються, і можна лише висувати припущення, якими саме вони будуть. Разом із тим високоюмовірно, що саме людський капітал і в перехідному періоді, і в новому світоустрої залишиться провідним фактором розвитку і прогресу, визначальним чинником встановлення нових взаємовідносин у світі, та, скоріше за все, його вплив навіть посилиться. При цьому як засоби формування, так і принципи/форми/цілі/ефективність використання людського капіталу можуть суттєво змінитися порівняно з тими, що існували до моменту настання світової пандемії, викликаної COVID-19, та повномасштабної воєнної агресії РФ в Україні, що дедалі кардинальніше позначається на поведінці та взаємовідносинах більшості країн світу.

2. В умовах війни та повоєнного відновлення в Україні спостерігається суттєва зміна характеру людського капіталу як фактора економічного зростання. За звичайного (мирного) розвитку людський капітал зазвичай розглядається як ендогенний чинник, формування та розвиток якого забезпечується через здійснення внутрішньої політики держави у сфері освіти, охорони здоров'я, доходів, соціального захисту населення тощо. Натомість в умовах війни в Україні та продовження пандемії COVID-19 фактор людського капіталу набуває значних рис екзогенності, оскільки на його формування/

збереження/розвиток визначальною мірою впливають екзогенні фактори, серед яких: воєнна агресія РФ проти України; фінансова допомога державі Україна та гуманітарна підтримка тимчасово переміщених осіб в Україні та за кордоном; очікувані зарубіжні інвестиції на повоєнне відновлення економіки України, зокрема на відновлення житла та об'єктів соціальної інфраструктури; продовження пандемії, викликаної COVID-19.

3. Проведені економіко-математичні дослідження свідчать про досить значний позитивний вплив індексу людського розвитку на динаміку реального ВВП в Україні, що відповідає положенням теорії економічного зростання, підтверджує надважливе значення людського капіталу (рівня розвитку людського потенціалу) для забезпечення економічного зростання та обґрунтовує важливість провадження ефективної соціально-гуманітарної політики, спрямованої на його збереження та розвиток.

ОЦІНКИ ТА ПРОГНОЗИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В ПОСТКОВІДНОМУ СВІТІ

Шляхи стимулювання лідерства та інновацій у воєнний та повоєнний час

У період серйозних потрясінь (у т.ч. пандемії, війни) зростає роль інноваційного чинника у відновленні економіки, підвищенні її конкурентоспроможності, виведенні країни на новий рівень розвитку. Ще всесвітньовідомий економіст Йозеф Шумпетер у сформульованій теорії економічного розвитку доводив, що «...саме науково-технологічні інновації є головним фактором економічного розвитку країни: їх відсутність обумовлює системні економічні кризи, а розвиток інноваційної активності, навпаки, є чинником подолання кризових явищ».

Огляд емпіричних і теоретичних досліджень свідчить, що між витратами на інноваційну діяльність та зростанням ВВП країни існує додатний взаємозв'язок. За нашими оцінками, зростання витрат на інновації в Україні на 1% має наслідком прискорення зростання реального ВВП на 0.05–0.1 в.п. (за інших рівних умов). Зазначений позитивний вплив інновацій на економіку країни актуалізує потребу в лідерах та управлінцях як особистостях, які є рушіями інноваційної активності в країні, адже здатні генерувати інноваційні ідеї та, навіть, в кризових умовах успішно адаптувати підлеглих до швидко змінюваних ситуацій.

За аналізом останніх досліджень і публікацій – питання взаємозв'язку між лідерством, інноваціями та економічним зростанням (у т.ч. у повоєнний час) активно обговорюються вченими-економістами як вітчизняними, так і закордонними. Так, наприклад, у дослідженні «Японське диво. Як це було?»⁴⁵ проаналізовано фактори, що відіграли важливу роль у повоєнній відбудові японської економіки з середини 1950-х років. Серед них: взаємна довіра між державою та бізнесом; активне придбання патентів, інвестиції в нові технології, розвиток науково-дослідної сфери. За наведеними в дослідженні даними, «... тільки за період з 1950 по 1960 рік японські компанії придбали понад 30 тисяч патентів на суму близько 1 млрд дол. США. На науково-технічні розробки витрачалось понад 3% ВВП...».

⁴⁵ Череповський К. Японське диво. Як це було? *НВ*. 2017. URL: <https://nv.ua/opinion/japonskoe-chudo-kak-eto-bylo-502710.html>

Емпіричне підтвердження позитивного впливу інновацій і технологічного розвитку на економічне зростання представлено в дослідженні «Інновації та економічне зростання»⁴⁶. А в роботі «Зростання та ідеї» (Growth and Ideas, 2005)⁴⁷ американського економіста, професора економіки у Стенфордському університеті Чарльза Ірвінга Джонса (Charles Irving Jones) наголошується на зв'язку між генерацією інноваційних ідей та кількістю винахідників.

Роль лідера у стимулюванні інновацій розглянуто в працях закордонних вчених⁴⁸. За результатами досліджень встановлено, що важлива функція управлінця-лідера полягає в мотивації креативної діяльності працівників та активізації їхньої інноваційної поведінки (зокрема шляхом справедливих винагород).

У 2022 році на травневому Весняному діловому форумі у Львові «Українська мрія: як відбудувати державу після війни?» серед іншого обговорювались якості, необхідні управлінцю-лідеру для післявоєнної відбудови економіки України. Серед нагальних якостей в умовах війни учасники бізнес-форуму окреслили зокрема такі: холодний розум і впевненість у своїх діях, відсутність жалю про втрачені можливості, відсутність схильності впадати в крайнощі, уникнення спроб прийняття всіх рішень одночасно, створення передумов для правильних рішень. Не менш важливими є: комунікабельність, увага до підлеглих, зорієнтованість на нововведення, перетворення знань в інновації⁴⁹.

Для України потреба в підприємцях з лідерсько-інноваторськими якостями нині є особливо значною, адже після великих утрат внаслідок війни доведеться відновлювати економіку, яка вже раніше постраждала від пандемічних збитків. У цьому зв'язку доцільно розуміти, як краще стимулю-

⁴⁶ Cameron G. Innovation and economic growth. *Discussion paper* / Centre for economic performance. 1996. № 277. URL: https://eprints.lse.ac.uk/20685/1/Innovation_and_Economic_Growth.pdf

⁴⁷ Jones C. Growth and Ideas. *Handbook of Economic Growth*, 1B / P. Aghion and S. Durlauf (Eds.). Elsevier BV, 2005.

⁴⁸ Amabile T.M. & Khaire M. Creativity and the Role of the Leader. *Harvard Business Review*. 2008. URL: <https://hbr.org/2008/10/creativity-and-the-role-of-the-leader>; Koziol-Nadolna K. The Role of a Leader in Stimulating Innovation in an Organization. 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/343779240_The_Role_of_a_Leader_in_Stimulating_Innovation_in_an_Organization

⁴⁹ Українська мрія: як відбудувати державу після війни? Ключові тези з Весняного ділового форуму у Львові. *Forbes*. 2022. URL: <https://forbes.ua/news/ukrainska-mriya-yak-vidbudovuvati-derzhavu-pislya-viyni-klyuchovi-tezi-z-vesnyanogo-dilovogo-forumu-u-lvovi-25052022-6207>

вати і підтримувати розвиток підприємництва, сприяти збільшенню в країні кількості лідерів-інноваторів.

На основі логічного аналізу та узагальнення світового досвіду в цьому розділі запропоновано такі шляхи стимулювання лідерства та інновацій в Україні у воєнний та повоєнний час:

по-перше, підтримка і подальший розвиток існуючого в країні бізнесу;

по-друге, розбудова потенціалу місцевого бізнесу через формування та реалізацію підприємницького потенціалу молоді, яка генеруватиме інноваційні ідеї в найближчому майбутньому.

Підтримка і подальший розвиток існуючого в країні бізнесу

Для підтримки бізнесу в Україні під час війни уряд запустив кілька програм, зокрема: податкові пільги (звільнення від сплати ЄСВ у разі неотримання підприємцями доходу; звільнення від сплати екологічного та земельного податків на період воєнного стану та рік після нього для підприємств, які розташовані у місцях ведення бойових дій); скасування податкових перевірок для бізнесу тощо.

Додатково до вже запроваджених заходів важливим елементом ефективної підтримки та відбудови бізнесу в Україні є і запозичення світового досвіду країн в умовах форс-мажорних обставин (війни, пандемії тощо), зокрема щодо:

– розширення для МСП доступу до капіталу, зокрема шляхом:

- взаємодії між урядом країни та міжнародними кредитними агентствами та організаціями, які допомагають підприємцям розширити приватний бізнес у країні (наприклад, Агентство США з міжнародного розвитку (USAID); недержавна некомерційна організація Оксфам; Шведська агенція міжнародного розвитку та співробітництва (SIDA) тощо);

- конструктивної співпраці приватних підприємств країни, інституційних інвесторів, комерційних банків, банків розвитку, експортно-кредитних агентств із Міжнародною фінансовою корпорацією (МФК)⁵⁰, яка входить до Групи Світового банку. Серед прикладів такої співпраці – підписання в серпні 2020 р. угоди між банком Diamond Trust Bank Kenya Limited та МФК про надання кредиту у розмірі 50 млн дол. США малим та середнім підприємствам, які постраждали від пандемії COVID-19. Відомо також і те, що МФК підтримує бізнес-можливості в сільському господарстві країн з економіками, що

⁵⁰ Міжнародна фінансова корпорація входить до групи Світового банку, зокрема сприяє стійкому економічному зростанню в країнах, що розвиваються, шляхом підтримки розвитку приватного сектора, мобілізації приватного капіталу та надання бізнесу та уряду консультаційних послуг та послуг, що спрямовані на зменшення ризиків.

розвиваються. Так, наприклад, у 2021 р. МФК та Федеральне міністерство економічного співробітництва та розвитку Німеччини (BMZ) запустили Програму розвитку продовольчої системи (Food Systems Development Program), спрямовану на залучення інвестицій від приватного сектора для підтримки ланцюга доданої вартості виробництва харчової продукції по всій Африці та розширення доступу до фінансування сільських фермерів, дрібних фермерських господарств; малого та середнього агробізнесу;

- розроблення фінансово-технологічними компаніями психометричних інструментів для оцінки здібностей заявників/позичальників до підприємництва. Такий інструмент оцінки в поєднанні із кредитною історією заявника, інформацією про існування застави, даними про досвід ведення бізнесу, використовується у світовій практиці для заохочення приватних банків кредитувати досвідчених підприємців. Для прикладу, інноваційна фінансово-технологічна компанія «Лабораторія фінансового підприємництва»⁵¹ (м. Салінас, Каліфорнія) використовує психометричні дані заявника для розрахунку кредитного скорингу (бальна система оцінки позичальника). Результати кредитного скорингу застосовуються клієнтами «Лабораторії фінансового підприємництва» (комерційними банками, іншими фінансовими установами) для зниження кредитних ризиків, безпечного збільшення розміру кредитного портфеля та зменшення витрат часу на адміністрування кредитів;

– розширення доступу МСП до програм навчальної та консультаційної підтримки, зокрема шляхом:

- запуску програм розвитку навичок підприємництва, а також програм підтримки МСП. Наприклад, спільні ініціативи урядів країн з організацією Оксфам, діяльність якої в т.ч. пов'язана із підвищенням стійкості дрібних фермерських господарств до зовнішніх впливів;

- розширення доступу підприємців до спеціалізованих консультаційних сесій з міжнародними бізнес-експертами. Вагомі кроки у цьому напрямі зроблені Україною ще до війни. Так, на початку 2020 р. Міністерство цифрової трансформації України запустило онлайн-платформу для підприємців «Дія. Бізнес»;

– розбудова потенціалу місцевого бізнесу.

До факторів, які впливають на формування та реалізацію підприємницького потенціалу особистості зокрема відносять: існуючі регуляторні

⁵¹ Лабораторія фінансового підприємництва (Entrepreneurial Finance Lab) була створена у 2006 р. як дослідницька ініціатива при Гарвардському центрі урядових та міжнародних досліджень.

бар'єри, наявність стартового капіталу, родинне оточення, вмотивованість особистості до досягнення результатів. Розглянемо ці фактори детальніше.

Слабка позиція України в рейтингу легкості ведення бізнесу свідчить про чималу кількість перешкод для вільного ведення бізнесу. Так, у 2020 р. Україна посіла 64-те місце серед 190 країн. При цьому низькими залишаються в т.ч. значення показників: «оподаткування» (65-те місце) та «реєстрація бізнесу» (61-ше місце).

Заможні батьки та родинний бізнес значно підвищують шанси дітей стати успішними підприємцями. Таку думку можна зустріти в працях відомих вчених-економістів (Арум та Мюллер, 2004)⁵², (Коломб'є та Маскле, 2008)⁵³, (Данн та Хольц-Ейкен, 2000)⁵⁴, (Метью Ліндквіст, 2014)⁵⁵, (Соренсен, 2007)⁵⁶, а також у дослідженнях центральних органів виконавчої влади (зокрема Міністерства фінансів Ізраїлю⁵⁷).

Вмотивованість, абсолютно необхідна для досягнення успіху в підприємницькій діяльності, не є найголовнішою рисою, притаманною населенню України. Так, за Глобальним індексом підприємництва (*The Global Entrepreneurship Index, GEI*), який оцінює стан підприємницької екосистеми, у 2018 р. Україна посіла лише 73-тє місце із 137. Причому один із найслабших показників підприємницької екосистеми України в рейтингу – «Сприйняття можливостей» підприємцями.

Позитивно на підвищення мотивації до підприємництва впливає якість освіти. Водночас реалії сьогодення свідчать, що українська освіта не орієнтована на стимулювання розвитку підприємництва. Так, Статистичний аналіз агрегованих даних Європейського дослідження цінностей та Світового дослідження цінностей (EVS/WVS) засвідчив, що у період 2017–2021 рр. 65,4% респондентів в Україні повідомили, що мають вищу освіту (рис. 4.1).

⁵² The Reemergence of Self-employment: A Comparative Study of Self-employment Dynamics and Social Inequality / R. Arum and W. Mueller (Eds.). Princeton NJ, Princeton University Press, 2004.

⁵³ Colombier N. and Masclet D. Intergenerational correlation in self-employment: some further evidence from French ECHP data. *Small Business Economics*. 2008. Vol. 30. P. 423–437.

⁵⁴ Dunn T. and Holtz-Eakin D. Financial capital, human capital and the transition to selfemployment: evidence from intergenerational links. *Journal of Labor Economics*. 2000. Vol. 18. P. 282–305.

⁵⁵ Lindquist M.J., Sol J., & Van Praag M. Why Do Entrepreneurial Parents Have Entrepreneurial Children? *Journal of Labor Economics*. 2015. № 33(2). P. 269–296. <https://doi.org/10.1086/678493>

⁵⁶ Sørensen J.B. Closure and Exposure: Mechanisms in the Intergenerational Transmission of Self-employment. *Research in the Sociology of Organizations*. 2007. Vol. 25. P. 83–124.

⁵⁷ Aflalo E. Study confirms growing up with a silver spoon increases entrepreneurial tendencies. *CTech*. 2021.

URL: <https://www.calcalistech.com/ctech/articles/0,7340,L-3889995,00.html>

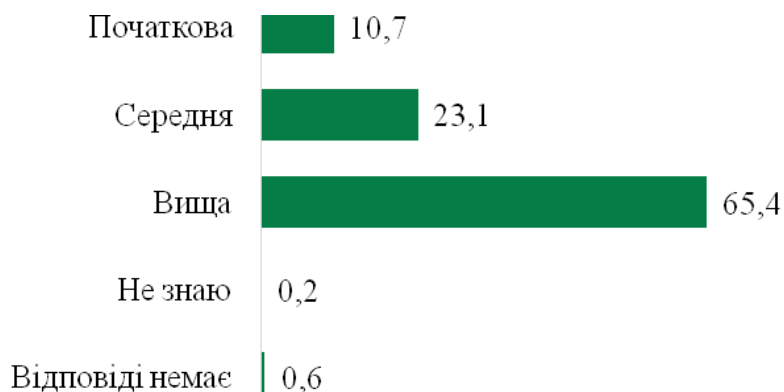

Рис. 4.1. Рівень освіти населення України

Джерело: складено за даними Joint EVS/WVS 2017–2021 (<https://doi.org/10.4232/1.13737>) та WVSA (<https://doi.org/10.14281/18241.14>).

Утім, попри високий рівень освіченості населення, лише 34,9% опитаних українців задіяні у приватному секторі економіки (рис. 4.2) (порівняно, наприклад, із Туреччиною (62,5%), Сінгапуром (70,2%), Португалією (70,8%)).

Рис. 4.2. Де зайняте (професія) населення України

Джерело: складено за даними Joint EVS/WVS 2017–2021. (<https://doi.org/10.4232/1.13737>) та WVSA (<https://doi.org/10.14281/18241.14>).

Чому так відбувається? Тому що в Україні освіта й досі працює за старою системою. Знання, отримані учнями та студентами під час навчання, не отримують практичне застосування і з часом забуваються. Наведемо кілька рекомендацій для підвищення якості та практичної спрямованості української освіти:

- удосконалення навчальних планів та програм з урахуванням нових бізнес-викликів; використання ігрових інтерактивних методів навчання; запрошення представників бізнесу прочитати гостьові лекції для студентів та поділитися власним досвідом створення успішних стартапів;

- стимулювання студентської активності, зокрема шляхом: створення можливостей для участі студентів у конкурсах для соціальних підприємців-початківців; допомоги у створенні власного бізнесу; сприяння участі студентів у міжнародних програмах обміну;

- налагодження партнерських відносин університетів з бізнесом (у т.ч. підписання договорів на виконання дослідницьких проєктів, надання університетом консалтингових послуг бізнесу та проведення курсів підвищення кваліфікації для співробітників компаній);

- підвищення мобільності персоналу між університетами та підприємствами:

можливість співробітників університету протягом кількох років попрацювати в реальному секторі економіки зі збереженням основного місця роботи (посади);

- залучення спеціалістів з бізнесу до дослідницької діяльності в університетах. За приклад можна взяти Школу економіки в Турку (Фінляндія), де восени 2020 р. стартувала програма «Підприємець-резидент» (*Entrepreneurship-in-Residence*), спрямована на розширення участі активних підприємців в діяльності Школи. Підприємці-резиденти, обрані для участі у програмі виступають як доповідачі, експерти, судді на наукових заходах (презентаціях, конкурсах бізнес-ідей); відіграють роль наставників для студентів у виявленні можливостей бізнесу, оцінці та виборі бізнес-ідей; сприяють зміцненню Школи економіки в Турку як бізнес-партнера тощо. Серед переваг – підприємці-резиденти стають почесними членами наукової спільноти; отримують доступ до найновіших наукових розробок і знань; дістають можливість залучати студентів до виконання завдань і спільних проєктів, відбирати талановитих студентів тощо.

Можна передбачати, що посилення практичної спрямованості української освіти сприятиме формуванню та реалізації підприємницького потенціалу молоді, що закладає підґрунтя для відновлення та розвитку економіки України у постпандемічному світі в повоєнних умовах.

Сприятливі чинники економічного відновлення та реалізації в Україні інноваційно-активного сценарію розвитку в умовах постковідного світу

Пандемія COVID-19 призвела до глобальної кризи у сфері охорони здоров'я, посилення рівня невизначеності в економіці, порушення глобальних ланцюгів поставок, скорочення світової торгівлі (на 5,3%), обмеження пересу-

вання мільйонів людей, спровокувала кризу на ринку праці⁵⁸, погіршила фінансовий стан більшості компаній⁵⁹ (насамперед переробної галузі; тимчасового розміщення й організації харчування; нерухомості; сфери оптової та роздрібною торгівлі; транспорту). Світовий ВВП у 2020 р. скоротився на 3,3%⁶⁰, тоді як у 2009 р. – лише на 0,1%. Режим надзвичайної ситуації через коронавірус продовжувався і в 2021 р.⁶¹, і в 2022 р..

Через значну роль малого і середнього бізнесу в економіці, а також високу частку сектора послуг у ВВП, падіння економіки в розвинених країнах у 2020 р. виявилось глибшим, ніж у країнах, що розвиваються. Утім, численні заходи урядів, спрямовані на підтримку громадян і бізнесу (виплати допомоги по безробіттю, тимчасове зниження та відтермінування сплати податків, «ковідні» субсидії на заробітну плату, масштабна підтримка постраждалим компаніям, включаючи гарантії позик та вливання власного капіталу тощо), дадуть розвиненим країнам можливість уникнути серйозних негативних наслідків коронакризи. А от обмежена підтримка економіки в країнах, що розвиваються, призведе до негативних довгострокових наслідків коронакризи, що проявлятимуться доти, допоки уряди цих країн не вживуть заходів щодо економічного відновлення та стимулювання економічного зростання.

Оскільки Україна належить до країн, що розвиваються, мета дослідження, результати якого викладено у цьому розділі, полягає у виявленні чинників економічного відновлення та реалізації в Україні інноваційно-активного сценарію розвитку в умовах постковідного світу.

Питання стимулювання економічного відновлення та реалізації в країні інноваційно-активного сценарію розвитку в умовах постковідного світу активно обговорюється на міжнародному рівні. Зокрема, в доповіді економістів ООН «Світова економічна ситуація та перспективи» (лютий 2021)⁶², зазначається, що стійке відновлення світової економіки наразі можливе лише за умови: забезпечення інвестицій в економічну, соціальну та кліматичну стійкість

⁵⁸ За оцінками Міжнародної організації праці (у всьому світі втрачено 305 млн робочих місць станом на 29 квітня 2020 року). URL: <https://dsp.gov.ua/mizhnarodna-orhanizatsiia-pratsi-mop/>

⁵⁹ Так, наприклад, американська авіакомпанія Delta Air Lines лише у III кв. 2020 р. втратила 5,4 млрд дол. США; а у ВДВ переробної промисловості у 2020 р. уперше з часів фінансової кризи 2008–2009 рр. відбувся спад (на 6,8% р/р), за даними ЮНІДО. URL: <https://www.unido.org/>

⁶⁰ World Economic Outlook Database / International Monetary Fund. April 2021. URL: <https://www.imf.org/>

⁶¹ Станом на 16 червня 2021 р. у світі зафіксовано понад 176 млн підтверджених випадків захворювання на COVID-19, з яких майже 3,82 млн – летальних.

⁶² World Economic Situation And Prospects: February 2021 Briefing. No. 146 / United Nations. URL: <https://www.un.org/development/desa/dpad/publication/world-economic-situation-and-prospects-february-2021-briefing-no-146/>

на планеті; активізації міжнародної торгівлі; уникнення передчасного запровадження політики жорсткої економії.

В останньому випуску доповіді *«Пульс Африки, COVID-19 та майбутнє роботи в Африці: нові тенденції у сфері впровадження цифрових технологій»*⁶³, зазначається, що перспективи відновлення економіки африканських країн після коронакризи залежать від проведення фундаментальних реформ, спрямованих на створення робочих місць, залучення інвестицій, підвищення конкурентоспроможності, а також від реформування системи соціального захисту вразливих верств населення.

На офіційному сайті Ради Європи та Ради міністрів Європейського Союзу⁶⁴ зазначається, що під час неформальної відеоконференції 26 лютого 2021 р. міністри освіти та наукових досліджень ЄС наголосили на важливості досліджень та інновацій як для економічного відновлення після пандемії COVID-19, так і для зменшення вразливості економік країн ЄС до майбутніх криз.

В аналітичних матеріалах Робочої групи ООН з соціальної та солідарної економіки (UNTFSSSE)⁶⁵ наголошено, що важливою умовою виходу з пандемії COVID-19 є здорове населення, тоді як ключовою умовою формування стійкості суспільства до майбутніх криз – є однаковий доступ до якісних медичних послуг, освітніх послуг, санітарії та соціального захисту. Додатково зазначається, що вирішення невідкладних викликів клімату, переходу бізнесу в цифрову площину, демографічного переходу та їх наслідків для ринку праці є ключовим фактором забезпечення соціальної справедливості та гідних умов життя.

У «Порядку денному 2030» (2030 Agenda), ухваленому на Генеральній Асамблеї ООН у 2015 р., зазначено, що відновленню економіки після кризи слід сприяти шляхом реформування системи охорони здоров'я, подолання бідності, зниження гендерної нерівності, покращення стану навколишнього середовища та формування стійкої системи харчування. Наголошується також і на важливості: співпраці між приватним та державним секторами на різних рівнях,

⁶³ Africa's Pulse: COVID-19 and the Future of Work in Africa: Emerging Trends in Digital Technology Adoption / The World Bank. April 2021. No. 23. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/35342/9781464817144.pdf?sequence=10&isAllowed=y>

⁶⁴ Research and innovation in the recovery and resilience plans: investments and reforms / The European Council and the Council of the European Union. 2021. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/compet/2021/02/26>

⁶⁵ United Nations Inter-Agency Task Force on Social and Solidarity Economy. 2020. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---coop/documents/publication/wcms_748794.pdf

а також активізації партнерських відносин між зацікавленими сторонами. Додатково відзначається важливість залучення довгострокових інвестицій в економіку країни.

Питанням стимулювання економічного відновлення присвячені також і аналітичні матеріали інформаційних агентств, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, а також наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених і практиків. Так, експерти агентства *Bloomberg* вважають, що драйвером відновлення світової економіки стануть гроші, накопичені споживачами під час пандемії та витрачені або на споживання (шопінг, ресторани, туризм, дозвілля та розваги, спорт), або на покриття боргів⁶⁶.

У звіті Міжнародної енергетичної агенції⁶⁷ зазначається, що відновленню світової економіки після пандемії сприятимуть фіскальні стимули та процес вакцинації.

За результатами опитування, проведеного журналістами BBC Worklife, відновленню світової економіки сприятиме зростання споживання «з відчуттям близького часового горизонту»⁶⁸.

У тематичному випуску Консенсус-прогнозу «Вплив COVID-19 на економіку і суспільство країни: підсумки 2020 року та виклики і загрози постпандемічного розвитку»⁶⁹, співробітники Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України надали найбільш імовірні сценарії відновлення української економіки після пандемії COVID-19, а також траєкторії переходу до сталого позитивного розвитку.

Понад 200 заходів щодо стимулювання української економіки для подолання наслідків епідемії COVID-19 представлено в Програмі Кабінету Міністрів України, спрямованій на відновлення економічного здоров'я країни по всіх галузях⁷⁰.

⁶⁶ Велика коронакриза. Названо головний драйвер для відновлення світової економіки / UAZMI. 2021. URL: <https://uazmi.org/news/post/e7NbCQhVYpr2HJiBhWRp06>

⁶⁷ Global Energy Review 2021. URL: <https://www.iea.org/reports/global-energy-review-2021>

⁶⁸ Як коронавірус змінить нашу роботу – можливо, назавжди. *BBC News*. 2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54842038>

⁶⁹ Вплив COVID-19 на економіку і суспільство країни: підсумки 2020 року та виклики і загрози постпандемічного розвитку. Консенсус-прогноз / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. 2021. № 53. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Konsensus-prognoz>

⁷⁰ Денис Шмигаль розповів про виконання Програми стимулювання економіки для подолання наслідків епідемії COVID-19. *Урядовий портал*. Липень 2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-shmigal-rozpoviv-pro-vikonannya-programi-stimulyuvannya-ekonomiki-dlya-podolannya-naslidkiv-epidemiyi-covid-19>

У дослідженні Д.В. Долбнєвої⁷¹ зазначено, що поштовх відновленню української економіки, як і забезпеченню його швидкості, надасть відкладений (незадоволений) попит споживачів.

В.Ю. Шевченко⁷² наголошує на важливій ролі політики у запобіганні поширенню коронавірусу. Автор зазначає, що: короткострокова політика (один-два квартали) має бути спрямована на відновлення бізнесу і споживання, а також на стабілізацію фіскального стану; середньострокова політика – на макроекономічну стабільність та стійке економічне зростання; довгострокова політика стійкого зростання – на структурні реформи та інновації.

У цьому розділі на основі ознайомлення із досвідом постковідного відновлення економік інших країн (зокрема, Австралії, США, країн ЄС, Японії та передових країн Азії), здійснено спробу розширити вже наявні пропозиції щодо відновлення української економіки та реалізації в нашій країні інноваційно-активного сценарію розвитку в постковідний та повоєнний період. Причому серед основних припущень інноваційно-активного сценарію розвитку України такі: перехід української економіки до розвитку та появи в її структурі значної частки цифрової економіки (до 65% ВВП); стрімкий розвиток спеціалізованих технопарків, індустріальних парків, цифрової інфраструктури; швидка ІТ-фікація промисловості, підвищення цифрової грамотності населення; поява виробництв, які відповідають вимогам «Індустрії 4.0» (зокрема кіберфізичні системи, штучний інтелект, фінтех тощо); збільшення ролі цифровізації у зростанні української економіки та добробуту громадян.

Після різкого падіння у 2014–2015 рр. (на тлі політичної, економічної криз та воєнних дій на сході України) економіка України у 2016 р. відновила зростання. До початку пандемії COVID-19 зростання української економіки залишалося стійким: у річному вимірі реальний ВВП збільшувався темпами на рівні 2,4–3,5%. Основним рушієм економічного зростання в цей період (2016–2019 рр.) виступав внутрішній попит (рис. 4.3). Стійке зростання споживчого попиту підтримувалося шляхом збільшення доходів населення (заробітної плати, пенсійних виплат, грошових переказів); інвестиційного попиту – поліпшенням ділових очікувань підприємств на тлі достатньо сприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури та поступового покращення фінансових результатів підприємств.

⁷¹ Долбнєва Д.В. Вплив COVID-19 на економіку країн світу. *Проблеми економіки*. 2020. №1 (43). С. 20–26. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-1-20-26>

⁷² Шевченко В.Ю. Економічні шоки пандемії: основні види та наслідки. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 56. С. 21–27. URL: http://bses.in.ua/journals/2020/56_2020/5.pdf

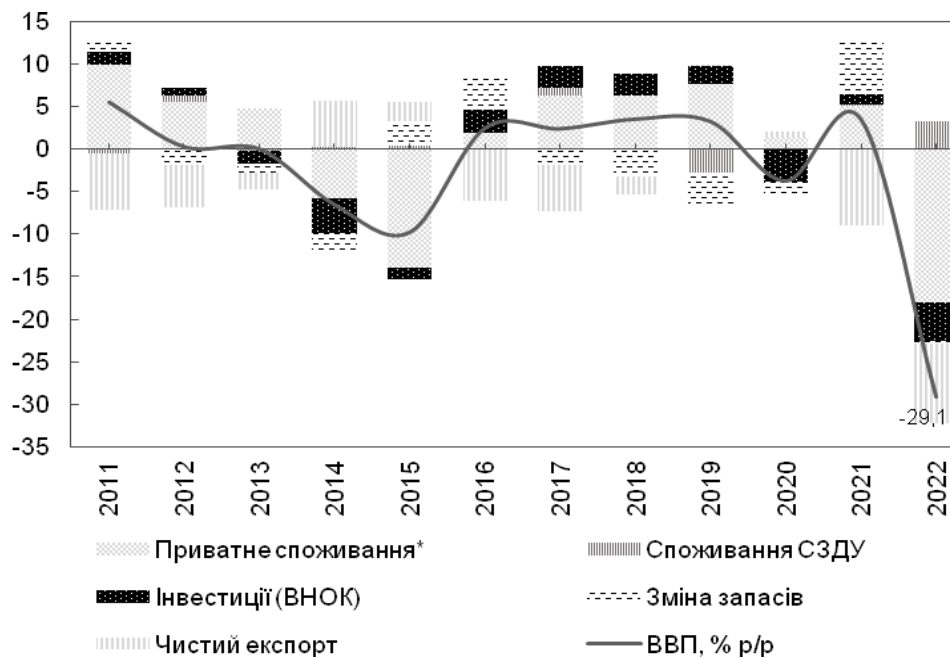

Рис. 4.3. Внески категорій кінцевого використання в річну зміну реального ВВП, в.п.

* Включає кінцеві споживчі витрати домогосподарств та некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

Джерело: ДССУ, розрахунки автора.

Попри 2,4–3,5% зростання української економіки у 2016–2019 рр., умов сталого економічного розвитку не було сформовано. Про це свідчить помітне відставання України від передових країн світу в міжнародних рейтингах⁷³ якості життя населення. Так, за розміром середньодушового ВВП за ПКС, Україна у 2019 р. посіла 96-те місце із 186 країн світу та розташувалася між Перу і Парагваєм. У рейтингу країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності Україна у 2019 р. посіла 85-те місце із 141 (порівняно з 2018 р. втративши дві позиції), насамперед через регрес у сфері фінансових систем, погіршення ситуації із макроекономічною стабільністю та інноваційними можливостями. В рейтингу процвітання Інституту Legatum (The Legatum Prosperity Index)⁷⁴ у 2019 р. Україна зайняла 96-те місце із 167 країн (у 2020 р.

⁷³ Використано інформацію Світового банку (URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD>), Всесвітнього економічного форуму (URL: <https://www.weforum.org/>), Інституту Legatum (URL: <https://www.prosperity.com/rankings>), сервісу Numbeo (URL: https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp?title=2019), ООН (URL: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf>).

⁷⁴ Індекс процвітання Інституту Legatum – комбінований показник британського аналітичного центру *The Legatum Institute*, який вимірює досягнення країн світу з точки зору їх благополуччя і процвітання (URL: <https://lif.blob.core.windows.net/lif/docs/default-source/publications/2015-legatum-prosperity-index-pdf.pdf?sfvrsn=2>).

перемістившись лише на 92-ге місце). В рейтингу Numbeo за індексом якості життя (Quality of Life Index for Country, 2019)⁷⁵ у 2019 р. Україна посіла 62-ге місце (із 71), опинившись нижче за всі сусідні з нею країни. У 2021 р. Україна у цьому рейтингу перемістилася на 59-те місце серед 83 країн світу, зокрема на тлі позитивних зрушень щодо охорони здоров'я.

Єдиною серйозною перевагою України при аналізі якості життя населення залишається освіта, рівень якої дозволяє нашій країні зберігати свої позиції серед країн із високим рівнем людського розвитку. Зокрема, у 2019 р. у рейтингу індексу людського розвитку (ІЛР) Україна посіла 74-те місце серед 189 країн, ІЛР становив 0,779 та перевищив середньосвітовий (0,737). Це свідчить, що саме високий рівень людського капіталу України має стати підґрунтям підвищення якості державного управління та, як наслідок, – якості життя населення.

Слідуючи загальносвітовим тенденціям, у 2020 р. якість життя населення України погіршилась, економіка впала на 3,8% р/р. Серед головних причин: карантинні обмеження, запроваджені у відповідь на пандемію COVID-19, звуження пропозиції товарів та послуг, стиснення споживчого попиту та падіння інвестиційного попиту.

У 2021 р. зростання економіки України відновилося, реальний ВВП зріс на 3,4% р/р. Вплив пандемії COVID-19 хоч і відчувався⁷⁶, натомість мультилатералізм та безпрецедентна взаємодія між країнами щодо вакцини проти коронавірусу і, як наслідок, винахід вакцин⁷⁷ та їх поширення у світі дещо зупинили пандемію коронавірусної хвороби COVID-19. Серед іншого це стало підґрунтям економічного відновлення у світі та в Україні. Втім, існує висока невизначеність щодо подальшого розгортання вакцинації. Зазначене є наслідком, *по-перше*, недовіри населення до вакцин проти COVID-19, *по-друге*, того, що вірус, який викликає захворювання COVID-19, мутує і, як наслідок, вакцинація не може гарантувати 100% безпеку людей від поширення цього

⁷⁵ Крім загального індексу якості життя, *Numbeo* містить набір субіндексів, які розраховуються за певними індикаторами. Наприклад, купівельна спроможність населення, рівень забруднення навколишнього природного середовища, клімат, забруднення повітря, безпека, злочинність, охорона здоров'я, вартість життя, ціна на нерухомість, житлові умови, транспорт, затрати часу на поїздку на роботу тощо (URL: <https://www.numbeo.com/cost-of-living/>).

⁷⁶ Так, зважаючи на показники захворюваності на коронавірус, у регіонах України продовжували запроваджувати жорсткі карантинні обмеження, що мало негативний вплив на економіку країни (насамперед на сектор послуг).

⁷⁷ Зараз у світі роблять щеплення 10 різними вакцинами, зокрема: Comirnaty, виробник Pfizer/BioNTech (США, Німеччина); mRNA-1273, виробник Moderna (США); AZD1222, виробник Oxford-AstraZeneca (Швеція, Велика Британія); Covaxin, виробник Bharat Biotech (Індія) тощо.

захворювання, *по-третє*, – від нерівномірного розподілу вакцин між бідними та багатими країнами світу.

Початок 2022 р. став переломним в житті нашої країни. Не встигла Україна належним чином подолати наслідки впливу пандемії COVID-19, як повномасштабну війну проти нашої країни розпочала Росія. Зважаючи на значні інфраструктурні руйнування⁷⁸, вже зараз уряд України розпочав оцінку втрат для економіки внаслідок російської агресії. Першим пріоритетом після завершення бойових дій є відновлення критичної інфраструктури, військових та цивільних об'єктів, інституцій, відбудова економічних екосистем. За словами першого віцепрем'єр-міністра економіки Юлії Свириденко, «...після завершення воєнних дій Мінекономіки буде звертатися до міжнародних партнерів за фінансовою допомогою для першочергового відновлення пошкодженої критичної інфраструктури»⁷⁹.

Після розгортання повномасштабної війни Росії проти України питання відновлення економіки України після пандемії COVID-19 відійшло на другий план, натомість, проблема коронавірусу не зникла. І висока ймовірність розгортання нової хвилі пандемії COVID-19, робить нагальним подальше формування пакету заходів підтримки розвитку економіки України під час та після завершення пандемії. Для виокремлення цих заходів зробимо короткий огляд міжнародного досвіду стимулювання в умовах пандемії внутрішнього попиту (основного рушія економічного зростання України у 2016–2019 рр.), а також активізації інноваційного розвитку, роль якого у відновленні країни суттєво зростає в умовах серйозних потрясінь.

Споживчий попит

На стимулювання споживчого попиту в більшості країн світу спрямовані активні заходи державної політики. Так, наприклад, в Японії споживчі витрати на внутрішній туризм в умовах пандемії стимулюють шляхом надання туристам субсидій (у рамках ініціативи Go To Travel). Ці субсидії покривають до половини витрат подорожуючих, а саме: знижку 35% від загальної вартості туру, а також ваучери – 15% від загальної вартості туру на інші витрати під час поїздки. Додатковим засобом стимулювання витрат на подорожі всередині країни є зниження на 50% залізничною компанією Japan Railway East вартості квитка на подорожі з Токіо до:

⁷⁸ Після лише одного місяця війни оцінки необхідної допомоги від Європи та інших країн уже сягають від 200 до 500 млрд євро (URL: <https://cepr.org/sites/default/files/news/BlueprintReconstructionUkraine.pdf>).

⁷⁹ В Мінекономіки готуються відновлювати інфраструктуру після війни. *Економічна правда*. Лютий 2022.

URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/02/26/682801/>

- Хоккайдо, Нагано, Ніїгата (з 20 серпня 2020 року до березня 2021 р.);
- Акіта, Аоморі, Сендай, Хакодате (до 30 вересня 2021 р.).

Цікавим є і досвід Австралії щодо стимулювання розвитку внутрішнього туризму. Так, австралійська державна установа Tourism Australia (ТА) підтримує вітчизняну туристичну галузь під час пандемії COVID-19 шляхом заохочення австралійців витратити гроші на відпустки в Австралії. Для цього Tourism Australia адаптувала до потреб вітчизняної туристичної галузі міжнародну Програму австралійських спеціалістів (Aussie Specialist Program), проходження якої забезпечує продавців туристичних послуг останніми новинами, а також оновленою інформацією про туристичні пам'ятки Австралії. Поширення цієї інформації серед австралійських клієнтів-мандрівників заохочує останніх обирати туристичні напрями Австралії. Заохоченню подорожувати Австралією сприяє і YouTube-канал Australian Travel Club, що містить відеоматеріали, присвячені: подорожам відомими туристичними місцями та дикими кутками «Зеленого континенту»; австралійській флорі та фауні; тонкощам планування подорожей Австралією.

У відповідь на пандемію COVID-19 уряди країн – учасниць ОЕСР докладали значних зусиль для підтримки пропозиції в галузі роздрібної торгівлі. Так, на тлі ймовірного закриття невеликих підприємств роздрібної торгівлі були знижені витрати на вхід у галузь нових підприємств (зокрема витрати на реєстрацію та отримання ліцензії). З метою полегшення операцій із постачання товарів першої необхідності, в окремих країнах тимчасово послаблювалося правове регулювання робочого часу (табл. 4.1): запроваджувався гнучкий графік роботи (Бельгія, Франція), дозволялося залучати працівників до понаднормової роботи (Німеччина, Франція), полегшувалися норми переведення персоналу на іншу роботу (Бельгія, Франція), громадянам надавалася можливість отримувати допомогу по безробіттю і водночас працювати за сумісництвом у сфері роздрібної торгівлі (Бельгія, Франція, Велика Британія).

Щодо країн Азії, наприклад, у Кореї, з метою стимулювання пропозиції у сфері роздрібної торгівлі, уряд допомагає малому бізнесу урізноманітнити канали продажу (зокрема шляхом входу на платформу для онлайн-продаж). В Японії уряд підтримав представників малого та середнього бізнесу субсидіями, що дозволило фірмам диверсифікувати та розширити канали збуту.

Тимчасове пом'якшення заходів регулювання основних видів роздрібної торговельної діяльності

Країна	Тимчасове послаблення регулювання основних видів роздрібної торговельної діяльності
Бельгія	Тимчасове послаблення правового регулювання: – тривалості робочого часу; – переміщення працівників як у межах однієї фірми, так і між фірмами; – гнучкого графіку роботи.
Франція	Тимчасове послаблення вимог законодавства про працю, зокрема щодо: – переміщення працівників між фірмами; – нормальної тривалості робочого часу (день, тиждень); – зменшення встановленого законом мінімального часу відпочинку між робочими змінами; – роботи у вихідний день.
Німеччина	Внесення змін до законодавчих актів щодо: – збільшення максимально допустимої кількості робочих годин на тиждень; – вимог до часу відпочинку та роботи у вихідний день; – тимчасового дозволу на доставку товарів першої необхідності працівниками без наявного сертифікату про професійну кваліфікацію водія.
Велика Британія	Відповідно до схеми збереження робочих місць у період пандемії COVID-19, під час відпустки за власний рахунок, працівникам дозволено працювати на інших місцях роботи.

Джерело: складено автором.

Інвестиційний попит

Зростання державних інвестицій в інфраструктуру в 2021–2022 рр. на тлі пандемії COVID-19 відповідала загальносвітовим тенденціям. Так, наприклад, у рамках Плану дій⁸⁰, підписаному в квітні 2020 р., міністри фінансів та керівники центральних банків G20 домовилися подвоїти зусилля щодо мобілізації та просування якісних державних та приватних інвестицій в інфраструктуру.

З метою зменшення скупчення осіб у громадському транспорті під час карантину зросли інвестиції у розвиток велосипедної інфраструктури. Наприклад, ще в березні 2020 р. велодоріжки Боготи (столиці Колумбії) були

⁸⁰ У відповідь на пандемію COVID-19, у квітні 2020 р. на саміті G20 лідери країн «Великої двадцятки» підписали План дій ([Virtual meeting of the G20 finance ministers and central bank governors, 2020](#)), який містить ключові принципи виконання зобов'язань країн-учасниць щодо:

- сприяння міжнародному економічному співробітництву в умовах коронакризи;
- сподівань на надійне, стійке та всеохоплююче відновлення світової економіки.

розширені: до наявної 550-кілометрової мережі додано 84-кілометрову мережу тимчасових велодоріжок. А відповідно до плану розвитку міста на найближчі чотири роки передбачено створити додаткові 280 км велодоріжок.

Серед чинників, які стримуватимуть інвестиційний попит в Україні в найближчі роки, – зменшення обсягів інвестицій в об'єкти «зеленої» енергетики у разі внесення змін до Податкового кодексу України (в частині акцизного податку); відкриття ринку землі для юридичних осіб з 1 січня 2024 р. Останній чинник натомість стимулюватиме зростання інвестицій «в іригацію, вирощування культур з більшою доданою вартістю та впровадження новітніх технологій»⁸¹ у довгостроковій перспективі.

Тимчасові податкові стимули для відновлення інвестиційної активності підприємств в Україні та в інших країнах

В Україні на стимулювання інвестиційного попиту підприємств спрямовані, зокрема, такі заходи: кредитні канікули в період дії карантину, податкові преференції, підтримка роботодавців і працівників сфери малого та середнього бізнесу⁸², податкові пільги інвесторам, що здійснюють значні інвестиції в Україну.

Подібні до зазначених вище заходи, спрямовані на підтримку бізнесу в умовах карантину, запроваджувалися й іншими країнами Східного партнерства⁸³. Зокрема, в Молдові це перенесення строку сплати податку на прибуток підприємств, зниження ставки ПДВ з 20 до 15% для сектора розміщення та харчування (з 1 травня 2020 р.). У Вірменії – пільгові кредити бізнесу (серед іншого – на придбання обладнання), в Білорусі – надання державними банками підприємствам позик, гарантованих державою, тощо.

Деякі країни, зокрема Німеччина, Китай, Франція, Велика Британія, Італія, на період карантину запровадили «податкові канікули». Так, у Німеччині на період з липня по грудень 2020 р. знижено ставку ПДВ з 19 до 16%. У Китаї податкові пільги були поширені на логістичні та кур'єрські компанії, підприємства у сфері транспорту, туризму, готельного та ресторанного бізнесу. У Італії та Великій Британії знизили податки та ставки за кредитами малому бізнесу. У Франції увели відтермінування щодо сплати податків. У країнах ЄС

⁸¹ Запуск ринку землі прискорить зростання економіки України до 1,5% на рік. *Укрінформ*. Листопад 2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2821274-zapusk-rinku-zemli-priskorit-zrostanna-ekonomiki-ukraini-do-15-na-rik-svitovij-bank.html>

⁸² Детальніше див.: URL: <https://covid19.gov.ua/prohramy-pidtrymky-biznesu>

⁸³ COVID-19 crisis response in Eastern Partner countries / OECD. October 2020. 44 p. URL: <https://read.oecd-ilibrary.org>

на податкові пільги спрямували частину коштів Фонду відновлення економіки⁸⁴.

У країнах, де капітальні інвестиції є драйвером економічного зростання (зокрема, в Австралії, Австрії, Німеччині, Новій Зеландії, деяких країнах Азії), для допомоги бізнесу та стимулювання інвестиційної діяльності запроваджувалися тимчасові податкові стимули у вигляді прискореної (бонусної) амортизації (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Тимчасові податкові стимули для відновлення інвестиційного попиту в окремих країнах

Країна	Тимчасові інвестиційні стимули
Австралія	1. Амортизація в розмірі 100% вартості об'єкта (нового або б/в), уперше використаного або встановленого для використання з 12 березня 2020 р. до 31 грудня 2020 р. Причому вартість об'єкта основних засобів, що амортизуються, має бути менше за 150 тис. австралійських доларів. 2. Амортизація в розмірі 50% вартості нового об'єкта основних засобів, придбаного з 12 березня 2020 р., уперше встановленого та використаного до 30 червня 2021 р. У цьому випадку немає обмежень щодо вартості об'єкта основних засобів, що амортизуються.
Німеччина	Дегресивна амортизація з підвищуючим коефіцієнтом, що дорівнює 2,5, який застосовується до основної норми амортизаційних відрахувань, розрахованої за прямолінійним методом. Використання підвищуючого коефіцієнта розповсюджується лише на об'єкти основних засобів, придбані або вироблені у 2020 та 2021 роках.
Сінгапур	Амортизація придбаних у 2020 р. основних засобів (обладнання та машини) упродовж двох років: 75% вартості об'єкта у 2020 р. та 25% у 2021 р.

Джерело: складено автором.

Венчурні інвестиції в українські стартапи

За даними Української асоціації венчурного капіталу та приватного капіталу (UVCA, Ukrainian Venture Capital and Private Equity Association), венчурні інвестиції в українські стартапи у 2019 р. становили 509,9 млн дол. США⁸⁵, що в 5,8 раза перевищило рівень 2016 р. І хоча за цим показником Україна все ще поступається переважній кількості країн з ринком, що формується⁸⁶, позитивна динаміка інвестування стартапів безумовно спостерігається.

⁸⁴ Фонд відновлення економіки ЄС обсягом 750 млрд євро створено з метою допомогти європейській економіці якомога швидше вийти з рецесії після завершення пандемії коронавірусу.

⁸⁵ Причому понад 70% зазначеної суми припало на три компанії: Grammarly, People.ai, GitLab.

⁸⁶ Для порівняння, за даними Асоціації венчурного інвестування Латинської Америки (LAVCA) (URL: <https://lavca.org/>), венчурні інвестиції в стартапи в Латинській Америці у 2019 р. сягнули 4,6 млрд дол. США (порівняно з 0,5 млрд дол. США у 2016 р.). Щодо країн

Імовірно, що венчурні інвестиції у найближчі роки стануть вагомим поштовхом до інноваційного розвитку та економічного зростання української економіки. Проте на сьогодні обмежуючим фактором виступає порівняно невелика кількість вдалих стартапів. Так, за останніми даними сервісу «Startup Ranking», Україна посідає 40-ве місце серед 201 країни за результатами аналізу кількості стартапів, поступаючись як країнам із розвинутою економікою (зокрема США, Австралії, країнам ЄС), так і країнам з економіками, що розвиваються (зокрема країнам Латинської Америки та Азії). Одна з причин цього – несформованість середовища для розвитку малих інноваційних підприємств (стартапів), що є прямим наслідком стихійного та слабо організованого кластерного руху в Україні, відсутності єдиної організації – репрезентанта кластерів, відсутності кластерних державних програм.

Основу для стартапів в епоху технологій формують дослідження та розробки, отже, інша причина невеликої кількості вдалих стартапів в Україні – низький рівень витрат на виконання наукових досліджень і розробок. Так, у 2020 р. цей показник становив лише 0,41% ВВП (порівняно із 0,43% ВВП у 2019 р. та 0,47% ВВП у 2018 р.). Водночас, за даними Інституту статистики ЮНЕСКО⁸⁷, у 2018 р. у низці країн із ринком, що формується, і країн, що розвиваються, інвестиції в R&D демонстрували стрімке зростання (зокрема, в Республіці Корея – 4,53% ВВП, у Китаї – 2,14% ВВП, в Малайзії – 1,04% ВВП). Значні інвестиції в R&D здійснювали і розвинені країни (в т.ч. США – 2,83% ВВП, Словенія – 1,95% ВВП, Канада – 1,56% ВВП, Польща – 1,21% ВВП).

Для успішного виходу України із поточної кризи та для забезпечення сталого розвитку уряду України та регіональним органам влади варто більше уваги приділяти створенню сприятливого середовища для успішного розвитку стартапів, розвитку інновацій.

В ЄС, наприклад, ще у 2008 р. було створено Європейський інститут інновацій та технологій (European Institute of Innovation and Technology), який опікується питанням стимулювання інновацій в Європі через інтеграцію бізнесу, освіти, та дослідницьких організацій. Наведемо також приклад взаємодії бізнесу із закладами вищої освіти в країнах Латинської Америки. Так, аргентинська компанія – постачальник програмного забезпечення Lagash у взаємодії з університетами та коледжами готує спеціалістів у галузі розробки

Азії підприємства Сінгапуру, наприклад, за перші дев'ять місяців 2019 р. прозвітували про венчурні інвестиції в обсязі 13,4 млрд сінгапурських дол. (URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/5-578-7841?_lrTS=20191213153205588&transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/5-578-7841?_lrTS=20191213153205588&transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true)).

⁸⁷ Science, technology and innovation / UNESCO Institute for Statistics. URL: http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?DataSetCode=SCN_DS&lang=en

програмного забезпечення та допомагає латиноамериканському інтернет-ретейлеру MercadoLibre залучати до співпраці талановитих інженерів програмного забезпечення.

Україна так само потребує створення стратегічного альянсу між бізнесом, університетами та наукою. Відомо, що в березні поточного року з метою підвищення ефективності наукової та освітньої сфери підписано нову редакцію Договору про співробітництво між МОН України та НАН України. Втім, для стимулювання інновацій саме державі належить вирішальна роль у наближенні науки та освіти до бізнесу. Причому сучасні умови (в т.ч. принципи розвитку країн ЄС, який є головним торговельним партнером України) свідчать про актуальність інноваційних технологій, зокрема у таких сферах української економіки, як декарбонізація економіки; органічне виробництво; штучний інтелект.

1. *Отже, у питанні відновлення української економіки та реалізації в нашій країні інноваційно-активного сценарію розвитку в постковідний та повоєнний період, розглянуто такі чинники: лідерство, підприємництво, освіта, стимулювання внутрішнього попиту (як споживчого, так і інвестиційного) та активізація інноваційного розвитку. Можна зробити такі висновки.*

Лідерство

- Лідери та керівники різних рівнів за визначенням мають більші за інших працівників можливості стимулювати інновації, необхідні для забезпечення економічного зростання країн, яке загальмувалося останніми роками через пандемію коронавірусу, і це особливо актуально для України, якій потрібно відновлювати економіку не тільки після пандемічних втрат, а ще й у повоєнних умовах.

- У стимулюванні інноваційного розвитку і, відповідно, відновленні економіки ключова роль належить підприємцям-керівникам, які, згідно з постулатами теорії менеджменту, є *творцями інновацій* та економічними лідерами, але в Україні їхня діяльність поки ускладнена регуляторними бар'єрами.

Підприємництво

З огляду на міжнародний досвід ефективної підтримки та відбудови бізнесу у воєнний та повоєнний час, запропоновано:

- а) *розширити доступ українських МСП до капіталу, зокрема шляхом отримання кредитної підтримки від міжнародних кредитних агентств і організацій; недержавних некомерційних організацій;*

б) розширити доступ МСП до програм навчальної та консультаційної підтримки, зокрема шляхом запуску програм розвитку навичок підприємництва, а також програм підтримки МСП.

Освіта

• Ступінь реалізації підприємницького потенціалу особистості серед інших умов значною мірою визначає її вмотивованість, на що позитивно впливає якість освіти, але не в сенсі нагромадження формальних знань, а, як доводить досвід найбільш інноваційних країн, в напрямках забезпечення достатньої свободи учнів/студентів у навчанні й цілеспрямованого впливу на формування цінностей підприємницько-новаторського світогляду.

• Тим часом українська освіта відстає від кращих закордонних зразків передовсім саме в аспектах практичної орієнтації, формування вмотивованості до генерації інновацій та підготовки до реалізації підприємницького потенціалу користувачів.

Стимулювання споживчого попиту:

• заохочення українців подорожувати всередині країни. Серед можливих заходів заохочення:

1) впровадження туристичних ваучерів;

2) здешевлення вартості квитків на залізничні пасажирські перевезення. І в цьому напрямі вже зроблено певні кроки. Так, наприкінці 2020 р. АТ «Укрзалізниця» знизила вартість послуги попереднього бронювання квитків для туристичних груп, запровадила гнучку систему знижок, знизила вартість квитків на 15% на місця у вагонах першого класу швидкісних поїздів класу «Інтерсіті»;

3) реклама внутрішнього туризму (гірськолижних курортів, національних парків, природних заповідників тощо); просування каналів в YouTube, які присвячені подорожам по Україні.

Крім того, очікується, що майбутнє виживання туристичної галузі залежатиме і від створення в країнах туристичних союзів (як наприклад, Програма «Транстасманська туристична зона, вільна від COVID-19» між Новою Зеландією та Австралією);

• допомога малому бізнесу в урізноманітненні каналів продажу шляхом:
– послаблення регуляторних бар'єрів, які заважають участі традиційних роздрібних торговців в онлайн-продажах (наприклад, вимоги до оформлення дозвільних документів та ліцензій);

– стимулювання попиту на онлайн-ринку (зокрема шляхом підвищення рівня цифрової грамотності споживачів, захисту прав споживачів при купівлі через Інтернет, забезпечення надійної та ефективної роботи платіжних систем);

- забезпечення можливості віддаленої роботи без нанесення шкоди інформаційній безпеці. Серед іншого зазначене потребує реформування законодавства стосовно кібербезпеки.

Стимулювання інвестиційного попиту:

- розвиток велоінфраструктури у містах дедалі більше спонукатиме людей використовувати велосипеди, що означатиме менше можливостей для передачі та зараження коронавірусом у громадському транспорті;

- запровадження тимчасових інвестиційних стимулів, зокрема механізму бонусної амортизації. Причому для забезпечення дієвості цих тимчасових інвестиційних стимулів, вони повинні мати цільовий характер надання та бути обмежені в часі⁸⁸.

Застосування бонусної амортизації, як очікується, стимулюватиме інвестиційну активність компаній, які здійснюють щорічні капітальні вкладення для розвитку бізнесу. Зазначене підтверджується дослідженням⁸⁹, де зазначено, що саме такі компанії, як правило, реагують на стимули в періоди економічної волатильності. Тоді як компанії, що не планували здійснювати капітальні вкладення, скоріш за все не реагуватимуть на запроваджені інвестиційні стимули в період економічної невизначеності;

- перенесення збитків, отриманих в попередні податкові періоди (tax loss carrybacks). Так, 14 вересня 2020 р. з метою збільшення надходжень до Державного бюджету у 2021 р. затверджено зміни до Податкового Кодексу України щодо встановлення строку, протягом якого суб'єкти господарювання мають право переносити збитки минулих років (протягом п'яти років). Утім, для захисту бізнесу від наслідків коронакризи видається обґрунтованим зняти обмеження на перенесення збитків для малих та середніх підприємств, які не отримують державну підтримку через урядові програми;

- ухвалення Закону «Про засади державної підтримки нових інвестицій в Україну».

Стимулювання інноваційного розвитку в Україні:

- стимулювання підприємств до нарощення витрат на дослідження та розробки (зокрема шляхом надання податкових пільг, грантів (субсидій));

- проведення реформ, спрямованих на залучення крупного і середнього бізнесу у сферу університетських ДіР;

⁸⁸ Wen Jean-François. Temporary Investment Incentives / Fiscal Affairs Department of the International Monetary Fund. 2020. 10 p.

⁸⁹ Guceri I., Albinowski M. Investment Responses to Tax Policy Under Uncertainty. *CESifo Working Paper*. 2019. No.7929. URL: <https://ssrn.com/abstract=3485478>

- підвищення мобільності персоналу між університетами та підприємствами (залучення спеціалістів з бізнесу до дослідницької діяльності в університетах та можливість співробітників університету протягом кількох років попрацювати в реальному секторі економіки зі збереженням основного місця роботи (посади));
- створення в Україні інституції, що опікуватиметься питанням стимулювання інновацій через інтеграцію бізнесу, освіти, та дослідницьких організацій.

2. *За результатами узагальнення аналітичних експертних оцінок зроблено висновок, що за умов витрат на інновації в Україні у 2023 р. на рівні 0,3–0,4% від ВВП, інфляції на рівні від 12 до 25%, рівня безробіття 9–10%, кількості населення 33–35 млн осіб, динаміка реального ВВП у 2023 р. перебуватиме в діапазоні від -1% р/р до +3% р/р. Збільшення витрат на інновації на 1% (за інших рівних умов) дозволить уповільнити падіння економіки (або прискорити зростання) на 0,05–0,1 в.п. Зазначене, серед іншого, підвищить імовірність реалізації в Україні інноваційно активного сценарію розвитку в постковідний та повоєнний період.*

Розділ 5. ФІНАНСОВИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ ТА ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ У ГЛОБАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ТА ПАНДЕМІЇ

Людський капітал у глобальному світі та в Україні: довгострокові тренди та вплив COVID-19

Довгострокові тренди в динаміці людського капіталу

Значення людського капіталу в економічній теорії та на практиці визначається тим, що він розглядається як фактор виробництва і процес його нагромадження є важливим для соціально-економічного розвитку країни. З часу першого використання в економічній науці терміну «людський капітал» у роботі Джейкоба Мінцера⁹⁰ та подальшого розкриття теоретичних основ і змісту «інвестицій у людський капітал» Гері Бекером та Теодором Шульцем⁹¹ його переважно трактують як оцінку втіленої в індивідуумі здатності приносити дохід, суму здібностей, знань, кваліфікації та навичок окремого робітника. Однак з появою теорій ендогенного зростання дуже важливим у сучасному трактуванні та оцінках людського капіталу стало виокремлення особливостей, що відрізняють його від фізичного капіталу і як складової багатства, і як джерела зростання, а також синергії та трансформації різних форм капіталу⁹². У сфері обґрунтування економічної політики та визначення фінансового базису соціально-економічного розвитку також настало розуміння, що злам стратегії економічного зростання країни, орієнтованої на розвиток людського капіталу, внаслідок реалізації різних глобальних загроз, призводить до нагромадження дисбалансів, втрати темпів, відходу від траєкторії стійкого зростання⁹³. Саме тому сьогодні проблематика економічного зростання тримає

⁹⁰ Mincer J. Investment in Human Capital and Personal Income Distribution. *Journal of Political Economy*. 1958. V. 66. P. 281–302.

⁹¹ Becker G. Human Capital. N.Y.: Columbia University Press. 1964. P. 8.; Schultz T.W. Investment in human capital [Presidential address delivered at the annual meeting of the American Economic Association, Saint Louis, MO, December, 1960]. *The American Economic Review*. 1961. V. 51. № 1. P. 1–17.

⁹² Шумська С.С. Капіталізація та економічний розвиток: роль синергії та трансформації форм капіталу. *Бізнес-навігатор*. 2020. Вип. 2 (58). С. 103–109. <https://doi.org/10.32847/business-navigator.58-19>; Шумська С.С. Капіталізація економіки через призму теорій капіталу та моделей ендогенного зростання. *Економічний простір* / ПДАБА. 2020. № 153. С. 141–146. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/153-24>

⁹³ Макроперспективи ендогенізації економічного розвитку України: монографія / за ред. д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України М.І. Скрипниченко; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2021. С. 386–442. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/355.pdf>;

на порядку денному питання аналізу динаміки змін людського капіталу, оцінки впливу негативних чинників, (зокрема таких, як COVID-19), оскільки вони стосуються інтересів не лише України, а й різних за рівнем доходу країн, кожного жителя Землі.

Аналіз динаміки сукупного багатства світу на часовому проміжку 1995–2018 рр., оціненого експертами Світового банку (СБ) на основі часових рядів у результаті опитувань домогосподарств по 146 країнах⁹⁴ дає підстави виділити ряд важливих трендів. *По-перше*, рівень сукупного багатства (національного багатства, НБ) глобального світу за виділений період зріс майже удвічі (+91%) – із 603 490 087 до 1 152 004 811 у вимірі незмінних оцінок – у *постійних 2018 року дол. США, млн.* *По-друге*, на фоні зростання усіх складових багатства, зокрема, виробленого (фізичного) капіталу на +83,3% (із 195 982 210 до 359 266 945), природного на +68% (із 38 409 340 до 64 541 945), чистих фінансових активів на +61,1% (із -2472989 до -3983158), людський капітал збільшився серед них найбільше, а саме на +97% із 371 571 526 до 732 179 078 (у *постійних 2018 року дол. США, млн.*). Ці два важливі довгострокові тренди призвели до зміни структури глобального багатства: частка виробленого капіталу (*Produced capital*) зменшилась із 32,5 до 31,2%; природного (*Natural capital*) із 6,4 до 5,5% та, за майже незмінної частки (з -0,4 до -0,3%) чистих фінансових активів (*Net foreign assets*), частка людського капіталу (*Human capital*) зросла із 61,6 до 63,6%. Ці тренди дають підстави для висновку, що ключовою детермінантою економічного розвитку глобального світу є людський капітал.

Дуже важливим довгостроковим трендом, який також варто виділити, є зростання багатства на душу населення: за період 1995–2018 рр. при збільшенні населення світу з 5,4 до 7,2 млрд осіб обсяг багатства на одну особу зріс (+44,1%) із 111 174 до 160 167 *постійних 2018 року дол. США*⁹⁵.

На фоні стійких позитивних тенденцій збільшення рівнів багатства (як глобального сукупного, так і на душу населення) динаміка змін зазначених

Геєць В.М., Скрипниченко М.І., Шумська С.С. Макроекономічні дисбаланси в Україні: моніторинг на основі MIP SCOREBOARD та модельні оцінки їх впливу на зростання та стабільність. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2020. Т. 2. № 33. С. 296–305. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i33.206956>.

⁹⁴ The Changing Wealth of Nations 2021: Managing Assets for the Future. Washington, DC: World Bank, 2021. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/36400>; The Changing Wealth of Nations (CWON) / World Bank. 2021. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/changing-wealth-of-nations/data>

⁹⁵ The Changing Wealth of Nations (CWON) / World Bank. 2021.

URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/changing-wealth-of-nations/data>

показників в Україні не демонструє стабільних темпів зростання (рис. 5.1). Результатом негативного впливу на розвиток України трьох економічних криз та трансформаційного шоку 2014 р. стало скорочення у 2018 р. відносно 1995 р. національного багатства на 15% і зменшення багатства на душу населення на 1,44%. Слід відзначити, що на виділеному часовому проміжку був період 1999–2012 рр., де відбулось зростання НБ з мінімального значення 2 419 514 до максимального 2 900 875 млн дол. США, однак цей позитивний тренд змінив напрям і станом на кінець 2018 р. рівень багатства України зменшився, не досягнувши значення 1995 р.⁹⁶

Серед негативних ефектів змін обсягів багатства України у 2018 р. відносно 1995 р. варто виділити зменшення вартості виробленого капіталу на 23% та природного на 28%. Що стосується оцінок природного капіталу, то відбулося скорочення як відновлюваних природних ресурсів на 29%, так і невідновлюваних на 27%. Ці негативні тренди свідчать про поступове зменшення матеріальної бази економічного розвитку країни.

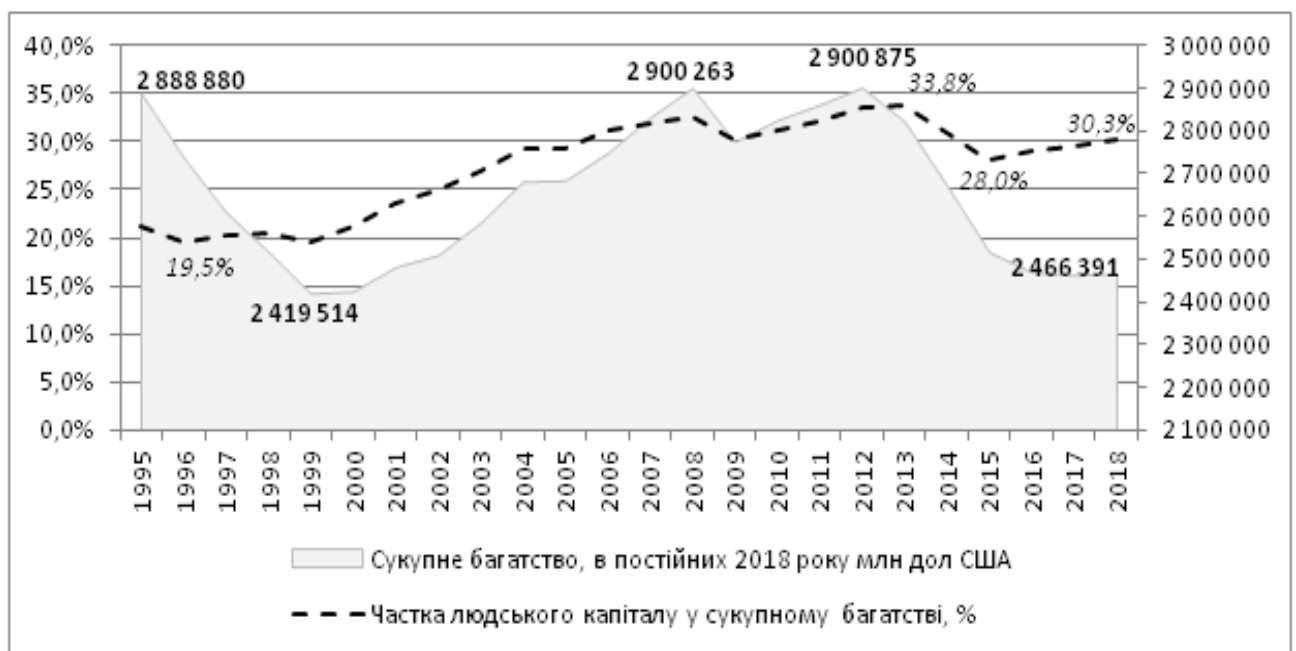

Рис. 5.1. Динаміка багатства України та частки в ньому людського капіталу

Джерело: складено за даними Світового банку: The Changing Wealth of Nations (CWON) / World Bank. 2021. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/changing-wealth-of-nations/data>

Динаміка рівня людського капіталу України хоча й не демонструвала стійкого позитивного тренду на всьому досліджуваному часовому проміжку

⁹⁶ Там само.

1995–2018 рр., однак загалом за період відбулося його відносне збільшення на 22% – із 611 190 (у 1995 р.) до 746 477 (у 2018 р.) у вимірі постійних 2018 року дол. США, млн. Серед слабких позицій України такого зростання людського капіталу – невисока та нестабільна його частка у сукупному багатстві: після збільшення частки від мінімального значення 19,5% у 1996 р. до максимального 33,8% у 2013 р. сформувався тренд на зниження до 30,3% у 2018 р. (див рис. 5.1).

Порівняльний аналіз структури сукупного капіталу України із середніми значеннями по окремих групах та країнах вказує на цю неконкурентну позицію НБ вітчизняної економіки (табл. 5.1, 5.2). За розрахунками експертів Світового банку, станом на 2018 р. частка людського у складі сукупного капіталу України становила лише 30%, що менше за 62% у структурі по групі країн із доходом, нижчим за середній; менше за 37% по групі країн Європи та Центральної Азії із низьким та середнім доходами; менше за 56% по країнах Європи та Центральної Азії (табл. 5.1). У контексті активізації євроінтеграційних процесів порівняння структури з окремими країнами Європи також не на користь України, наприклад, частка людського капіталу в Чеській Республіці – 53%, у Польщі – 72%, Франції – 60% (табл. 5.2).

Таблиця 5.1

Багатство України та середнє значення сукупного багатства по окремих групах країн у 2018 р.

Показник	Україна	Група країн з доходом, нижчим за середній	Європа та Центральна Азія (низький та середній дохід)	Європа та Центральна Азія
<i>Сукупне багатство, у постійних 2018 року дол. США, млн</i>	2 466 391	77 514 406	38 867 899	282 007 850
	Структура			
Вироблений капітал	59%	27%	46%	40%
Людський капітал	30%	62%	37%	56%
Природний капітал	12%	13%	18%	4%
Чисті фінансові активи	-1%	-3%	-1%	0%
<i>Багатство на душу населення (у пост. 2018 року дол. США)</i>	55 272	27 108	103 772	322 739

Джерело: складено за даними Світового банку: The Changing Wealth of Nations (CWON) / World Bank. 2021. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/changing-wealth-of-nations/data>

Сукупне багатство України та окремих європейських країн
у 2018 р.

Показник	Україна	Чеська Республіка	Польща	Франція
<i>Сукупне багатство, у постійних 2018 року дол. США, млн</i>	<i>2 466 391</i>	<i>2 932 761</i>	<i>5 286 380</i>	<i>37 899 945</i>
	Структура			
Вироблений капітал	59%	47%	29%	40%
Людський капітал	30%	53%	72%	60%
Природний капітал	12%	2%	5%	1%
Чисті фінансові активи	-1%	-2%	-6%	-1%
<i>Багатство на душу населення (у постійних 2018 року дол. США)</i>	<i>55 272,4</i>	<i>275 896,6</i>	<i>139 207,8</i>	<i>565 958,8</i>

Джерело: складено за даними Світового банку: The Changing Wealth of Nations (CWON) / World Bank. 2021. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/changing-wealth-of-nations/data>

Модельна оцінка впливу людського капіталу на економічну динаміку та багатство в Україні

З метою перевірки гіпотез щодо наявності позитивного впливу людського капіталу на формування багатства (матеріальну, фінансову базу розвитку) та економічну динаміку України побудовано та оцінено багатофакторну регресійну модель (5.1) та ряд однофакторних моделей (5.2)–(5.4). Проведений аналіз статистичних характеристик регресійних рівнянь, наведених у табл. 5.3, та перевірка їх якості з використанням формальних тестів свідчать про адекватність моделей (5.1)–(5.4).

Специфікація моделей (5.1)–(5.4): **WEALTH** – сукупне багатство України (у постійних 2018 року дол. США, млн); **PK** – вироблений капітал (у постійних 2018 року дол. США, млн); **NK** – природний капітал (у постійних 2018 року дол. США, млн); **HK** – людський капітал (у постійних 2018 року дол. США, млн); **HK_i** – темп змін людського капіталу до попереднього року (%); **Y** – темп змін реального ВВП до попереднього року (%); **Wealth_PC** – багатство на душу населення (у постійних 2018 року дол. США).

Таблиця 5.3

Модельні оцінки впливу людського, виробленого та природного капіталів на рівень багатства й економічну динаміку в Україні

Назва змінної/моделі	Модель (5.1)	Модель (5.2)	Модель (5.3)	Модель (5.4)
Залежна змінна (<i>Dependent Variable</i>)	WEALTH		Wealth_PC	Y
Незалежні змінні (<i>Variable</i>)	Коефіцієнти (Coefficient)*			
PK	1.042197			
NK	0.997198			
HK	0.973504	0.745914	0.027769	
HK_i				0.772322
Constanta	-91092.81	2109928.	35949.36	0.378133**
R-squared	0.997775	0.487220	0.923273	0.865902
Prob.(F-statistic)	0.000000	0.000149	0.000000	0.000000
Період оцінювання (<i>Sample</i>)	1995–2018			1996–2018

* Статистично значущі за 1% рівня (згідно з *Prob. t-Statistic* для кожного фактора).

** Статистично значущі за 10% рівня (згідно з *Prob. t-Statistic* для фактора).

Джерело: розрахунки автора з використанням статистичного пакету EViews 9.0 на основі статистичної інформації з бази даних Світового банку: The Changing Wealth of Nations (CWON) / World Bank. 2021. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/changing-wealth-of-nations/data>

Як і очікувалось, результати моделювання підтвердили, що на процес формування сукупного багатства країни мають позитивний вплив усі три види капіталів (вплив фактору «чистих фінансових активів» не виділено для уникнення мультиколінеарності, а його ефекти відображено через включення константи, що показує вплив всіх інших чинників, не включених у модель). Найбільший вплив на рівень багатства України на часовому проміжку 1995–2018 рр., як показує модель (5.1), здійснювала динаміка виробленого (фізичного) капіталу: при збільшенні його вартості на 1 млн дол. США, за всіх рівних умов, величина сукупного багатства в середньому зростала на 1,042 млн дол. США; а при збільшенні природного та людського капіталів – на 0,997 та 0,974 млн дол. США, відповідно. У моделі (5.2), де досліджено окремо вплив людського капіталу на багатство України, оцінка цього фактора є дещо меншою – при збільшенні його вартості на 1 млн дол. США, за всіх рівних умов, величина сукупного багатства в середньому на виділеному часовому проміжку зростала на 0,746 млн дол. США (додатний коефіцієнт при константі

відображає сумарний ефект позитивного та негативного впливу всіх інших факторів, не взятих до уваги у даній моделі). Згідно з результатами моделі (5.3) кількісна оцінка впливу людського капіталу, як фактора зміни багатства на душу населення, також є позитивною і свідчить, що за інших рівних умов, при зростанні вартості всього людського капіталу України на 1 млн дол. США рівень багатства на душу збільшувався в середньому на 0,028 (у вимірі постійних 2018 року дол. США).

Заслуговують на увагу результати моделі (5.4), які підтверджують гіпотезу щодо позитивного впливу темпів зростання людського капіталу на економічну динаміку в Україні, зокрема, отримані модельні оцінки показують, що збільшення людського капіталу країни на 1% в середньому за інших рівних умов на часовому проміжку 1995–2018 рр. зумовлювало зростання реального ВВП на 0,77% (табл. 5.3).

***Вплив COVID-19 на багатство та людський капітал
у глобальному світі***

Дослідження⁹⁷ експертів Світового банку (СБ) щодо ефектів COVID-19 свідчать, що хоча пандемія й зчинила швидкий та руйнівний вплив на людей і країни, однак масштаби її наслідків у середньостроковій та довгостроковій перспективах усе ще повністю не визначені, оскільки оцінювання ускладнено через багатомірність впливу. Наприклад, фахівці зазначають, що шкідливі наслідки COVID-19 включають, але не обмежуються, втратами темпів зростання заробітної плати внаслідок глобальної економічної рецесії, втратами продуктивності, кількістю постраждалих людей і розривами (перервами) в освіті наступного покоління працівників (особливо в країнах з низьким і середнім рівнями доходу)⁹⁸.

Для того щоб визначити вплив пандемії на динаміку людського капіталу, експерти Світового банку оцінили темпи зростання трудових доходів до COVID-19 та порівняли їх з оцінками, зробленими в жовтні 2020 р., коли пандемія була в розпалі. Розрахунки СБ базуються на тезі, що економічна рецесія, пов'язана з COVID-19, призводить до значного скорочення кількості робочих місць, і потрібен деякий час, щоб зайнятість відновилася. Таким чином, у розрахунках передбачалося, що рецесія внаслідок COVID-19 вплине на заробітну плату протягом перших трьох років пандемії, після чого річні темпи зростання заробітної плати повернуться до допандемічного рівня.

⁹⁷ The Changing Wealth of Nations 2021: Managing Assets for the Future. Washington, DC: World Bank, 2021. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/36400>

⁹⁸ Там само.

Оскільки людський капітал розраховується на основі підходу *оцінки доходу за все життя*, то падіння темпів зростання заробітної плати під час пандемії COVID-19 суттєво вплинуло на людський капітал⁹⁹ (через дисконтований заробіток за весь період до базового року).

За розрахунками СБ найбільша зміна – *різниця між річними темпами заробітної плати до та після COVID-19 у відсоткових пунктах* (див. табл. Б.1 Додаток Б) становила: -0,90 у 38 країнах Африки на південь від Сахари та -0,40 у шести країнах Південної Азії (усі країни Південної Азії та Африки на південь від Сахари мають низький або середній рівень доходу). У 17 країнах Європи та Центральної Азії (крім країн з високим доходом) падіння заробітної плати становило (-0,20)%¹⁰⁰.

У дослідженні Світового банку зазначається, що, оскільки траєкторія змін заробітної плати суттєво впливає лише упродовж перших трьох років пандемії, то оцінки її змін у довгострокових темпах зростання середньої заробітної плати є меншими, коливаючись від 0,13 в.п. у країнах з високим рівнем доходу до 0,9 в.п. в Африці на південь від Сахари¹⁰¹. У країнах Східної Азії та Тихоокеанського регіону з середнім доходом, де домінує Китай, експерти практично не відзначали змін у довгострокових темпах зростання середньої заробітної плати.

Таким чином, якщо розглядати зміни людського капіталу в групах за рівнем доходу, аналіз розрахунків експертів СБ показує, що країни з низьким доходом (переважно країни Африки на південь від Сахари) і країни з доходом, нижчим за середній (переважно країни Південної Азії) найбільше постраждали від зниження заробітної плати, а країни з доходом, вищим за середній, постраждали найменше.

На глобальному рівні, за оцінками СБ, *через COVID-19 людський капітал скоротився відносно 2018 р. приблизно на 1,9%*, що відповідає 14 трлн дол. США (у дол. США 2018 року), а *людський капітал на душу населення скоротився в середньому на 1 959 дол. США*. У країнах із рівнем доходу, нижчим за середній (до цієї групи відноситься Україна) вартісна оцінка ЛК на душу населення зменшилась на 5,6% (на 999 дол. США)¹⁰² (рис. 5.2).

⁹⁹ The Changing Wealth of Nations 2021: Managing Assets for the Future. Washington, DC: World Bank. 2021. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/36400>

¹⁰⁰ Там само.

¹⁰¹ Там само.

¹⁰² The Changing Wealth of Nations (CWON) / World Bank. 2021. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/changing-wealth-of-nations/data>

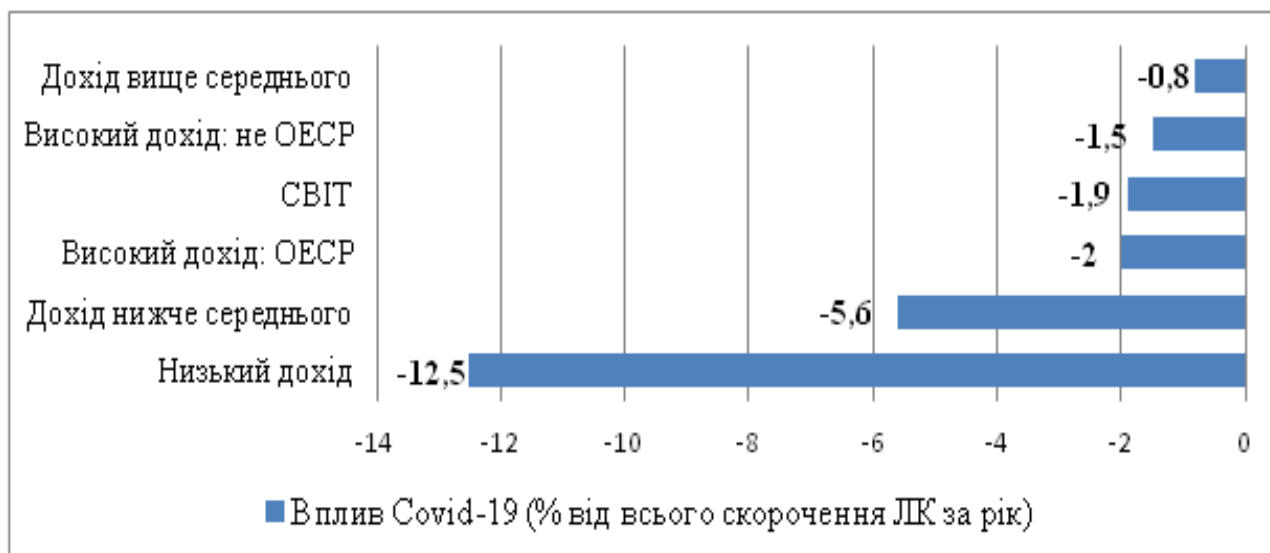

Рис.5.2. Вплив COVID-19 на скорочення людського капіталу на душу населення відносно 2018 р. по групах країн за рівнем доходу

Джерело: розрахунки співробітників Світового банку: The Changing Wealth of Nations 2021: Managing Assets for the Future. Washington, DC: World Bank, 2021. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/36400>; The Changing Wealth of Nations (CWON) / World Bank. 2021. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/changing-wealth-of-nations/data>

Слід підкреслити, що наслідки від COVID-19 у світі були різними за силою та часом дії, оскільки сприйняття глобальної загрози, ефективність активованих заходів, фінансові можливості у країн були різними. У табл. 5.4 наведено дані щодо поширення пандемії та результатів боротьби з нею у окремих країнах світу станом на 14 листопада 2022 р., зокрема у першій п'ятірці за найбільшою кількістю випадків у світі – США, Індії, Франції, Німеччини та Бразилії¹⁰³. Якщо подивитись на частку смертельних випадків у загальній кількості випадків захворювання COVID-19 за 30 виділеними країнами, то серед них найгірші результати мають: Мексика (4,6%), Індонезія (2,6%), Колумбія (2,2%). Найкраще протистояли поширенню пандемії у країнах, де є наявним високе співвідношення випадків відновлення у загальній кількості захворювання при, відповідно, відносно низькій смертності, це: Ізраїль – 99,5% та 0,3%; Нідерланди – 99,3% та 0,3%; Туреччина – 99,4% та 0,6%.

Україна (станом на 14/11/2022) перебувала на 25-му місці за масштабом поширення COVID-19 із 5 329 536 випадками захворювання та 110 403 смертельними випадками. Варто зазначити, що швидкість охоплення хворобою була різною і відбувалась хвилями: від першого випадку 4 березня 2020 р. (за

¹⁰³ Worldometer COVID-19 data. URL: <https://www.worldometers.info/coronavirus/#countries>

місяць їх кількість зросла до 645) максимальне значення за весь період 2020–2022 рр. – 43 778 нових хворих за день – зафіксовано 4 лютого 2022 р. (під час четвертої хвилі). На етапі спаду п'ятої хвилі кількість нових інфікованих осіб знизилася до 1 047 осіб у день; «активних» випадків хвороби налічувалось 21 582 (станом на 21 листопада 2022 р.)¹⁰⁴.

Таблиця 5.4

Випадки пандемії коронавірусу COVID-19 у різних країнах світу

	Країна	Усього випадків	Кількість смертей	Відновлення	Тести	Населення
	Світ	643 615 416	6 628 060	622 761 189		
1	США	100 251 354	1 102 915	97 815 865	1 137 717 204	334 805 269
2	Індія	44 670 787	530 591	44 132 915	904 266 334	1 406 631 776
3	Франція	37 378 174	158 338	36 684 572	271 490 188	65 584 518
4	Німеччина	36 247 081	156 812	35 501 100	122 332 384	83 883 596
5	Бразилія	35 066 199	689 064	34 167 667	63 776 166	215 353 593
11	Туреччина	16 976 729	101 327	16 875 402	162 743 369	85 561 976
16	Нідерланди	8 534 144	22 892	8 476 603	25 984 435	17 211 447
19	Мексика	7 118 933	330 444	6 390 444	18 675 146	131 562 772
20	Індонезія	6 620 317	159 473	6 398 648	111 931 755	279 134 505
22	Колумбія	6 312 657	141 881	6 139 728	36 831 583	51 512 762
25	Україна	5 329 536	110 403	5 199 891	32 603 805	43 192 122
30	Ізраїль	4 707 644	11 818	4 686 388	41 373 364	9 326 000

Джерело: Worldometer COVID-19 data. URL: <https://www.worldometers.info/coronavirus/#countries>

Фінансові аспекти впливу COVID-19 на добробут українців

Пандемія COVID-19 вплинула на економічну динаміку в країні, уповільнивши ділову активність, що призвело до скорочення кількості робочих місць та зарплати в Україні. Гострий період розгортання пандемії супроводжувався спадною динамікою темпів зростання заробітної плати: номінальної із 24,8% (у 2018 р.) до 10,4% (у 2020 р.), реальної: із 12,5% (у 2018 р.) до 7,4% (у 2020 р.); у той час як сума заборгованості з виплати заробітної плати збільшилась до 4 010,5 млн грн (станом на 1 грудня 2020 р.) порівняно із 2 819,4 млн грн (станом на 1 грудня 2018 р.).

Реалізація глобального ризику – *поширення вірусу COVID-19 в Україні* – призвела до зменшення реальної ресурсної бази формування добробуту населення. Так, хоча зростання сукупних доходів у номінальному вимірі й демонструвало висхідну тенденцію, однак реальні доходи почали зменшуватися. Після зростаючого тренду реального наявного доходу населення

¹⁰⁴ Worldometer COVID-19 data. URL: <https://www.worldometers.info/coronavirus/#countries>

в Україні і стабілізації його змін у 2017–2018 рр. на позначці 10,9% за рік (рис. 5.3), унаслідок негативного впливу пандемії COVID-19 темпи у 2020–2021 рр. уповільнились до 4,5–4,3%¹⁰⁵.

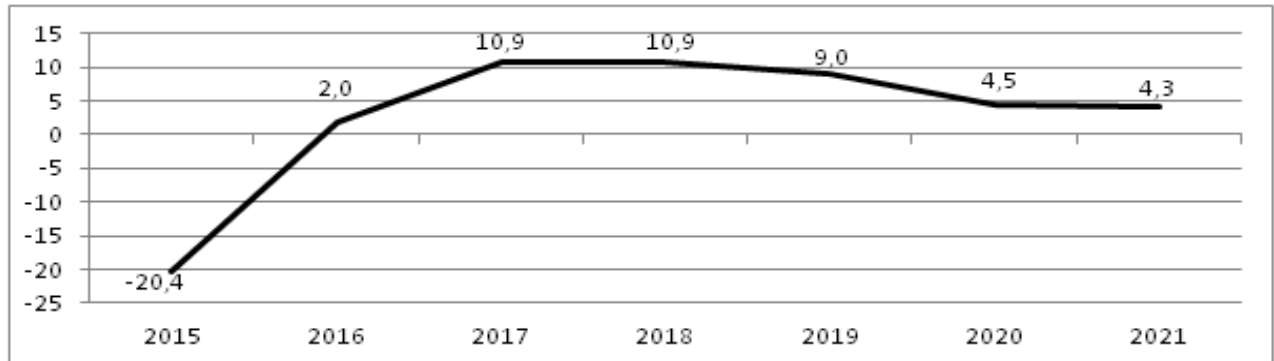

Рис. 5.3. Зміна реального наявного доходу населення в Україні, % до попереднього року

Джерело: Доходи та витрати населення у 2021 році. Експрес-випуск / Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>

Слід зазначити, що пандемія по-різному вплинула на різні верстви населення, збільшивши розшарування за величиною середньодушових показників витрат і ресурсів, що знайшло відображення у зростанні диференціації населення (домогосподарств) за рівнем матеріального добробуту (табл. 5.5). Наприклад, квінтільний коефіцієнт фондів (по загальних доходах, разів) у 2021 р. порівняно із допандемічним 2018 р. збільшився із 3,3 до 3,5¹⁰⁶.

Таблиця 5.5

Диференціація життєвого рівня населення України*

Коефіцієнт	2018	2019	2020	2021
Квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	2,0	2,1	2,0	2,1
Квінтільний коефіцієнт фондів (по загальних доходах), разів	3,3	3,5	3,5	3,5

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь.

Джерело: Диференціація життєвого рівня населення / Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/gdvdg/duf/arh_duf_u.htm

Нерівність у доходах та нерівномірність розподілу багатства є серйозною глобальною проблемою сучасності, оскільки призводить до зниження добробуту країни і надалі – до уповільнення темпів розвитку. Індекс Джині для

¹⁰⁵ Доходи та витрати населення у 2021 році. Експрес-випуск / Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>

¹⁰⁶ Диференціація життєвого рівня населення / Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/gdvdg/duf/arh_duf_u.htm

України (як міра нерівності доходів домогосподарств) мав висхідну динаміку до пандемії і становив 26,0 у 2017 р., 26,1 у 2018 р. та у 2019 р. зріс до 26,6.

Регресійний аналіз динаміки валового національного продукту на душу населення та індексу Джині на довгостроковому часовому проміжку 2002–2020 рр. вказує на наявність тісного статистичного взаємозв'язку між цими показниками ($R^2=0,699$), а це означає, що при збільшенні нерівності в Україні (за інших рівних умов) рівень добробуту українців у середньому за рік знижувався на 427 дол. США (рис. 5.4). Подальше посилення нерівності (в результаті пандемії та повномасштабного вторгнення РФ в Україну) може й надалі негативно впливати на добробут населення, зменшуючи потенціал соціально-економічного розвитку країни.

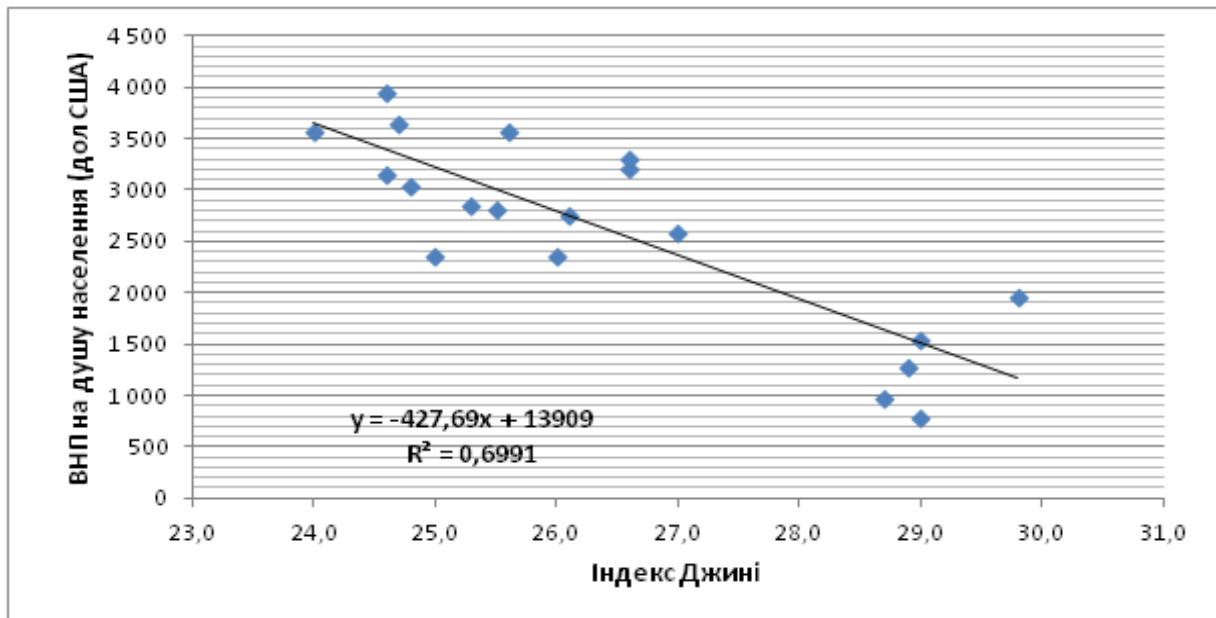

Рис.5.4. Взаємозв'язок між показниками валового національного продукту на душу населення України та індексом Джині

Джерело: складено на основі даних Світового банку: Глобальна база даних фінансового розвитку / Світовий банк. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/gfdr/data/global-financial-development-database>

Ефекти різного впливу COVID-19 на бюджети українських родин підтверджують соціологічні опитування. Наприклад, за результатами відповідей респондентів на блок запитань міжнародного проєкту дослідження «Євразійський барометр»¹⁰⁷, який проводив Центр «Соціальний моніторинг», експерти підтвердили, що вплив пандемії на сімейний бюджет відчули різні групи опитаних (за доходами, соціальним статусом, зайнятістю, місцем

¹⁰⁷ Eurasia Barometer. URL: <http://office.eurasiabarometer.org/>; <http://office.eurasiabarometer.org/new-page-5/national-partner-in-ukraine>

проживання) хоча зміст і обсяг потреб, який вони звикли задовольняти, істотно відрізнявся¹⁰⁸.

На запитання стосовно *негативного впливу пандемії на бюджети їхніх сімей* респонденти відповіли¹⁰⁹: а) ствердно 40,5%, із них зазначили про наявність «дуже серйозного» негативного впливу – 8,7%, наявність «серйозного» негативного впливу – 31,8%; б) понад третина (35,6%) також зазначила про негативний вплив пандемії на їхні родинні бюджети, однак оцінили його як «не дуже серйозний»; в) лише кожен п'ятий (22,2%) заперечив наявність негативного впливу на бюджет своєї сім'ї.

Пандемія менше позначилася на бюджетах сільських сімей¹¹⁰: серед опитаних у сільській місцевості питома вага осіб, які зазначили про «дуже серйозний» або «серйозний» негативний вплив пандемії на сімейні бюджети, становить 36,3%; натомість в обласних центрах цей показник сягає 43,8%, у містах – 41,2%. Негативний вплив на бюджети гостріше відчували жителі Сходу України (44,5% обрали варіант відповіді «дуже серйозний» або «серйозний» негативний вплив), на Півдні країни питома вага таких відповідей є найменшою серед інших регіонів і становила, відповідно, 35,1%¹¹¹.

Широкомасштабна воєнна агресія РФ у 2022 р. стала надзвичайно болючим ударом для України і спровокувала ряд нових викликів та негативні ефекти впливу на траєкторію розвитку та добробут кожного українця. Станом на серпень 2022 р. близько 33% населення втратило роботу, а 70% українців заявили, що через війну РФ проти України постраждали фінансово. Про це свідчать дані телефонного опитування, що проводилися Київським міжнародним інститутом соціології (дослідження стало можливим за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), Швеції та Міністерства міжнародних справ Канади)¹¹². Раніше, у травні 2022 р., показник тих, хто заявив про зниження доходів, становив 66%. Про певні матеріальні труднощі вказали 40% чоловіків та 35% жінок, про серйозні труднощі – 34%

¹⁰⁸ Балакірева О.М., Дмитрук Д.А. Вплив пандемії COVID-19 на якість життя українців. *Український соціум*. 2021. № 3(78). С. 132–151. <https://doi.org/10.15407/socium2021.03.132>

¹⁰⁹ Там само.

¹¹⁰ Там само.

¹¹¹ Там само.

¹¹² Можливості та перешкоди на шляху демократичного переходу України. Загальнонаціональне телефонне опитування 2–9 серпня, 2022. URL: <https://www.ndi.org/sites/default/files/Opportunities%20and%20Challenges%20Facing%20Ukraine%E2%80%99s%20Democratic%20Transition%20August%20%28Ukrainian%29.pdf>

чоловіків та 26% жінок. Серед опитаних 95% респондентів зазначили, що їхній нинішній дохід не забезпечує комфортне життя¹¹³.

У результаті війни перед різними регіонами України постало багато проблем. Однак у боротьбі з пандемією країна не залишилася без допомоги – інституції ЄС та окремі країни продовжують підтримувати нашу систему охорони здоров'я. Зокрема, серед останніх підтверджених прикладів – повідомлення Представництва ЄС в Україні, що зі Швеції у рамках європейської системи розподілу вакцин вже доставлено 501 120 доз ультразамороженої вакцини Pfizer/BioNTech (яка адаптована до штаму «Омікрон»). Крім того, Польща планувала передати близько 1 млн доз вакцини від коронавірусу, а також 100 тис. доз вакцини КПК¹¹⁴.

Наведені приклади свідчать, що, попри значні негативні наслідки від таких зовнішніх факторів, як пандемія COVID-19 та широкомасштабна воєнна агресія РФ, гуманітарна і фінансова допомога окремих людей, урядів різних країн, міжнародних фінансових організацій дала українцям можливість вистояти, підтримати необхідний рівень життя, пристосуватись до нових складних умов, будувати плани щодо підвищення добробуту та повоєнного відновлення України.

Добробут українців у вимірі індикаторів Цілей сталого розвитку

У контексті виходу України на траєкторію стійкого економічного зростання особливої уваги набуває аналіз реалізації цілей і завдань Цілей сталого розвитку (ЦСР) як важливих орієнтирів на шляху євроінтеграції і підвищення добробуту країни. Як свідчить аналіз ступеня інкорпорації ЦСР, представлений у «Добровільному національному огляді щодо прогресу України у досягненні Цілей сталого розвитку»¹¹⁵: загалом 17 цілей та 86 національних завдань ЦСР інкорпоровані у 162 нормативно-правові акти уряду, на реалізацію цілей і завдань спрямовано 1 394 завдань та 4 296 заходів, зазначених у цих актах. Але, незважаючи на значну кількість державних стратегічних документів та великий обсяг завдань і проведених заходів, забезпечити прогрес Україні вдалося за 15 цілями із 17. Не за всіма цілями прогрес є рівномірним¹¹⁶: деяких цілей уже вдалося досягти на 80% і більше (ЦСР1, ЦСР3, ЦСР4, ЦСР5), за чотирма цілями прогрес у межах 60–80% (ЦСР2, ЦСР6, ЦСР8 та ЦСР16), за

¹¹³ Там само.

¹¹⁴ Україна отримала від Швеції понад 501 тисячу ковід-вакцини Pfizer/BioNTech. *Європейська правда*. 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/09/29/7147723/>

¹¹⁵ Добровільний національний огляд щодо прогресу України у досягненні Цілей сталого розвитку. 2020. URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/26295VNR_2020_Ukraine_Report.pdf

¹¹⁶ Там само.

деякими прогрес у межах 20–60% (ЦСР7, ЦСР11, ЦСР12, ЦСР17), досягнення орієнтирів за рештою цілей (ЦСР9, ЦСР10, ЦСР13, ЦСР14 та ЦСР15), порівняно зі встановленими на 2020 р., цільовими значеннями наразі виявилось малоімовірним (менше 20%).

З точки зору підвищення рівня добробуту населення, суспільства, країни найбільш гостро стоїть питання досягнення таких цілей: ЦСР1 – Подолання бідності; ЦСР3 – Міцне здоров'я і благополуччя; ЦСР8 – Гідна праця та економічне зростання; ЦСР10 – Скорочення нерівності; ЦСР11 – Сталий розвиток міст і громад; ЦСР16 – Мир, справедливість та сильні інститути; ЦСР17 – Партнерство заради сталого розвитку.

У табл. 5.6 представлено три ключові показники, які відображають результати моніторингу з виконання завдання щодо зменшення рівня бідності в Україні в рамках досягнення ЦСР1 (Подолання бідності). Як свідчить динаміка двох із наведених індикаторів, цільових орієнтирів не було досягнуто.

Таблиця 5.6

Факт та цільові орієнтири досягнення ЦСР1

Індикатори	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Цільові орієнтири		
								2020	2025	2030
Частка населення, чії середньодушові еквівалентні сукупні витрати є нижчими за фактичний (розрахунковий) прожитковий мінімум, %	58,3	58,6	47,3	43,2	41,3	47,2	39,1	30	20	15
Частка осіб, добове споживання яких є нижчим за 5,05 дол. США за ПКС, %	2,4	2	1,9	1,8	0,3	0,2	0,4	0,5	0	0
Частка бідних, які охоплені державною соціальною підтримкою, в загальній чисельності бідного населення, %	63,0	70,3	73,6	72,0	57,4	55,5	-	65	75	85

Джерело: Інформаційне забезпечення моніторингу ЦСР, метадані / Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua>

Причинами недостатнього прогресу щодо скорочення бідності в Україні, на думку вітчизняних експертів¹¹⁷, є: а) обмеженість фінансових можливостей

¹¹⁷ Добровільний національний огляд щодо прогресу України у досягненні Цілей Сталого Розвитку. 2020.

бюджету, який не дозволяє забезпечити відповідне підвищення розмірів соціальних стандартів, зокрема прожиткового мінімуму, що є основою для визначення розмірів державних соціальних гарантій (це стримує зростання доходів громадян, насамперед тих, які отримують доходи на найнижчому рівні); б) недостатній рівень охоплення бідних громадян допомогою, оскільки не всі громадяни, які є бідними, звертаються за державною соціальною допомогою; в) обмеженість фінансового ресурсу пенсійної системи (зумовлена високим демографічним навантаженням і тіньовою зайнятістю); г) недостатність соціальних послуг за місцем проживання громадян (у громадах), які б задовольняли їхню потребу; д) хронічне недофінансування галузей соціальної інфраструктури (насамперед охорони здоров'я), що змушує населення витрачати на необхідні послуги більше коштів.

Враховуючи, що темпи зростання реальних доходів населення не покривають зменшення державного фінансування соціальної сфери, частка умовно вільних коштів у домогосподарств (зокрема на розвиток), як підкреслюють експерти, залишається на низькому рівні¹¹⁸. Це обумовлює їх низьку здатність протистояти як внутрішнім, так і зовнішнім викликам.

До воєнного вторгнення РФ перед Україною на шляху євроінтеграції стояло завдання зменшення розриву в рівнях якості життя та соціально-економічного розвитку з країнами ЄС, однак сьогодні на першому плані – забезпечення критично необхідних умов для життя населення. Після війни Україна має подолати важкі виклики, що стоятимуть на шляху відновлення економіки, що потребуватиме оцінки втрат, наявних ресурсів та потенціалу внутрішніх можливостей. У цьому контексті підвищення рівня та якості життя буде непростим та надзвичайно актуальним завданням для України, яка в європейській родині глобального світу має зайняти достойне місце, зокрема й за рівнем досягнутого добробуту населення.

Довгострокові виклики та економічна політика країн регіону Європи та Центральної Азії в умовах пандемії

Експертний аналіз Світового банку щодо наслідків та політики, спрямованої на зменшення негативних результатів пандемії, підкреслює, що навіть через три роки після того, як коронавірусна інфекція COVID-19 почала поширюватися у світі, пандемія продовжує формувати траєкторію розвитку

URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/26295VNR_2020_Ukraine_Report.pdf

¹¹⁸ Там само.

світової економіки¹¹⁹. Хоча у багатьох країнах уже розпочався процес циклічного відновлення після початкового обвалу економік, на думку фахівців, очікувані темпи відновлення все ще недостатні для того, щоб обсяг світового виробництва повернувся на рівень, який прогнозувався до початку пандемії.

Експерти стверджують, що тривалі та стійкі наслідки пандемії погіршуватимуть довгострокові перспективи для країн з ринком, що формується, та економік, що розвиваються (EMDE), регіону Європи та Центральної Азії (ЄЦА), а це означає, що для впевненого переходу на траєкторію «зеленого», сталого та інклюзивного розвитку потрібно вжити заходів, які забезпечать поновлення зростання продуктивності разом із подоланням тяжких наслідків пандемії та вирішенням завдань, зокрема пов'язаних зі зміною клімату. **Комплексний підхід**, який надасть новий імпульс зростанню продуктивності¹²⁰, на думку експертів Світового банку, включає: заходи економічної політики, що сприяють впровадженню технологій та інновацій на підприємствах, розвитку конкуренції у сприятливому для зростання макроекономічному та інституційному середовищі та залученню інвестицій у фізичний та людський капітал, при цьому забезпечують захист соціально вразливих категорій населення. Крім того, інвестиції в «зелену» інфраструктуру можуть полегшити досягнення цілей розвитку та підвищити стійкість до зміни клімату.

Заходи державної політики, націлені на підтримку підприємств у період прояву економічних наслідків пандемії, у багатьох випадках забезпечували екстрену допомогу, що допомогла захистити підприємства та працівників від найгірших наслідків кризи. У надзвичайних обставинах – таких, як пандемія COVID-19, – запровадження спільних заходів і навіть деяка гнучкість з відступом від норм законів про конкуренцію та правил конкурентної політики, на думку експертів, можуть бути прийнятними¹²¹, оскільки подібні відступи

¹¹⁹ Конкуренция и восстановление предприятий после пандемии COVID-19. Доклад об экономике региона Европы и Центральной Азии, осень 2021 года / Всемирный банк. Вашингтон, округ Колумбия. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1802-8>. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/36296/RUS-Fall-2021-ECA-EUpdate-Competition-Firm%20Recovery-Post-COVID-19-opt.pdf>

¹²⁰ Там само.

¹²¹ Конкуренция и восстановление предприятий после пандемии COVID-19. Доклад об экономике региона Европы и Центральной Азии, осень 2021 года / Всемирный банк. Вашингтон, округ Колумбия. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1802-8>; Akcigit U., Chen W., Diez F.J., Duval R.A., Engler P., Fan J., Maggi C., Tavares M.M., Schwarz D.A., Shibata I., Villegas-Sanchez C. Rising Corporate Market Power Emerging Policy Issues. *Staff Discussion Note*. 2021/001. IMF, Washington, DC; Pop G., Amador A. To Aid and How to Aid: Policy Options to Preserve Markets. *European State Aid Law Quarterly*. 2020. №19(2). P.127–36.

можуть включати ослаблення обмежень на надання державної допомоги підприємствам, які інакше просто би збанкрутували. Проте в нормальних обставинах такі заходи послаблюють конкуренцію, хоча як тимчасові кроки вони можуть стати у нагоді, щоб уникнути серйозніших наслідків для економіки. Експерти СБ наголошують, що їх слід розробляти так, щоб мінімізувати можливий згубний вплив на конкуренцію: антимонопольні органи потенційно можуть пом'якшити антиконкурентний вплив будь-яких подібних заходів шляхом надання методичних рекомендацій та ведення пильного моніторингу ринку¹²². Однак у міру виходу країн з пандемії важливо віднаходити баланс між наданням захисту та необхідним перерозподілом між підприємствами та секторами, який зазвичай відбувається у період після серйозних потрясінь¹²³.

Аналітики підкреслюють, що у міру входження економік у етап відновлення владі всіх країн важливо поступово скасовувати заходи підтримки та концентруватися на стимулюванні формування конкурентного ділового середовища, що має ключове значення для відновлення, підвищення стійкості до майбутніх криз та забезпечення сталого економічного зростання у довгостроковій перспективі¹²⁴.

Експерти Світового банку виділили такі стратегічні пріоритети впровадження заходів державної політики у період прояву економічних наслідків пандемії¹²⁵:

- удосконалення адресного спрямування заходів державної підтримки;
- забезпечення того, щоб заходи підтримки замикалися на ринкових структурах з низьким конкурентним тиском (усі заходи підтримки повинні вибудовуватися в такий спосіб, щоб мінімізувати ризик спотворення ринкових стимулів чи витіснення учасників ринку);

¹²² Конкуренция и восстановление предприятий после пандемии COVID-19. Доклад об экономике региона Европы и Центральной Азии, осень 2021 года / Всемирный банк, Вашингтон, округ Колумбия. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1802-8>.

¹²³ Конкуренция и восстановление предприятий после пандемии COVID-19. Доклад об экономике региона Европы и Центральной Азии, осень 2021 года / Всемирный банк, Вашингтон, округ Колумбия. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1802-8>; Blanchard O., Philippon T., Pisani-Ferry J. A New Policy Toolkit Is Needed as Countries Exit COVID-19 Lockdowns. ПИЕ Policy Brief 20–8, June 2020 / Peterson Institute for International Economies. Washington, DC.

¹²⁴ Blanchard O., Philippon T., Pisani-Ferry J. A New Policy Toolkit Is Needed as Countries Exit COVID-19 Lockdowns. ПИЕ Policy Brief 20–8, June 2020 / Peterson Institute for International Economies. Washington, DC.

¹²⁵ Investing in Human Capital for a Resilient Recovery: The Role of Public Finance Human Capital Project, Ministerial Conclave Conference Draft / World Bank. Washington: DC, 2021.

- реформування політики для забезпечення можливості плавного відходу підприємств з ринку за рахунок зміцнення рамкових засад дозволу неплатоспроможності та врегулювання неспроможності;
- реформування політики для забезпечення можливості легкого входу на ринок та зростання підприємств;
- забезпечення умов для того, щоб фінансовий сектор мав потенціал для надання ліквідності за необхідності та залишався «здоровим».

**Фінансовий розвиток світової економіки та України:
основні підходи до вимірювання та сформовані тренди**

Методологія вимірювання фінансового розвитку

Актуальність дослідження широкого кола питань, пов'язаних з оцінюванням фінансового розвитку національних економік, розкривається через важливість і затребуваність оцінок впливу їх фінансового розвитку на темпи економічного зростання, нерівність та економічну стабільність. Значна кількість емпіричної літератури переважно базується на тезі, що фінансовий розвиток передбачає вдосконалення таких функцій, що забезпечують фінансові системи, як: (i) об'єднання заощаджень; (ii) розподіл капіталу на виробничі інвестиції; (iii) моніторинг цих інвестицій; (iv) диверсифікація ризиків; і (v) обмін товарами та послугами¹²⁶. Кожна з цих фінансових функцій може впливати на рішення щодо заощаджень та інвестицій, а також на ефективність розподілу коштів. У результаті фінанси впливають на процеси нагромадження фізичного та людського капіталу, загальну факторну продуктивність – фактори, що визначають темпи економічного зростання та траєкторію розвитку. Дослідження показують, що тією мірою, якою фінансовий розвиток зменшує інформаційну асиметрію та фінансові обмеження та сприяє розподілу ризиків, він може підвищити здатність фінансових систем поглинати шоки та зменшити посилення циклів за допомогою фінансового прискорення, знижувати волатильність і нерівність¹²⁷.

¹²⁶ Svirydzenka K. Introducing a New Broad-based Index of Financial Development: *IMF Working Paper* WP/16/5. 2016; Levine R. Finance and Growth: Theory and Evidence, *Handbook of Economic Growth*. *Handbook of Economic Growth* / Philippe Aghion & Steven Durlauf (eds.). Edition 1. Elsevier, 2005. Vol. 1, chap. 12. P. 865–934; King R.G., Levine R. Finance and growth: Schumpeter might be right. *The Quarterly Journal of Economics*. 1993. Vol. 108. No. 3. P. 717–737. <https://doi.org/10.2307/2118406>; Levine R. Finance and growth: Theory, evidence, and mechanisms: Working Paper No. 10766 / *National Bureau of Economic Research*, Inc. 2004; Levine R. Financial development and economic growth: views and agenda. *Journal of Economic Literature*. 1997. Vol. 35. No. 2. P. 688–726.

¹²⁷ Svirydzenka K. Introducing a New Broad-based Index of Financial Development: *IMF Working Paper* WP/16/5. 2016.

Нерівномірність розвитку фінансових секторів різних країн глобального світу зумовила багатогранність характеристик сучасних фінансових систем, що змушує розглядати фінансовий розвиток як багатовимірний процес. Саме тому з плином часу з'явилося багато різних визначень фінансового розвитку, що сформувало різні підходи до оцінювання його поточного стану. Найбільш відомими є три підходи, зокрема, Р. Левін визначає, що фінансовий розвиток – це вдосконалення фінансової системи при виконанні функцій, що включають: накопичення заощаджень; розподіл капіталу для виробничих інвестицій; нагляд за інвестиціями; розподіл ризиків та обмін товарами та послугами¹²⁸. Представляючи другий підхід, П. Хартманн і співавтори визначають фінансовий розвиток як процес фінансових інновацій та вдосконалення інститутів та організацій у фінансовій системі, скорочення асиметрії інформації, удосконалення функцій ринків, підвищення здатності укладати контракти, зниження трансакційних витрат та посилення конкуренції¹²⁹. Відповідно до третього підходу, представленого Всесвітнім економічним форумом, фінансовий розвиток – це фактори, політика та інститути, що ведуть до ефективного фінансового посередництва та ринків, а також до глибокого й широкого доступу до капіталу та фінансових послуг¹³⁰.

Відповідно фінансовий розвиток характеризується такими показниками, що демонструють або фінансову глибину, обсяг, доступність та надійність фінансової системи, або аналіз ефективності та результативності фінансових ринків, банківської системи, фінансових посередників та інститутів, різноманітність та доступність фінансових послуг.

Слід зазначити, що якщо емпіричній літературі з 1970-х років фінансовий розвиток переважно апроксимується двома показниками фінансової глибини – відношенням приватного кредиту до ВВП і капіталізацією фондового ринку (також і у відношенні до ВВП), то сьогодні дедалі частіше використовуються агреговані індекси різної складності¹³¹.

У таблиці Б.2 (Додаток Б) представлено результати узагальнення

¹²⁸ Levine R. Finance and growth: Theory, evidence, and mechanisms: Working Paper No. 10766 / National Bureau of Economic Research, Inc. 2004.

¹²⁹ Hartmann P., Heider F., Papaioannou E., Lo Duca M. The role of financial markets and innovation in productivity and growth in Europe. *European Central Bank Occasional Paper* No. 72. 2007.

¹³⁰ The Financial Development Reports 2008, 2009, 2010, 2011, 2012 / World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/reports?year=2010>

¹³¹ The Financial Development Reports 2008, 2009, 2010, 2011, 2012 / World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/reports?year=2010>; Duong T.P.T. Measuring national financial development: indexes and methods. *Vestnik universiteta*. 2021. No. 4. P. 152–160. <https://doi.org/10.26425/1816-4277-2021-4-152-160>

досліджень Зіонг Тхі Фіонг Тхюї (Duong T.P.T.)¹³² щодо вимірювання фінансового розвитку національної економіки, складеного за матеріалами різних джерел¹³³.

Основні тренди динаміки фінансового розвитку груп країн світової економіки та України

Для порівняльного аналізу різних аспектів розвитку фінансових систем та аналізу факторів, що сприяють можливості розвивати фінансові системи різних країн, сьогодні найчастіше використовується інтегральний показник, який публікується Всесвітнім економічним форумом, – **Індекс фінансового розвитку** (*Financial Development Index, FDI*).

Уперше опублікований у 2008 р., індекс був розроблений Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ) у співпраці з науковцями, міжнародними організаціями та бізнес-лідерами. За даними аналітичного центру ВЕФ, в Америці, Великій Британії та Німеччині на той час були найрозвиненіші фінансові системи у світі. У першій Доповіді про фінансовий розвиток 52 країни оцінювалися відповідно до «сили» їх фінансових ринків, а також глибини та широти доступу до капіталу та фінансових послуг. Цей широкомасштабний індекс враховував, серед іншого, якість фінансових законів та правил кожної країни, її ділове середовище та ймовірність фінансової кризи. Експерти ВЕФ виміряли рівень фінансового розвитку країн із використанням FDI на основі семи основних груп факторів, які характеризували¹³⁴:

¹³² Duong T.P.T. Measuring national financial development: indexes and methods. *Vestnik universiteta*. 2021. No. 4. Pp. 152–160. <https://doi.org/10.26425/1816-4277-2021-4-152-160>

¹³³ King R.G., Levine R. Finance and growth: Schumpeter might be right. *The Quarterly Journal of Economics*. 1993. Vol. 108. No. 3. P. 717–737. <https://doi.org/10.2307/2118406>; The Financial Development Reports 2008, 2009, 2010, 2011, 2012 / World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/reports?year=2010>; Ang J.B., McKibbin W.J. Financial liberalization, financial sector development and growth: evidence from Malaysia. *Journal of Development Economics*. 2007. Vol. 84. No. 1. P. 215–233. <http://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2006.11.006>; Lovell C.A.K. Measuring the macroeconomic performance of the economy. *International Journal of Production Economics*. 1995. Vol. 39. No. 1–2. P. 165–178; Noreen A. Measurement of financial development: a fresh approach / 8th International Conference on Islamic Economics and Finance. Doha, Qatar. December 19–21, 2011; Muhammad Adnan Hye Q. Financial development index and economic growth: empirical evidence from India. *The Journal of Risk Finance*. 2011. Vol. 2. No. 2. P. 98–111. <https://doi.org/10.1108/15265941111112820>; Zrelli Ben Hamida N., El Ghak T. Finance, governance and inequality: A non parametric approach. *International Strategic Management Review*. 2014. Vol. 2. No. 1. P. 31–38. <https://doi.org/10.1016/j.ism.2014.01.001>

¹³⁴ The Financial Development Reports 2008, 2009, 2010, 2011, 2012 / World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/reports?year=2010>

- інституційне середовище;
- ділове середовище;
- стабільність фінансової системи;
- банківські та фінансові послуги;
- небанківські фінансові послуги;
- фінансові ринки;
- доступ до фінансування.

Багаті країни показали високі результати, а Латинська Америка та Східна Європа – слабкі. Результати більшості країн були нерівномірними: лише Німеччина, Америка та Велика Британія отримали у 2008 р. високі оцінки у всіх категоріях¹³⁵.

Загальний індекс (як заміна окремих показників та простих індексів, що використовувались як проксі-змінні фінансового розвитку) був підготовлений для дискусії співробітників МВФ «Переосмислення фінансового поглиблення: стабільність та зростання на ринках, що розвиваються» і отримав подальший розвиток шляхом розширення переліку статистичних показників та охоплення країн¹³⁶.

Сьогодні в основі Глобальної бази даних фінансового розвитку перебуває великий набір інформації щодо характеристик фінансових систем для 214 країн. База містить річні дані починаючи з 1960 р. за 106 показниками, що охоплюють різні аспекти фінансових установ та ринків. Глобальна база даних фінансового розвитку ґрунтується на «системі 4x2», зокрема включає показники (1) глибини, (2) доступу, (3) ефективності та (4) стабільності фінансових систем. Кожна з цих характеристик охоплюється як (1) фінансовими установами (наприклад, банками та страховими компаніями), так і (2) фінансовими ринками (такими, як фондові ринки та ринки облігацій)¹³⁷. База даних включає, зокрема, дані, зібрані для бази даних Світового банку «Фінансовий розвиток та

¹³⁵ Financial development index. The Economist. 11 September 2008. URL: <https://www.economist.com/economic-and-financial-indicators/2008/09/11/financial-development-index>

¹³⁶ Sahay R., Cihák M., N'Diaye P., Barajas A., Bi R., Ayala D., Gao Y., Kyobe A., Nguyen L., Saborowski C., Svirydzhenka K., Yousefi S.R. Rethinking Financial Deepening: Stability and Growth in Emerging Markets. *IMF Staff Discussion Note* 15/08. Washington: International Monetary Fund, May 2015; Čihák M., Demirgüç-Kunt A., Feyen E., Levine R. Benchmarking Financial Development Around the World. *World Bank Policy Research Working Paper* 6175. Washington: DC, 2012.

¹³⁷ Глобальна база даних фінансового розвитку / Світовий банк. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/gfdr/data/global-financial-development-database>

структура». Для оцінювання додатково використовується інформація з баз¹³⁸ даних боргових цінних паперів Банку міжнародних розрахунків (BIS) та даних корпоративних боргів Dealogic.

В основу сучасної методології розрахунків зведеного індексу покладено шість субіндексів нижнього рівня, які будуються з використанням списку індикаторів для вимірювання того, наскільки глибокими, доступними та ефективними є фінансові установи та фінансові ринки. Це – **FID, FIA, FIE** (*Financial Institutions Depth Index, Financial Institutions Access Index, Financial Institutions Efficiency Index*) та **FMD, FMA і FME** (*Financial Markets Depth Index, Financial Markets Access Index, Financial Markets Efficiency Index*) де літери **I** і **M** позначають установи та ринки, а букви **D, A і E** позначають глибину, доступ і ефективність. Ці індекси об'єднані в два субіндекси вищого рівня, **Financial Institutions Index (FI)** та **Financial Markets Index (FM)**, які оцінюють, наскільки фінансові установи та фінансові ринки розвинені загалом. Потім субіндекси FI та FM агрегуються у загальний показник фінансового розвитку – індекс **Financial Development Index (FDI)**¹³⁹.

Таким чином, загальний **Індекс фінансового розвитку** (*Financial Development Index, FDI*) формують субіндекси: **Індекс розвитку фінансових інституцій** *Financial Institutions Index* та **Індекс розвитку фінансових ринків** *Financial Markets Index*. До фінансових установ належать банки, страхові компанії, пайові фонди та пенсійні фонди. До фінансових ринків належать ринки акцій та облігацій. Фінансовий розвиток визначається як поєднання **глибини** (розмір та ліквідність ринків), **доступу** (здатність окремих осіб і компаній отримувати доступ до фінансових послуг) та **ефективності** (здатність установ надавати фінансові послуги за низькою ціною та стабільним доходом, а також рівень активності ринків капіталу).

На рис. 5.5 показано динаміку *FDI* для світової економіки (всіх країн, включених до бази розрахунків), де можна виділити два періоди: *перший* – стрімкий тренд до зростання із 0,140 у 1980 р. до 0,310 у 2007 р.; *другий* – повільне зростання до 0,322 упродовж 2011–2018 рр. Динаміка індексу відображає зниження рівня фінансового розвитку у періоди криз, зокрема у 2008 р. (0,309) та пандемії 2019 р. (0,319). У 2020 р. індекс підвищився до 0,324.

¹³⁸ Svirydzhenka K. Introducing a New Broad-based Index of Financial Development: *IMF Working Paper* WP/16/5. 2016.

¹³⁹ Там само.

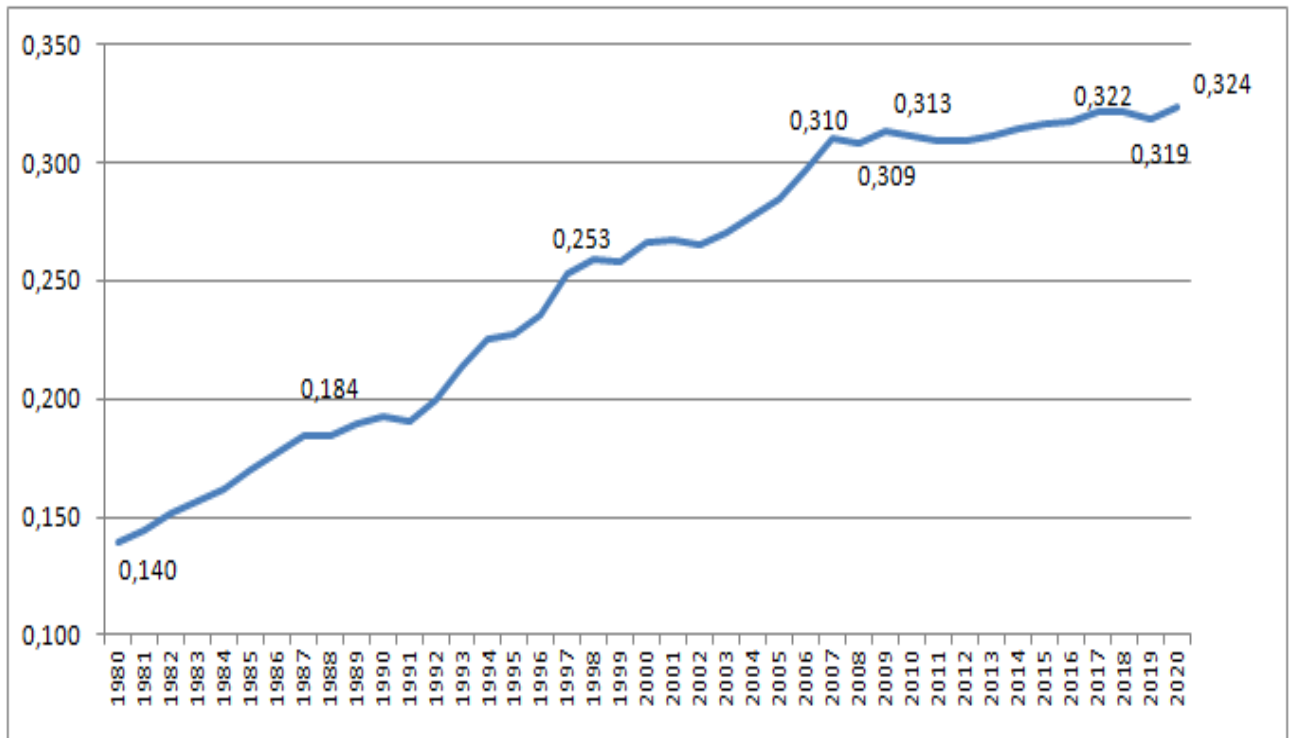

Рис. 5.5. Динаміка Індексу фінансового розвитку для світової економіки (Financial development index, FDI) у 1980–2020 рр.

Джерело: Financial Development Index. URL: <https://data.imf.org/?sk=F8032E80-B36C-43B1-AC26-493C5B1CD33B&sId=1481126573525>

На рис. 5.6 наведено динаміку Індексу фінансового розвитку (*Financial development index*) за методологією і даними ВЕФ, МВФ, Світового банку для України та груп країн з ринками, що розвиваються (*Emerging Markets*) і країн Європи (*Europe*) у 1980–2020 рр. Порівняльний аналіз динаміки індексів *FDI* свідчить про стійку тенденцію до зростання фінансового розвитку у період 1992–2020 рр. для групи країн з ринками, що розвиваються, із 0,2 до 0,3 та відображає сповільнюючий ефект кризи 2008–2009 рр. для країн Європи, хоча індекс і зріс із 0,3 до 0,5. Вплив пандемії 2019 р. був відчутним для динаміки індексів *FDI* для обох виділених груп.

Динаміка побудованих *FDI* та його субіндексів для України на виділеному проміжку 1992–2020 рр. є різною і з 2000 р. демонструє волатильність (рис. 5.6, 5.7) – як реакцію на економічні кризи у цей час. Дані за 2018–2019 рр. показують формування зростаючого тренду й загалом покращання показників фінансового розвитку, який став результатом реформування вітчизняного фінансового сектора; однак негативний вплив пандемії знайшов відображення у зниженні *FDI* до 0,194 (2020 р.) порівняно із 0,210 у 2019 р. (рис. 5.7).

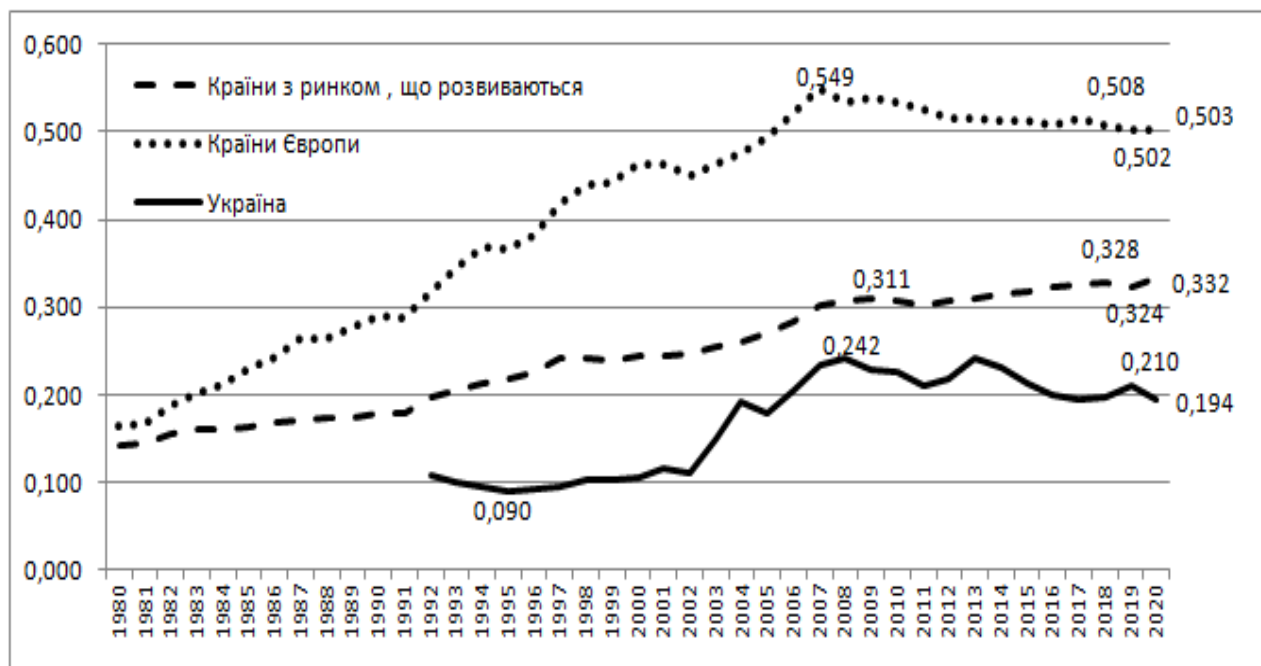

Рис. 5.6. Динаміка Індексу фінансового розвитку (Financial development index) для України, групи країн з ринками, що розвиваються та Європи у 1991–2020 рр.

Джерело: Financial Development Index. URL: <https://data.imf.org/?sk=F8032E80-B36C-43B1-AC26-493C5B1CD33B&sId=1481126573525>

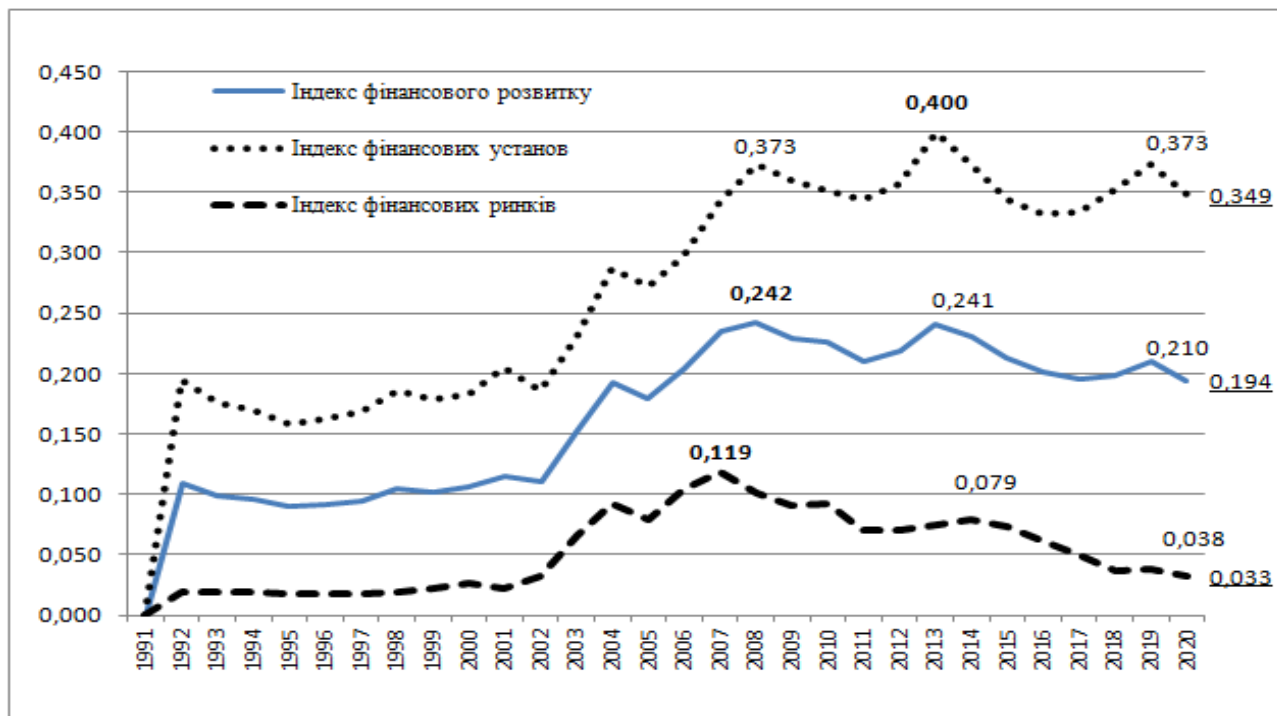

Рис. 5.7. Динаміка індексу та субіндексів фінансового розвитку Financial development index (FDI) для України за період 1991–2020 рр.

Джерело: Financial Development Index. URL: <https://data.imf.org/?sk=F8032E80-B36C-43B1-AC26-493C5B1CD33B&sId=1481126573525>

Вплив пандемії на фінансовий розвиток і структуру фінансового сектора України

Серед «слабких місць» індексу фінансового розвитку (FDI), що розраховується для України міжнародними організаціями, як і для інших національних економік, – затримка результатів оцінювання у часовому вимірі. Станом на кінець 2022 р. доступними є дані щодо індексу фінансового розвитку (*Financial development index*) та його субіндексів лише станом на кінець 2020 р.

Аналіз динаміки окремих показників, що характеризують фінансовий розвиток з глобальної бази даних Світового банку, яка також оновлюється із затримкою, свідчить, що рівень фінансового розвитку України до пандемії був нестабільним і нижчим порівняно з іншими країнами, що розвиваються; після кризових негараздів відновлення відбувалось повільно.

Для того щоб оцінити ефекти впливу пандемії на фінансовий розвиток України, можна провести аналіз динаміки показників фінансової глибини, зокрема, наданого кредиту і капіталізації фондового ринку (у % до ВВП). Представлена спадна динаміка показників у табл. 5.7 підтверджує, що упродовж 2020–2021 рр. порівняно із 2018 р. оцінки фінансового розвитку України погіршились, тобто пандемія мала негативний вплив на фінансовий сектор та, відповідно, на економіку країни.

Таблиця 5.7

Окремі показники фінансового розвитку до та упродовж періоду пандемії, % ВВП

Показник	2018	2019	2020	2021
Капіталізація лістингових компаній	0,26	0,04	0,03	-
Кредити, надані резидентам депозитними корпораціями (крім НБУ)	30,14	24,43	22,46	19,12
Кредити приватному сектору	29,80	24,07	22,05	18,45

Джерело: розраховано за даними НБУ та НКЦПРФ.

Аналіз даних табл. 5.8 свідчить про негативний тренд, що проявився до пандемії – формування структури фінансового сектора з превалюванням впливу банківської системи і невисокою роллю фондового ринку. Про це свідчить висхідна динаміка індикаторів структури: 1) співвідношення показників розвитку фінансового сектора – кредитів, наданих банківською системою й небанківськими фінансовими установами (*Domestic credit provided by financial sector, % of GDP*), та фондового ринку – ринкової капіталізації лістингових компаній (*market capitalization of listed domestic companies, % of GDP*); 2) співвідношення показників розвитку банківської системи – кредитів, наданих банками приватному сектору (*domestic credit to private sector, % of*

GDP), та фондового ринку – ринкової капіталізації лістингових компаній (*market capitalization of listed domestic companies, % of GDP*). Така динаміка структурних змін відображає слабкість національного фондового ринку, що стримує фінансову підтримку економічного зростання в Україні.

Таблиця 5.8

Структурні зміни фінансового сектора України

Індикатор структури	2010	2011	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Співвідношення показників кредиту, наданого установами фінансового сектора та ринкової капіталізації лістингових компаній	3,3	5,6	7,9	11,8	13,6	16,5	14,1	17,0
Співвідношення показників кредиту, наданого банками, та ринкової капіталізації лістингових компаній	2,8	4,5	6,1	8,2	9,0	9,9	8,3	10,2

Джерело: розраховано за даними Світового банку: Глобальна база даних фінансового розвитку / Світовий банк. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/gfdr/data/global-financial-development-database>

Серед причин повільного розвитку фондового ринку експерти називають наявність сформованих дисбалансів, які стримують його функціонування. Зокрема, С. Фролов, В. Орлов, М. Диха у своєму дослідженні фондового ринку України з точки зору фінансової безпеки держави виділили такі дисбаланси¹⁴⁰: *по-перше*, структура фондового ринку за ознакою розміщення цінних паперів є незбалансованою (суттєве переважання вторинного сегмента). Це пов'язано з багатьма причинами, зокрема з низьким рівнем інвестиційної привабливості цінних паперів емітентів для потенційних інвесторів, а також із відсутністю достатнього обсягу інвестиційного капіталу для вдалого проведення процедури первинного публічного розміщення та залучення в короткий термін максимальної суми емісії. *По-друге*, фондовий ринок України практично обслуговує лише потреби публічного сектора економіки і не сприяє розвитку реального та фінансового секторів економіки. Це створює суттєві ризики залежності функціонування фондового ринку України від стану публічних фінансів, від спроможності держави виконувати зобов'язання перед власниками державних облігацій¹⁴¹.

¹⁴⁰ Фролов С., Орлов В., Диха М. Особливості розвитку фондового ринку України як складової фінансової безпеки держави. *Світ фінансів*. 2022. № 2 (71). URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/viewFile/1508/1516>

¹⁴¹ Там само.

*Стратегія фінансового розвитку України у контексті макрперспектив
постковідного світу в повоєнному періоді*

Рівень розвитку фінансової сфери значною мірою визначає, яку модель і стратегію розвитку обирає країна. Розуміння, що на сучасному етапі розвитку глобальної економіки перспективи національних економік визначають інновації, дало Україні поштовх у період до повномасштабної воєнної агресії РФ будувати свою стратегію інноваційного розвитку, яка покликана формувати й регулювати функціонування інноваційної сфери. А оскільки інноваційний тип розвитку передбачає здатність економіки до безперервного вдосконалення і трансформації, то йому має відповідати розвинений фінансовий сектор.

З метою забезпечення подальшого реформування та розвитку фінансового сектора України, відповідно до провідних міжнародних практик та імплементації заходів, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС та іншими міжнародними договорами України, було розроблено *Стратегію розвитку фінансового сектора України до 2025 року*, що визначає п'ять стратегічних напрямів, таких як: фінансова стабільність, макроекономічний розвиток, фінансова інклюзія, розвиток фінансових ринків та інноваційний розвиток¹⁴². Згідно з програмним документом *місія фінансового сектора України* полягає в тому, що він є драйвером сталого та інклюзивного розвитку економіки України та сприяє підвищенню добробуту громадян через забезпечення ефективного акумулювання, розподілу та обігу фінансових ресурсів в економіці.

Згідно з результатами Звіту про виконання Комплексної програми розвитку фінансового сектора України до 2020 року серед досягнень у реформуванні та розвитку фінансового ринку України з 2014 р. НБУ зазначав такі¹⁴³: проведено валютну лібералізацію; посилено інституційну спроможність центробанку та проведено його внутрішню трансформацію; запроваджено інфляційне таргетування та перехід до гнучкого курсоутворення; здійснено оздоровлення банківського сектора; посилено відповідальність власників та менеджменту банків і небанківських фінансових установ; удосконалено систему корпоративного управління в господарських товариствах; приведено у відповідність до європейських стандартів законодавство у сфері емісії цінних паперів та розкриття інформації на фондовому ринку; оптимізовано систему

¹⁴² Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року / Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf?v=4

¹⁴³ Звіт про виконання Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року / Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/CP_finsektor_2020_report_2020-final.pdf?v=4

державного регулювання та нагляду за небанківськими фінансовими установами; запроваджено прозорий механізм продажу активів (майна) неплатоспроможних банків, зокрема через електронну торговельну систему Prozorro; забезпечено умови для запровадження інституту номінального утримувача з метою спрощення процедури іноземного інвестування в Україні; запроваджено уніфікований підхід до ліцензування на ринках небанківських фінансових послуг; посилено вимоги до розкриття інформації та звітності небанківських фінансових установ; підвищено ліквідність, диверсифікацію та дохідність активів страховиків; упроваджено автоматизовану систему виплат вкладникам неплатоспроможних банків та скорочено строк виплати гарантованої суми відшкодування за вкладами.

За оцінками НБУ, Дорожня карта Стратегії на кінець 2021 р. була виконана на 26% (4% за 2020 р. і 22% за 2021 р.). Середній рівень досягнення планових значень індикаторів у розрізі стратегічних напрямів на кінець 2021 р. наведено у таблиці 5.9.

Таблиця 5.9

Середній рівень досягнення планових значень індикаторів у розрізі стратегічних напрямів на кінець 2021 р.

Стратегічний напрям	Кількість індикаторів за стратегічним напрямом (к-ть наявних)	Середнє значення рівня досягнення індикаторів за стратегічним напрямом у 2021 р.
I. Фінансова стабільність	19 (19)	90
II. Макроекономічний розвиток	16 (12)	87
III. Фінансова інклюзія	7 (7)	98
IV. Розвиток фінансових ринків	24 (22)	92
V. Інноваційний розвиток	19 (16)	99
Загалом середній рівень досягнення індикаторами планових значень у 2021 р.	85 (76)	93

Джерело: складено за даними НБУ: Звіт з реалізації Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року за 2021 рік / Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025_zvit_2021.pdf?v=4

Пропозиції, що надійшли до Стратегії у 2021 р. стосовно впливу COVID-19 на її реалізацію (та передбачали додавання нової стратегічної цілі, зміну значень низки індикаторів, відтермінування реалізації 10% дій дорожньої карти, запланованих на 2021 р. на наступні роки тощо), не були затверджені з причини

початку повномасштабної воєнної агресії РФ проти України¹⁴⁴. За даними табл. 5.9 найкращі результати у 2021 р. досягнуті щодо виконання орієнтирів за стратегічними напрямками інноваційного розвитку та фінансової інклюзії (у Додатку Б у табл. Б.3–Б.5 наведено інформацію щодо значень індикаторів Стратегії у 2019–2021 рр. за цілями по напрямках I, II, III).

Важливим кроком у розбудові інноваційної моделі розвитку є розроблення і затвердження Національним банком України *Стратегії розвитку фінтеху в Україні до 2025 року* – плану створення повноцінної фінтех-екосистеми з інноваційними фінансовими сервісами та доступними цифровими послугами¹⁴⁵, що ґрунтується на ключових напрямках, заданих Стратегією розвитку фінансового сектора України до 2025 року.

Серед факторів, які можуть стати драйвером зростання української економіки у середньо- та довгостроковій перспективах, варто виділити фінансові інновації, що потребують видозміни національної фінансової системи. Відбуватиметься це – як і у світі – через розвиток нових фінансових інструментів; за рахунок створення нової корпоративної структури; за допомогою формування нових фінансових інститутів; активізації розвитку фондового ринку. Від України це вимагатиме активних кроків щодо виконання програми фінансової інклюзії та розвитку фінтеху, реалізації стратегії розвитку фінансового ринку.

Серед стратегічних орієнтирів розвитку світової економіки, які ще не знайшли належної підтримки шляхом розроблення необхідних стратегічних документів в Україні, варто назвати становлення «стійких» фінансових систем. «Стієкі фінанси», що покликані сприяти сталому економіко-соціо-екологічному розвитку суспільства, стають новою парадигмою фінансового розвитку, обґрунтування значимості якої для країн розвинених і таких, що розвиваються, сьогодні є нагальним практичним завданням. В Україні потенціал стійкого фінансового розвитку практично не реалізований, хоча, зважаючи на європейський вибір, нова траєкторія фінансової інтеграції у повоєнний період може не тільки підтримати розвиток реальної економіки і сприяти підвищенню добробуту суспільства, а й підготуватися до нових глобальних викликів, пов'язаних із виснаженням природних ресурсів.

Підсумовуючи, варто зазначити таке.

¹⁴⁴ Звіт з реалізації Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року за 2021 рік / Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025_zvit_2021.pdf?v=4; Виконання дорожньої карти реалізації Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року за 2021 рік / Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Implementation_roadmap_SFSD2025_2021.pdf?v=4

¹⁴⁵ Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 року / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy/fintech2025>

1. Дослідження структури нагромадженого багатства та динаміки змін людського капіталу як фактора економічного зростання окреслює потенціал розвитку України та внутрішні можливості повоєнного відновлення. Оцінка ризиків та масштабів скорочення людського капіталу внаслідок впливу COVID-19 є основою для визначення та обґрунтування необхідного інструментарію економічної та соціальної політики, а його застосування створить «подушку безпеки» щодо збереження добробуту людей у кризові періоди та виведе у перспективі Україну на траєкторію стійкого зростання.

2. Нерівність у доходах та нерівномірність розподілу багатства становить серйозну глобальну проблему сучасності, що внаслідок пандемії COVID-19 та повномасштабної воєнної агресії РФ проти України активізує додаткові загрози і в Україні. Збільшення розшарування українців за доходами, зростання диференціації життєвого рівня населення призводить до зниження добробуту, зменшення фінансового потенціалу зростання, а надалі викликатиме уповільнення темпів соціально-економічного розвитку.

3. У контексті виконання завдань і цілей, поставлених у програмних документах на коротко- та середньостроковий періоди щодо соціально-економічного розвитку України, а також у стратегічних документах, які визначають довгострокові перспективи, їх важлива складова – підвищення фінансового розвитку – є необхідною умовою забезпечення не тільки повоєнного відновлення країни, а й виходу в майбутньому на траєкторію економічного зростання. Стійкий до глобальних викликів та внутрішніх загроз фінансовий сектор України (з міцним банківським сектором і розвиненим фондовим ринком) стане драйвером сталого та інклюзивного розвитку економіки України, сприятиме підвищенню добробуту громадян і зростанню національного багатства.

АЛЬТЕРНАТИВНІ СЦЕНАРІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ У СЕРЕДНЬОСТРОКОВІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Обґрунтування базового сценарію траєкторій і «драйверів» сталого розвитку економіки України у постковідному світі на період до 2025 (2030) рр.

Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року¹⁴⁶, які також виокремлені у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна»¹⁴⁷, слугують основою, за якою формується Стратегічний план розвитку України до 2030 р. Цілі слугують орієнтирами для розроблення проєктів прогнозних і програмних документів, проєктів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів розвитку України, що окреслюють певну сценарну траєкторію сталого розвитку економіки України на період до 2025 (2030) рр. із визначенням драйверів ефективності розвитку країни.

Завдання щодо досягнення Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року спрямовані на вирішення таких пріоритетних напрямів, як:

- 1) подолання бідності;
- 2) подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства;
- 3) забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці;
- 4) забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх;
- 5) забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат;
- 6) забезпечення доступності та сталого управління водними ресурсами та санітарією;
- 7) забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх;
- 8) сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх;

¹⁴⁶ Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

¹⁴⁷ Національна доповідь "Цілі сталого розвитку: Україна" / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2017. 176 с. URL: <https://goo.gl/ZV8mhu>

9) створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям;

10) скорочення нерівності;

11) забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, інших населених пунктів;

12) забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва;

13) вживання невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками;

14) збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку;

15) захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття;

16) сприяння побудові миролюбного та відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх та створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях;

17) зміцнення засобів здійснення й активізація роботи в рамках глобального партнерства в інтересах сталого розвитку.

Наразі Україна за останні чотири роки (2019–2022 рр.) частково подолала і продовжує долати наслідки COVID-19 у всіх сферах, проте з 24 лютого 2022 р., з повномасштабним вторгненням РФ на територію України розпочалася боротьба проти її насильницьких та руйнівних дій. Ці два глобально-руйнівних для країни і життя українців фактори призвели до активізації внутрішніх і зовнішніх чинників стабілізаційної політики. Попри всі перешкоди, основою стратегічного курсу до 2030 р. залишається впровадження інноваційної моделі, модернізація інфраструктури та зростання економіки внаслідок структурної перебудови і, відповідно, утвердження України як високотехнологічної держави.

Методологічно для побудови траєкторій і аналізу драйверів сталого розвитку економіки України у постковідному світі на період до 2025 (2030) р. використовують методи: моделювання, побудови сценаріїв, SWOT-аналізу, Дельфі, аналізу результатів напрацювань політики у сферах діяльності економіки, соціальної політики, природокористування та охорони довкілля, сільського господарства, енергетики, транспорту, регіонального і місцевого розвитку як на законодавчому, так і на виконавчому рівнях.

Для аналізу фактичної ситуації у країні та розроблення альтернативних сценаріїв траєкторій сталого розвитку економіки України у постковідному світі були сформовані драйвери сталого розвитку економіки України за кожним пунктом зазначених вище завдань (ЦСРУ), що викладені в Додатках Національної доповіді (деякі з них перелічені нижче)¹⁴⁸. Індикатори «із плановою шкалою», які сформовані Державною службою статистики України, Державною податковою службою України, Мінекономіки, Мінфіном, Мінсоцполітики та які використовують за цільовими значеннями, можна зіставити із фактичними показниками, викладеними у Моніторинговому звіті¹⁴⁹. За результатами цих розрахунків можна формувати бази даних для розробки альтернативних сценаріїв розвитку сфер діяльності суспільства.

Для аналізу досягнення поставленої цілі сталого розвитку¹⁵⁰ (1) – Забезпечення стійкого зростання ВВП на основі модернізації виробництва, розвитку інновацій, підвищення експортного потенціалу, виводу на зовнішні ринки продукції з високою часткою доданої вартості, використаємо показники:

*** Індекс фізичного обсягу ВВП (середньорічний), %**

2015 р.	2020 р.		2025 р.		2030 р.		Примітка
Факт	Прогноз	Факт	Прогноз	Факт	Прогноз	Факт	
90,2	104,0	103,4 ¹⁵¹	106,0	-	107,0	-	Цільовий орієнтир, встановлений на 2020 р., – 104,0

Джерело: дані Державної служби статистики. URL: <https://ukrstat.gov.ua>

*** Частка валового нагромадження основного капіталу у ВВП, %**

2015 р.	2020 р.		2025 р.		2030 р.		Примітка
Факт	Прогноз	Факт	Прогноз	Факт	Прогноз	Факт	
13,5	23,0	17,6	28,0	-	22,0	-	Цільовий орієнтир, встановлений на 2020 р., – 23,0

Джерело: дані Державної служби статистики. URL: <https://ukrstat.gov.ua>

¹⁴⁸ Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>; «Цілі сталого розвитку: Україна»: національна доповідь / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2017. 176 с. URL: <https://goo.gl/ZV8mhu>

¹⁴⁹ Моніторинговий звіт «Цілі сталого розвитку: Україна» / Державна служба статистики України. 2021. 100 с. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

¹⁵⁰ Цілі сталого розвитку: Україна: національна доповідь / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2017. 176 с. URL: <https://goo.gl/ZV8mhu>

¹⁵¹ Дані Державної служби статистики. URL: <https://ukrstat.gov.ua/express/expr2022/07/08.pdf>

Частка експорту товарів з використанням у виробництві технологій високого та середньо високого рівня в загальному обсязі експорту товарів (групи «Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості», «Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них», «Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання», «Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби», 90-та підгрупа групи «Прилади та апарати оптичні, фотографічні» (згідно з УКТЗЕД)), %

2015 р.	2020 р.		2025 р.		2030 р.		Примітка
Факт	Прогноз	Факт	Прогноз	Факт	Прогноз	Факт	
19,2	25,0	16,4	28,0	-	30,0	-	Цільовий орієнтир, встановлений на 2020 р., – 25,0

Джерело: дані Державної служби статистики. URL: <https://ukrstat.gov.ua>

*** Місце України у рейтингу за Глобальним інноваційним індексом**

2015 р.	2020 р.		2025 р.		2030 р.		Примітка
Факт	Прогноз	Факт	Прогноз	Факт	Прогноз	Факт	
64	50	45	45	-	40	-	Цільовий орієнтир, встановлений на 2020 р., – 50

Джерело: дані Державної служби статистики. URL: <https://ukrstat.gov.ua>

Річний відсотковий темп зростання ВВП у ринкових цінах, за розрахунками Світового банку¹⁵², становить (агреговані дані базуються на постійних цінах 2015 року, виражених у дол. США):

2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
(-9,8)	+2,4	+2,4	+3,5	+3,2	(-3,8)	+3,4

Джерело: The World Bank. URL: [https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=2&series=NY.GDP.MKTP.KD.ZG&country=UKR](https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.KD.ZG&country=UKR)

Що ж стосується базового сценарію розвитку економіки для поточного часу, то:

– за макропрогнозом інвесткомпанії ICU¹⁵³ ВВП України у 2022 р. знизився майже на 30%, після чого має відбутися незначне відновлення на рівні 4% у наступному році, за умови, якщо воєнна ситуація суттєво не зміниться. У макропрогнозі зазначається, що інфляція наприкінці 2022 р. сягне не більше

¹⁵² Databank / The World Bank. URL: <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.KD.ZG&country=UKR>

¹⁵³ ВВП України у 2023 році зросте на скромні 4%, курс сягне 45 грн/\$ – прогноз ICU. *Forbes*. 12.09.2022 р. URL: https://forbes.ua/news/vvp-ukraini-u-2023-rotsi-zroste-na-skromni-4-kurs-syagne-45-grn-prognoz-icu-12092022-8266?fbclid=IwAR3L-A5vkQ00Txd-tRLWcvfM_T0QF-JUeeIXKaRgnbZ_FcZylMfoW8sNKjQ

30%, однак уже в наступному році знизиться до 24%. Аналітики зазначають, що курс гривні у 2022 р. становить 40 грн за долар, але вже у наступному році може стрибнути до позначки 45 грн за долар;

– за очікуваннями Нацбанку темпи відновлення економіки України у 2023–2024 рр. становитимуть близько 5–6% на рік. За підсумками 2022 р. рівень інфляції не перевищив 30%, проте Нацбанк очікує, що інфляція у 2023 р. знизиться до 20,7%, а в 2024 р. – до 9,4%. Її повернення до цілі 5% передбачається в 2025 р.¹⁵⁴.

Для аналізу досягнення поставленої цілі сталого розвитку (2) – проводити політику оплати праці на засадах рівності та справедливості – використаємо показник:

*** Співвідношення середньомісячної заробітної плати (доходів) десятої та першої децильних груп працівників (децильний коефіцієнт), рази**

2015 р.	2020 р.		2025 р.		2030 р.		Примітка
Факт	Прогноз	Факт	Прогноз	Факт	Прогноз	Факт	
31,2	23,0	70,2	18,0	-	15,0	-	Цільовий орієнтир, встановлений на 2020 р., – 23,0

Джерело: дані Державної служби статистики. URL: <https://ukrstat.gov.ua>

Для аналізу досягнення поставленої цілі сталого розвитку (3) – провести реформу пенсійного страхування на засадах справедливості та прозорості – використаємо показник:

*** Співвідношення середнього розміру пенсії та середньої заробітної плати в економіці (за наявності 35 років сплати внесків), %**

2015 р.	2020 р.		2025 р.		2030 р.		Примітка
Факт	Прогноз	Факт	Прогноз	Факт	Прогноз	Факт	
31	35	34,3	37	-	40	-	Цільовий орієнтир, встановлений на 2020 р., – 35

Джерело: дані Державної служби статистики. URL: <https://ukrstat.gov.ua>

Для аналізу досягнення поставленої цілі сталого розвитку (4) – скоротити в 4 рази рівень бідності, зокрема шляхом ліквідації її крайніх форм – використаємо показник:

¹⁵⁴ Економіка України наступного року може відновитися на 4 %. *Укрінформ*. 12.09.2022 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3569716-ekonomika-ukraini-nastupnogo-roku-moze-vidnovitisa-na-4.html>

*** Частка населення, чії середньодушові еквівалентні сукупні витрати є нижчими за фактичний (розрахунковий) прожитковий мінімум, %**

2015 р.	2020 р.		2025 р.		2030 р.		Примітка
Факт	Прогноз	Факт	Прогноз	Факт	Прогноз	Факт	
58,3	30,0	47,2	20,0	-	15,0	-	Цільовий орієнтир, встановлений на 2020 р., – 30,0

Джерело: дані Державної служби статистики. URL: <https://ukrstat.gov.ua>

Для аналізу досягнення поставленої цілі сталого розвитку (5) – підвищити рівень зайнятості населення – використаємо показники:

*** Рівень зайнятості населення віком 20–64 роки, %**

2015 р.	2020 р.		2025 р.		2030 р.		Примітка
Факт	Прогноз	Факт	Прогноз	Факт	Прогноз	Факт	
64,4	66,0	65,2	68,0	-	70,0	-	Цільовий орієнтир, встановлений на 2020 р., – 66,0

Джерело: дані Державної служби статистики. URL: <https://ukrstat.gov.ua>

Частка молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок, у загальній чисельності осіб віком 15–24 роки, %

2015 р.	2020 р.		2025 р.		2030 р.		Примітка
Факт	Прогноз	Факт	Прогноз	Факт	Прогноз	Факт	
17,2	17,0	15,5	16,5	-	15,5	-	Цільовий орієнтир, встановлений на 2020 р., – 17,0

Джерело: дані Державної служби статистики. URL: <https://ukrstat.gov.ua>

Використовуючи результати аналізу попередніх сценаріїв розвитку, порівнюючи цільові орієнтири, встановлені стратегією державної політики, із фактичним даними¹⁵⁵, – можна дійти висновків, що виконання цілей сталого розвитку економіки України на період до 2025 (2030) рр. – можливе, але за умов активізації ендогенних факторів та екзогенних чинників розвитку економіки України, в тому числі, за допомогою залучення міжнародної допомоги від ЄС, США, МВФ та інших надійних партнерів для воєнної допомоги, подолання наслідків COVID-19 та післявоєнного відновлення країни.

¹⁵⁵ Зокрема за період 2015–2022 рр.

Обґрунтування альтернативних сценаріїв траєкторій і драйверів сталого розвитку економіки України в постковідному просторі на період до 2025 (2030) рр.

За цільовими орієнтирами та фактичними статистичними даними ймовірно прогнозувати подальший розвиток економіки країни до 2030 р. із впровадженням альтернативних сценаріїв розвитку.

Останні чотири роки Україна жила в умовах кризи, викликаній пандемією COVID-19 (2019–2022 рр.), а з 24 лютого 2022 р. – живе в умовах бойових дій внаслідок повномасштабного вторгнення РФ. Ці глобальні зміни внесли свої корективи стосовно розвитку економіки країни і життя людей. Постковідне та післявоєнне відновлення економіки на пряму залежить від нерозповсюдження нових хвиль COVID-19 та терміну закінчення воєнних дій. Станом на 1 серпня 2022 р. обсяг прямих збитків економіки України від пошкодження та руйнування житлових і нежитлових будівель та інфраструктури (у грошовому еквіваленті) збільшився до 108,3 млрд дол. США, або 2,9 трлн грн¹⁵⁶; у поточному (воєнному) періоді можливе збільшення дефіциту зовнішнього фінансування та звуження можливостей доступу до міжнародних ринків капіталу; посилюється неплатоспроможність реального сектора економіки; прискорюються інфляційні процеси та суттєво падає платоспроможний попит населення; *нестабільне газо- та електропостачання*; суттєво зростають ціни на світових енергетичних ринках; *гальмується розвиток торговельних відносин*; у поточних (воєнних) умовах неможливо *стовідсотково налагодити* транспортні перевезення, зокрема агропродукцію залізницею та морським транспортом.

За оперативними даними Міністерство економіки України з використанням непрямих методів розрахунку та інструментів моделювання на базі поведінкових показників економічних суб'єктів оцінює падіння ВВП України (за підсумками 2022 р.) на рівні 30,4% із похибкою в 2%, що є кращим показником, ніж це передбачалося попередніми прогнозами¹⁵⁷.

За даними, розрахованими *Інститутом економіки та прогнозування НАНУ*¹⁵⁸, розглядаються два сценарії розвитку економіки, що залежать від терміну війни РФ проти України. Отримані результати свідчать, що за першим

¹⁵⁶ Для повоєнної відбудови Україні знадобиться щонайменше \$190 мільярдів. *Економічна правда*. 10 серпня 2022 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/08/10/690269/>

¹⁵⁷ Міністерство економічного розвитку України. ; А.Жарикова. ВВП України в 2022 році за попередньою оцінкою впав на 30,4% – Мінекономіки. *Українська правда*. 5 січня 2023 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/01/5/695705/>

¹⁵⁸ Скриниченко М.І., Кузнєцова Л.І., Білоцерківець О.Г. Сценарні макрооцінки післявоєнної відбудови економіки України. *Економіка України*. №3. 2022. С.48-74.

розробленим сценарієм у 2023 р. почнеться відновлення економіки і зростання ВВП у 2023–2025 рр. становитиме 10,9% у середньому за період. Надалі темпи зростання економіки дещо уповільняться: у 2026–2030 рр. – до 8,2%, у 2031–2035 рр. – до 7,5%. Рівня ВВП 2021 р. буде досягнуто у 2027 р. За другим сценарієм – у 2023 р. падіння ВВП продовжиться, проте темпи його суттєво уповільняться – до 5,5%. З 2024 р. очікується зростання по всіх видах економічної діяльності, що забезпечить середньорічне збільшення ВВП у 2024–2025 рр. на 9,3%, у 2026–2030 рр. – на 7,4%, у 2031–2035 рр. – на 5,8%. Рівня 2021 р. буде досягнуто в 2032 р.

До альтернативних сценаріїв траєкторій і драйверів сталого розвитку економіки України у постковідному просторі долучається метод Форсайт (Foresight), який ефективно використовують уряди США, Великої Британії, Німеччини, Японії та Австралії. Нині ця методика перебуває на озброєнні у понад 40 країнах – не тільки в Західній Європі, США та Японії, а й у ряді країн Латинської Америки, Китаї, Південній Кореї, всіх нових членів ЄС, а також міжнародних організацій¹⁵⁹.

Наразі в Україні відповідальним за розробку та проведення форсайт-проектів, за наказом Міністерства освіти і науки України, був призначений Український інститут науково-технічної і економічної інформації (УкрІНТЕІ)¹⁶⁰. Також було створено національний Центр передбачення (Форсайт-центр), якому вдалося розробити методологію та виконати комплекс робіт із передбачення (форсайту) розвитку майбутнього економіки України на середньостроковому (2015–2020 рр.) і довгостроковому (2020–2030 р.) часових горизонтах¹⁶¹. За допомогою використання методів Дельфі; методології сценарного планування та SWOT-аналізу було побудовано групу сценаріїв розвитку майбутньої економіки України включно до 2030 р. для розроблення раціональної політики та конструктивних планів соціально-економічного розвитку України на середньострокову і довгострокову перспективи.

Форсайтні дослідження¹⁶² (рис. 6.1) прогнозують імовірність розгортання чотирьох середньострокових сценаріїв розвитку України: «Оптимістичний»,

¹⁵⁹ A Trans-National Analysis of Results and Implications of Industrially-oriented Technology Foresight Studies (France, Spain, Italy & Portugal). A joint JRC/IPTSESTO Study. EC Joint Research Centre. February, 2002. P. 6.

¹⁶⁰ Державна програма прогнозування науково-технологічного та інноваційного розвитку України на: 2008–2012 рр. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1118-2007-%D0%BF#Text>

¹⁶¹ Форсайт економіки України: середньостроковий (2015–2020 роки) і довгостроковий (2020–2030 роки) часові горизонти / наук. керівник проєкту М.З. Згуровський. Київ: НТУУ «КПІ», 2015. 136 с.

¹⁶² Україна 2030: Доктрина збалансованого розвитку. Вид. друге. Львів: Кальварія, 2017. 164 с. С. 31–34. URL: <http://econom.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/E-Book-Doctrine-134>

«Консервування кризи», «Суверенний дефолт», «Колапс». Реалізація цих сценаріїв у середньостроковій перспективі зумовить розгортання відповідних сценаріїв у довгостроковій перспективі до 2030 р. – «Збалансований розвиток», «Чужа суб'єктність», «Сіра зона», «Дезінтеграція». Імовірність здійснення сценарію за умови збереження існуючої моделі (сценарій «Консервування кризи»), за експертними розрахунками, у кращому випадку в довгостроковій перспективі приведе до перетворення України в «сіру зону», тобто з позицій десятої економіки Європи в 1991 р. Україна в 2030 р. перетвориться на сировинний придаток Європи. Ймовірність такого розвитку подій оцінюється на рівні 50–60%. Дотримання сценарію «Консервування кризи» призведе до втрати суверенітету України «Чужа суб'єктність» та її внутрішньої «Дезінтеграції» в довгостроковій перспективі. Тоді як прогнозоване МВФ зростання на 3% неминуче спричинить «Суверенний дефолт».

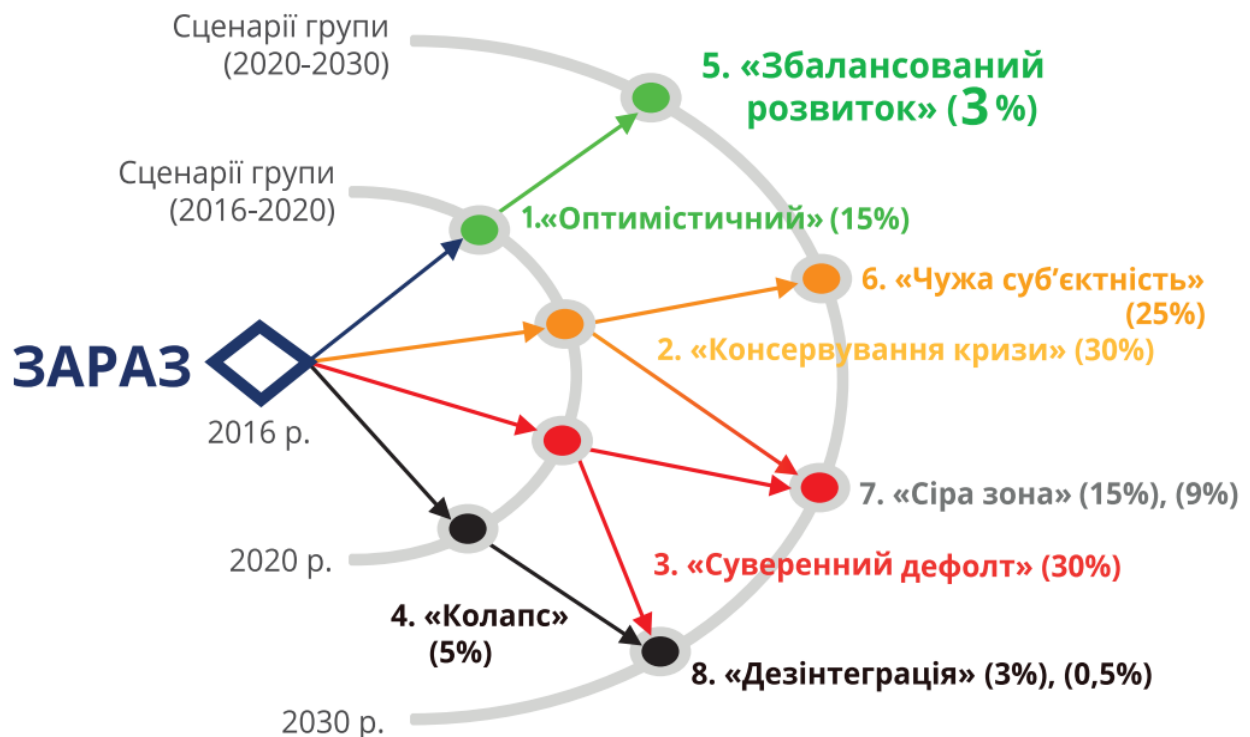

Рис. 6.1. Сценарії розвитку України у середньостроковому (2016–2020 рр.) і довгостроковому (2020–2030 рр.) часових горизонтах

Джерело: Форсайт 2016. Форсайт та побудова стратегії соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) і довгостроковому (до 2030 року) часових горизонтах / НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. URL: <http://ied.kpi.ua/wp-content/uploads/2015/10/Foresight-2015.pdf>. Україна 2030; Доктрина збалансованого розвитку. Видання друге. Львів: Кальварія, 2017. 164 с. С. 33. URL: <http://econom.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/E-Book-Doctrine-2030.pdf>

2030.pdf; Форсайт економіки України: середньостроковий (2015–2020 роки) і довгостроковий (2020–2030 роки) часові горизонти / наук. керівник проєкту М.З. Згуровський. Київ: НТУУ «КПІ», 2015. 136 с.

За експертними оцінками, для стрімкого зростання має Україна мобілізувати свої зусилля і досягти рівня, що становить понад 10% щорічного економічного зростання. Нижчий рівень соціально-економічних результатів не дасть Україні можливості здолати кризові явища. За умов перевищення 10% щорічного економічного зростання – Україна спроможна отримати перспективу приєднання до топ-30 конкурентоспроможних країн світу, але ймовірність досягнення таких показників оцінюється у 3%.

Ці три відсотки ймовірності реалізації оптимістичних прогнозів є індикатором тих величезних зусиль, яких мають докласти і влада, і суспільство для збереження української державності. У разі збереження старої економічної моделі у 2017–2020 рр. найімовірнішими сценаріями для України є «Консервування кризи» та «Суверенний дефолт», а в періоді 2020–2030 рр. – «Чужа суб'єктність» із можливістю сповзання до розвитку сценаріїв «Сіра зона» та «Дезінтеграція», ймовірність яких експерти оцінюють на рівні 97%. Спираючись на розрахунки українських дослідників та світових експертів прогнозування, Доктрина «Україна 2030» слугує алгоритмом формування економічних і політичних механізмів, ефективного застосування яких дасть змогу реалізувати позитивні сценарії збалансованого розвитку України до 2030 р.¹⁶³.

Отже, форсайтом було визначено чотири базові сценарії розвитку економіки України на часовому горизонті 2015–2020 рр.¹⁶⁴.

Сценарій 1 «Оптимістичний» реалізується за умов найкращого збігу обставин: проведення радикальної та компетентної реформи влади, найближчого завершення воєнного конфлікту на сході тощо. Він передбачає, що множина сильних факторів, визначених за результатами SWOT аналізу, суттєво підсилить можливості, активізує драйвери розвитку економіки та суспільства і мінімізує дію гальмівних факторів. Ймовірність сценарію оцінювалась на рівні 10,0%. Сценарій 2 «Консервування кризи» реалізується за умов розвитку країни в «тліючому режимі» – хаотичних і безсистемних дій влади, імітації життєздатності, подальшого нагромадження зовнішніх і внутрішніх запозичень, продовження воєнних дій. Він передбачає, що множина сильних факторів лише частково знизить можливість втілення множини загроз, частково активізує

¹⁶³ Україна 2030: Доктрина збалансованого розвитку. Вид. друге. Львів: Кальварія, 2017. 164 с. С. 31–34). URL: <http://econom.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/E-Book-Doctrine-2030.pdf>; Форсайт 2016. Форсайт та побудова стратегії соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) і довгостроковому (до 2030 року) часових горизонтах / НТУУ «КПІ» імені Ігоря Сікорського”, Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. URL: <http://ied.kpi.ua/wp-content/uploads/2015/10/Foresight-2015.pdf>

¹⁶⁴ Форсайт економіки України: середньостроковий (2015–2020 роки) і довгостроковий (2020–2030 роки) часові горизонти / наук. керівник проекту М.З. Згуровський. Київ: НТУУ «КПІ», 2015. 136 с.

драйвери розвитку економіки, втім, дію гальмівних факторів не мінімізує. Імовірність сценарію оцінювалася на рівні 50,0–60,0%. Сценарій 3 «Суверенний дефолт» реалізується у разі відсутності реформ у державі, затягування в часі воєнних дій, коли попередній стан технічного дефолту (імовірність якого існувала) практично заблокує зовнішню політичну та фінансову підтримку України. Він передбачає, що множина слабких факторів економіки суттєво послабить множину можливостей, драйвери не будуть активізовані, а дія гальмівних факторів не буде мінімізована. Імовірність сценарію оцінювалася на рівні 40,0–50,0%. Сценарій 4 «Колапс» реалізується за умов найгіршого збігу обставин: продовження неефективної політики держави, посилення воєнних дій, некерованості виходу України із суверенного дефолту. В такому разі в країні виникає хаотичний революційний стан з декількома центрами впливу різних сил. Імовірність найгіршого сценарію оцінювалася на такому ж рівні, як і ймовірність найоптимістичнішого сценарію – 10,0%.

Зазначені фактори в основному обумовили розвиток України за сценарієм «Консервування кризи», визначальними умовами якого були хаотичні та безсистемні дії влади, нагромодження зовнішніх і внутрішніх запозичень, продовження воєнних дій з РФ тощо. Такий сценарій не означає та навіть і не створює передумов розвитку країни, а лише тимчасово підтримує її життєздатність дуже дорогою ціною. Наслідки, які окреслені події та явища мали для економіки країни, сформували умови для реалізації на часовому горизонті 2020–2030 рр. двох таких можливих сценаріїв, що також були визначені у форсайті, – сценарію 5 «Чужа суб'єктність», що означає зовнішнє управління Україною та передбачає, що перетворення в країні будуть практично відсутні. В такому разі множина сильних факторів лише частково знизить можливість втілення множини загроз, драйвери економіки залишаться не активізованими, гальмівні фактори не буде мінімізовано; умовна імовірність сценарію оцінювалася на рівні 30,0%, та сценарію 6 «Сіра зона», що означає найбільш песимістичне завершення сценарію «Консервування кризи» та передбачає, що попередній сценарій призведе до подальшої деградації економіки країни, її ізоляції та послаблення зовнішньої політичної і фінансової підтримки. В такому разі за відсутності перетворень та реалізації загроз наростає дія гальмівних факторів, а драйвери економіки не буде активізовано¹⁶⁵.

¹⁶⁵ Україна 2030: Доктрина збалансованого розвитку. Вид. друге. Львів: Кальварія, 2017. 164 с. С. 31–34). URL: <http://econom.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/E-Book-Doctrine-2030.pdf>; Кравченко М.О., Дергачова В.В., Бояринова К.О., Голюк В.Я. Аналіз чинників, що обумовили сценарій розвитку України, в контексті форсайту її економіки. *Економічна наука*. № 8. 2020. С. 35–42. С. 40–41. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/8_2020/8.pdf

Актуалізація регламенту проведення форсайт-дослідження «Економіка України – 2050» за основними етапами

Відмітною особливістю форсайту як методу прогностичного аналізу є виявлення не конкретних технологій, а напрямів розвитку, міждисциплінарний підхід і багатоваріантність сценаріїв. Основною тенденцією є перехід від просто технологічно орієнтованих проєктів до проєктів, які характеризуються не лише технологічною спрямованістю, а й тим, на які ринки вони спрямовані та якими будуть соціальні наслідки у випадку їх виробництва. Форсайтні дослідження можуть проводитися на різних рівнях – національному, регіональному, галузевому¹⁶⁶.

На основі форсайту розробляються середньо- і довгострокові прогнози розвитку науки, технологій, окремих фірм, галузей, ринків, секторів економіки, економіки регіонів та країни. Дедалі більшої популярності набуває загальний форсайт, що охоплює як соціально-економічні, так і суспільно-політичні аспекти розвитку. За результатами форсайту сьогодні формуються не тільки програми науково-технологічного та інноваційного розвитку провідних країн світу, а й такі міжнародні дослідні програми, як Рамкові програми з наукових досліджень та технологічного розвитку Євросоюзу. Значення форсайт-досліджень зростає у періоди життєво необхідних поворотних зрушень у структурі національної економіки внаслідок світових вимог переходу на новий рівень технологічного укладу, діджиталізації багатьох сфер економіки, нових глобалізаційних викликів і загроз та шоків невизначеності (наприклад, економічних наслідків від COVID-19). Форсайтні дослідження у багатьох країнах базуються на різних методологічних і організаційних засадах¹⁶⁷. Наприклад, у Великій Британії п'ятирічні бюджетні пріоритети з 1990-х років формуються з урахуванням довгострокових прогнозних (на 15–30 років) пріоритетів форсайту і сценаріїв. У Швеції рекомендації національного форсайту були враховані при формуванні планів науково-технічного розвитку з початку 2000 років. Основні тематичні напрями сучасної прогностичної діяльності в країнах Європи пов'язані з проблемами забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку та життєдіяльності людини на період до 2030 р.¹⁶⁸.

¹⁶⁶ Інституційно-організаційні основи проведення форсайт дослідження «Економіка України – 2050»: колективна монографія / за наук. ред. д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України М.І. Скрипниченко; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Київ, 2021. 492 с. URL: http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/04/ForsiteUkraine_2050-3.pdf

¹⁶⁷ Там само. С. 240.

¹⁶⁸ Шелюбская Н.В. Основы форсайта. С. 15. URL: <http://www.riep.ru/upload/iblock/7a8/7a855b301628b748b239ba1dda058097.pdf>

В Україні правові основи формування та реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності становлять Конституція України, Бюджетний кодекс, Закони України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про інвестиційну діяльність», «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» та інші нормативно-правові акти, що регулюють відносини у цій сфері¹⁶⁹.

В Україні основним замовником форсайт-проектів, особливо в довгостроковому періоді, є уряд, який через свої законодавчо-виконавчі ланки проводить політику формування інноваційних тематик наукових досліджень і реалізацію науково-технічних розробок, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету.

У 2012 р. «ВікіСітіНоміка», оргкомітет Human Capital Forum та Київська Бізнес Школа представили результати спільно здійсненого форсайт-дослідження «Людський капітал України 2025». У ньому було визначено основні інваріантні тренди розвитку, що формують неминуче (невідворотне) майбутнє, яке реалізується незалежно від дій управлінських суб'єктів, а також основну стратегічну ідею розвитку людського капіталу України та установки з її реалізації¹⁷⁰. У 2015 р. Міжнародна рада з науки (ICSU), Комітет із системного аналізу при Президії НАН України, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», Інститут

¹⁶⁹ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>;

Бюджетний кодекс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>;

Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text>;

Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність». URL: http://www.osvita.org.ua/pravo/law_06/;

Закон України «Про інвестиційну діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>;

Закон України «Про інноваційну діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>;

Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14#Text>;

Закон України «Про інститути спільного інвестування». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2299-14>;

Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=334%2F94-%E2%F0>;

Закон України «Про ПДВ». URL: <http://www.refine.org.ua/pageid-608-1.html>;

Цивільний кодекс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>;

Господарський кодекс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>;

Митний кодекс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

¹⁷⁰ Ukraine's human capital 2025. URL: <http://www.management.com.ua/hrm/hrm253.html>

прикладного системного аналізу НАН України і МОН України, Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку представили «Форсайт економіки України: середньостроковий (2015–2020 роки) і довгостроковий (2020–2030 роки) часові горизонти». У ньому було визначено головні драйвери, здатні вивести національну економіку на шлях розвитку та сформовано послідовність дій влади та суспільства, необхідних для того, щоб не допустити реалізації негативних сценаріїв¹⁷¹. У 2018 р. група під керівництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта за участі українських вчених представили форсайт «Україна 2027. Чотири сценарії розвитку України». В ньому основним посилом є те, що Україна має знайти для себе інші сфери за тими кластерами економіки, за якими вона має географічні, ресурсні, людські та інші переваги. Безальтернативною для неї є переорієнтація на високотехнологічний шлях подальшого розвитку. При цьому держава має зробити ставку суто на якісний людський капітал, включити в основні драйвери своєї економіки конкурентоспроможну науку, передову освіту та високотехнологічний бізнес. Також було визначено орієнтири для високотехнологічного розвитку України на обраних часових горизонтах та головні кластери нової економіки України, які можуть забезпечити успішну інтеграцію країни в міжнародну кооперацію праці¹⁷². У 2020 р. – як відповідь на виклики, що сформувалися пандемією COVID 19, – Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку розробив два форсайти: «Форсайт COVID-19» та «Форсайт COVID-19: загострення під час адаптивного карантину», які оцінюють перспективи тривалості пандемії та особливості зосередження хворих на коронавірус по регіонах¹⁷³.

Регламентация використання інструментарію прогнозування та програмування в Україні здійснюється за допомогою Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України»¹⁷⁴.

¹⁷¹ A foresight of Ukraine's economy.

URL: <http://ied.kpi.ua/wpcontent/uploads/2015/10/Foresight-2015.pdf>

¹⁷² A foresight of Ukraine – four scenarios of Ukraine's development. URL: http://fes.kiev.ua/n/cms/fileadmin/upload2/180208_Foresight_Ukraine_ukrainisch_online.pdf

¹⁷³ Кузнєцова Л.І., Білоцерківець О.Г. Форсайт в Україні: проблеми організації в контексті світової практики. *Економіка і прогнозування*. 2021. № 1. С. 127–144. URL: http://eip.org.ua/docs/EP_21_1_127_uk.pdf

¹⁷⁴ Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (в ред. від 02.12.2012 р., № 1602-III). Ст. 195, ред. від 02.12.2012. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2000. № 25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text>

Орієнтовна розбивка на окремі етапи організації форсайту¹⁷⁵:

– етап 1: підготовчий, проєктний, який включає аналіз літературних джерел, вивчення досвіду інших країн, організацій тощо, в ідеалі повинен бути здійснений за два місяці до запуску роботи над проєктом (4% всього часу, відведеного на проєкт), зокрема відповідає таким характерним процесам як: *придатність або необхідність дослідження; параметри проєкту; вибір сфери застосування*;

етап 2: запуск (розподіл завдань, план роботи, вебсайт), перший місяць дослідження (5–8%), зокрема відповідає таким характерним процесам, як: *організація дослідження; управління проєкту; планування ресурсів (витрат, фінансування)*;

етап 3: основна частина роботи, зусиль та часу, яку можна теж розділити на фази, що *стосуються відображення та залучення зацікавлених сторін, збирання інформації, аналізу тенденцій тощо* (80–86%). Визначаючи методологію можна визначити як набір і послідовність методів генерування, виділення, структурування, аналізу та синтезу інформації на різних етапах процесу;

етап 4: аналіз та представлення результатів, останні 1–2 місяці дослідження (5–8%). *Аналіз прогнозування стосується розуміння, чи були досягнуті цілі, як керували процесом; визначити подальші дії та розробити план впровадження результатів дослідження для забезпечення ефективного використання результатів та засвоєння всіх можливих уроків, передачі досвіду для майбутніх досвідів.*

Зазначені етапи висвітлено в дослідженні¹⁷⁶, вони дали змогу розробити Регламент формування Робочої групи і Експертної ради форсайт-проєкту «Економіка України – 2050» та Положення про Робочу групу і Експертну раду з розробки форсайт дослідження «Економіка України – 2050».

Висновки і пропозиції до альтернативних сценаріїв траєкторій сталого розвитку економіки України у постковідному просторі

Так, за оцінками Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, на основі наданих матеріалів Консенсус-прогнозу¹⁷⁷,

¹⁷⁵ Інституційно-організаційні основи проведення форсайт дослідження «Економіка України – 2050»: колективна монографія / за наук. ред. д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України М.І. Скрипниченко; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Київ, 2021. 492 с. С. 12–73. URL: http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/04/ForsiteUkraine_2050-3.pdf

¹⁷⁶ Там само. С. 405.

¹⁷⁷ Консенсус-прогнозу «Вплив COVID-19 на економіку і суспільство країни: підсумки 2020 року та виклики і загрози постпандемічного розвитку» / Міністерство розвитку економіки,

були сформовані ризики/явища на 2021–2024 рр. за розрахунками інтегральної оцінки ризиків як добуток оцінок імовірності реалізації явища та впливу явища на економіку України, зважений на кількість респондентів (рис. 6.2; табл. 6.1, 6.2). Максимальна консенсус-оцінка як зовнішніх, так і внутрішніх ризиків має інтегральне значення 16.

Оцінка ймовірності реалізації явища	Оцінка впливу явища на економіку України
Значна ймовірність (50% і більше) прояву явища – 4	Значний вплив – 4
Середня ймовірність (30–49%) прояву явища – 3	Помірний вплив – 3
Помірна ймовірність (10–29%) прояву явища – 2	Слабкий вплив – 2
Мала ймовірність (менше 10%) прояву явища – 1	Незначний вплив – 1
Явище не є вірогідним – 0	Вплив відсутній – 0

Рис. 6.2. Розрахунки інтегральної оцінки ризиків/явищ на 2021–2024 рр.

Джерело: Консенсус-прогноз «Вплив COVID-19 на економіку і суспільство країни: підсумки 2020 року та виклики і загрози постпандемічного розвитку» / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. 2021. 68 с. С. 49. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/consensus-forecast>

Внутрішні/зовнішні ризики та явища розвитку України на 2021–2024 рр. виокремлені у табл. 6.1–6.2 (станом на квітень 2021 р.). За аналізом 2022 р. ситуація у країні стосовно оцінки «Внутрішні/зовнішні ризики та явища розвитку України» суттєво не змінилась, окрім позиції зовнішній ризик «посилення гібридних загроз національній безпеці України», про що йтиметься нижче.

Таблиця 6.1

**Зовнішні ризики та явища розвитку України на 2021–2024 рр.,
станом на квітень 2021 р.**

Зовнішні ризики / явища	2021 рік			2022 рік			2023 рік			2024 рік		
	Інтегральна оцінка	Оцінка вірогідності реалізації явища	Оцінка впливу явища на економіку України	Інтегральна оцінка	Оцінка вірогідності реалізації явища	Оцінка впливу явища на економіку України	Інтегральна оцінка	Оцінка вірогідності реалізації явища	Оцінка впливу явища на економіку України	Інтегральна оцінка	Оцінка вірогідності реалізації явища	Оцінка впливу явища на економіку України
Виникнення нових хвиль пандемії COVID-19 в світі	10	3	3	6	2	3	3	1	2	2	1	2
Посилення гібридних загроз національній безпеці України, у т.ч. активне військове протистояння на сході країни	9	3	3	7	3	3	7	3	3	7	2	3
Дефіцит зовнішнього фінансування та звуження можливостей доступу до міжнародних ринків капіталу	9	3	3	7	3	3	7	2	3	7	2	3
Суттєве зростання цін на світових енергетичних ринках	9	3	3	6	2	3	4	2	2	3	2	2
Неотримання запланованого фінансування від МВФ	7	3	3	7	3	3	6	2	3	6	2	3
Значне зниження обсягів транзиту природного газу з Російської Федерації територією України	6	2	3	5	2	3	3	1	3	3	1	2
Нова світова криза (внаслідок руйнування усталених виробничих зв'язків, банкрутства низки промислових виробників в країнах ЄС/світі)	6	2	3	4	2	2	3	1	2	3	1	2
Впровадження нових торговельних бар'єрів для вітчизняного експорту з боку інших країн	5	2	3	5	2	3	4	2	2	4	2	2
Вихід нерезидентів із ОВДП	5	2	3	7	3	3	6	2	3	5	2	2

Джерело: Консенсус-прогноз «Вплив COVID-19 на економіку і суспільство країни: підсумки 2020 року та виклики і загрози постпандемічного розвитку» / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. 2021. 68 с. С. 52.
URL: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/consensus-forecast>

Внутрішні ризики та явища розвитку України на 2021–2024 рр., станом на квітень 2021 р.

Внутрішні ризики / явища	2021 рік			2022 рік			2023 рік			2024 рік		
	Інтегральна оцінка	Оцінка вірогідності реалізації явища	Оцінка впливу явища на економіку України	Інтегральна оцінка	Оцінка вірогідності реалізації явища	Оцінка впливу явища на економіку України	Інтегральна оцінка	Оцінка вірогідності реалізації явища	Оцінка впливу явища на економіку України	Інтегральна оцінка	Оцінка вірогідності реалізації явища	Оцінка впливу явища на економіку України
Потужна друга хвиля COVID-19 в Україні	11	4	3	8	3	3	4	2	2	3	1	2
Збереження високого рівня корупції	10	4	3	9	3	3	9	3	3	9	3	3
Значне підвищення тарифів ЖКГ для населення	9	3	3	10	3	3	8	3	3	8	3	3
Недостатньо швидке проведення реформ	9	3	3	8	3	3	7	3	3	7	3	3
Збереження низької кредитної активності комерційних банків у реальному секторі	9	3	3	8	3	3	7	3	3	6	3	3
Прискорення інфляційних процесів	8	3	3	7	3	3	5	2	2	4	2	2
Значне зростання дефіциту державного бюджету та касових розривів у Пенсійному фонді, інших Фондах державного соціального страхування	8	3	3	9	3	3	8	3	3	8	3	3
Зростання негативних очікувань економічних агентів	7	3	3	7	3	3	6	3	3	6	3	3
Суттєве падіння платоспроможного попиту населення	7	2	3	7	2	3	6	2	3	5	2	3
Посилення неплатоспроможності реального сектору економіки	7	3	3	7	2	3	6	2	3	6	2	3
Прояв суттєвих девальваційних тенденцій на валютному ринку	5	2	3	6	2	3	6	2	3	5	2	3
Масове банкрутство підприємств середнього та малого бізнесу	5	2	3	5	2	3	3	1	2	2	1	2
Значне безробіття через повернення трудових мігрантів, масове звільнення працівників	5	2	3	4	1	3	3	1	2	2	1	2
Отримання низького врожаю зернових культур	4	2	3	5	2	3	5	2	3	5	2	3
Значний перегляд соціальних стандартів у бік підвищення	4	2	2	4	2	2	5	2	2	5	2	2
Лейфлэт по зовнішнім боргам	4	1	3	6	2	3	5	2	3	4	1	3

Джерело: Консенсус-прогноз «Вплив COVID-19 на економіку і суспільство країни: підсумки 2020 року та виклики і загрози постпандемічного розвитку» / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. 2021. 68 с. С. 53.

URL: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/consensus-forecast>

*Зважаючи на зазначені вище дослідження, можна дійти таких висновків*¹⁷⁸.

(1) Реалії поточної ситуації (слабкі результати економічної діяльності у світі та темпи проведення вакцинації) позначилися на формуванні високих інтегральних оцінок ризиків, пов'язаних з перебігом пандемії COVID-19. Так, на 2021 рік лідируючу позицію серед *внутрішніх ризиків / явищ* для вітчизняної економіки, запропонованих експертам для розгляду, займає ризик «Потужна друга хвиля COVID-19 в Україні» з інтегральною оцінкою (11) (оцінувався експертами вперше). Серед *зовнішніх ризиків / явищ*: ризик «Виникнення нових хвиль пандемії COVID-19 у світі» є з інтегральною оцінкою (10) проти (8), оцінених у липні 2020 р.

Надалі на 2022–2024 рр. оцінки для цих ризиків з року в рік зменшуються, що є свідченням того, що більшість експертів схиляється до думки можливого подолання пандемії.

(2) У 2021–2022 рр. посилюються ризики, пов'язані з ліквідністю економіки та інфляційними процесами як у світі, так і в середині країни. Найбільш значущими виявилися *зовнішні ризики / явища*: «Дефіцит зовнішнього фінансування та звуження можливостей доступу до міжнародних ринків капіталу» (інтегральна оцінка (9) у 2021 р. та (7) у 2022 р.); «Суттєве зростання цін на світових енергетичних ринках» ((9) та (6) відповідно). Відповідно до цього серед *внутрішніх ризиків / явищ* для вітчизняної економіки високими виявилися: «Значне підвищення тарифів ЖКГ для населення» (9/10); «Прискорення інфляційних процесів» (8/7); «Збереження низької кредитної активності комерційних банків у реальному секторі» (9/8); «Значне зростання дефіциту державного бюджету та касових розривів у Пенсійному фонді, інших Фондах державного соціального страхування» (8/9).

(3) Поряд із тим, високу оцінку цього разу також отримав *зовнішній ризик* «посилення гібридних загроз національній безпеці України, у т.ч. активне воєнне протистояння» ((інтегральна оцінка (9) у 2021 р. та (7) у 2022 р.). Але інтегральна оцінка зовнішнього ризику (2022 р.) у цьому напрямку повинна змінитись – після розпочатих воєнних дій РФ проти України і її повномасштабного вторгнення у 2022 р. Єдиним *внутрішнім ризиком*, високі оцінки якого не змінюються вже впродовж двох років, стало «Збереження високого рівня корупції», що наразі займає другу позицію серед високих інтегральних оцінок: (10) у 2021 р. та у наступних роках – (9).

¹⁷⁸ Там само. С. 49.

(4) Наступним *внутрішнім ризиком / явищем* з високою інтегральною оцінкою на 2021 р. став ризик «Недостатньо швидкого проведення реформ» (9), і хоча його оцінка з роками послаблюється, проте у 2023–2024 рр він отримав вищу оцінку, ніж у попередніх опитуваннях.

(5) Дещо зменшились, порівняно з попереднім опитуванням, та стали менш значимими такі постійні *внутрішні ризики / явища* на 2021–2024 рр., як: «Значний перегляд соціальних стандартів у бік підвищення» з інтегральною оцінкою (4) у 2021–2022 рр. та (5) у 2023–2024 рр; «Отримання низького врожаю зернових культур» з інтегральною оцінкою (4) у 2021 р. та (5) у 2022–2024 рр.

(6) Відповідно до інтегральних оцінок такий *внутрішній ризик / явище*, як «Суттєве падіння платоспроможного попиту населення» дещо послабився на 2021 р. хоча на 2022–2024 рр., навпаки, – посилюється порівняно з попередніми оцінками, що свідчить про можливе виснаження економіки в умовах пандемії.

(7) Найменш значущими для економіки було оцінено: *внутрішній ризик / явище* «Дефолт по зовнішніх боргах» (інтегральна оцінка (4) – у 2021 р. проти (6), отриманої у липні 2020 р., зі зміщенням цього ризику на 2022–2023 рр., до (6) у 2022 р. та (5) у 2023 р.); *зовнішній ризик / явище* «Вихід нерезидентів із ОВДП» (інтегральна оцінка (5) проти (9) відповідно, з ізміщенням цього ризику на 2022–2023 рр. до (7) та (6) відповідно).

ТРАЄКТОРІЇ ПОСТКОВІДНОЇ ДИНАМІКИ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ

Зовнішньоторговельні чинники наразі є одними з найбільш вагомих для забезпечення економічного зростання в Україні. Серед найбільш вагомих чинників зростання у середньостроковій перспективі – це зовнішній попит на експортні товари¹⁷⁹; ціни на світових товарних ринках; технологічна структура експорту; конкурентоспроможність продукції вітчизняних виробників; логістична залежність експорту та імпорту.

У середньостроковій перспективі функціонування економіки відкритого типу вимагає від України такої трансформації виробничої та зовнішньоторговельної структури, яка забезпечить формування конкурентних переваг вітчизняного виробника.

Економіку України характеризує високий ступінь її зовнішньої відкритості. Співвідношення обсягів торгівлі та ВВП вказує на роль експорту та імпорту товарів та послуг в економіці, залежність вітчизняних виробників від зовнішнього попиту та залежність внутрішніх споживачів від зовнішніх поставок. Проведений порівняльний аналіз показує, що висока частка експорту товарів та послуг від ВВП в Україні (в 2021 р. 40,7%) не є унікальним явищем. Це співвідношення у світі становить 29,1%, в ЄС-27 – 50,7%, у Польщі – 60,9%. Рівень впливу чистого експорту на динаміку ВВП в Україні також один з найвищих у світі. Внесок чистого експорту в динаміку ВВП України за структурою кінцевого використання в 2022 р. під час воєнної агресії РФ зростає.

Вплив пандемії на динаміку експорту товарів у 2020–2021 рр.

На початку 2020 р. до перешкод, що стримують розвиток міжнародної торгівлі, додалася ще одна, що не має аналогів у сучасній історії, – пандемія коронавірусу. Її поширення загрожувало світовій торгівлі масштабною кризою¹⁸⁰. За розрахунками МВФ, реальний обсяг світового експорту товарів зменшився в 2020 р. на 4,2%, при падінні світового ВВП на 3%¹⁸¹.

¹⁷⁹ Темпи зростання ВВП у партнерів є важливим індикатором динаміки зовнішнього попиту.

¹⁸⁰ Bas Maria, Fernandes Ana, Paunov Caroline. How resilient was trade to covid-19? *World Bank Policy Research Working Paper*. March 2022. № 9975. URL: <https://www.worldbank.org/en/research/brief/world-bank-policy-research-working-papers>; Осташко Т. Багатополарність світової торгівлі: виклики і "коридор можливостей" для України. *Економіка та прогнозування*. 2021. № 4. С. 29–52; Осташко Т., Кобута І. Зміни у світовій торгівлі та торговельній політиці в умовах пандемії covid-19: виклики і можливості для України. *Економіка та прогнозування*. 2020. № 3. С. 7–24; Яценко Г.Ю. Чинники постковідного відновлення зростання економіки України у 2021–2022 роках. *Економіка та прогнозування*. 2021. № 2. С. 52–68.

¹⁸¹ World Economic Outlook (WEO) database / IMF. October 2022. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2022/October>

Негативний вплив пандемії на світову торгівлю відбувався одночасно як з боку попиту, так і з боку пропозиції, при цьому на вартісних обсягах експорту позначалося і скорочення фізичних обсягів поставок, і падіння цін на окремих світових товарних ринках.

Розвиток світової торгівлі у 2020 р. відбувався під впливом обмежень економічної діяльності, запроваджених для запобігання поширенню COVID-19. Нинішня криза суттєво відрізняється від попередніх за характером впливу на світову торгівлю. Якщо під час попередніх обсяги глобальної торгівлі товарами зменшилися більшою мірою, ніж торгівлі послугами, то в рамках нинішньої кризи темпи зниження експорту послуг випереджають темпи падіння торгівлі товарами.

Загалом можна виділити три основні напрями впливу COVID-19 на міжнародну торгівлю: зростання невизначеності¹⁸², посилення протекціонізму, посилення проблем для управління ланцюжками створення доданої вартості, логістики, а також зміна моделей споживчої поведінки.

Чинниками, що впливають на світову торгівлю у період пандемії COVID-19, є зменшення виробництва, порушення глобальних ланцюгів доданої вартості, зростання торговельних витрат, різке падіння у сфері послуг, падіння цін на товари низького ступеня обробки.

ВВП України в 2020 р. скоротився на 3,8%¹⁸³. Фізичний обсяг експорту товарів з України зменшився на 6%¹⁸⁴. Скорочення експортних поставок було зумовлено зменшенням експорту зернових культур, виробів з чорних металів, електричних машин унаслідок несприятливої цінової кон'юнктури на світових ринках.

Динаміка цін залишалася головним чинником зниження темпів падіння вартісних обсягів вітчизняного експорту у річному обчисленні. Так, за підсумками 2020 р. індекс середніх цін українського експорту становив 104,6%, а індекс фізичного обсягу – 94,0%. Зростання цін на товари українського експорту (насамперед за рахунок суттєвого зростання цін на зерно, соняшникову олію,

¹⁸² Baker Scott R., Bloom Nicholas, Davis Steven J., Terry Stephen J. Covid-induced economic uncertainty. *NBER Working Paper Series, Working Paper*. April 2020. № 26983. URL: <http://www.nber.org/papers/w26983>; Caggiano Giovanni, Castelnuovo Efrem, Kima Richard. The global effects of Covid-19-induced uncertainty. *Bank of Finland Research Discussion Paper*. 8 June 2020. № 11. URL: https://helda.helsinki.fi/bof/bitstream/handle/123456789/17456/bof_dp_2011.pdf?sequence=1

¹⁸³ World Economic Outlook (WEO) database / IMF. October 2022, Edition. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2022/October>

¹⁸⁴ . Індекси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України товарами у 2020 році / Держстат України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/zd/in_fiz/in_fiz_u/in_fiz_2020_ue.xls

залізну руду) позитивно позначилися на вартісних обсягах вітчизняного експорту товарів. Порівняно з 2019 р. він скоротився лише на 1,7% (див. табл. 7.1). За даними ФАО, світові ціни на продовольство та на зернові зросли за 2021–2022 рр. приблизно на 50%, а ціни на олію – майже удвічі (див. рис. 7.1).

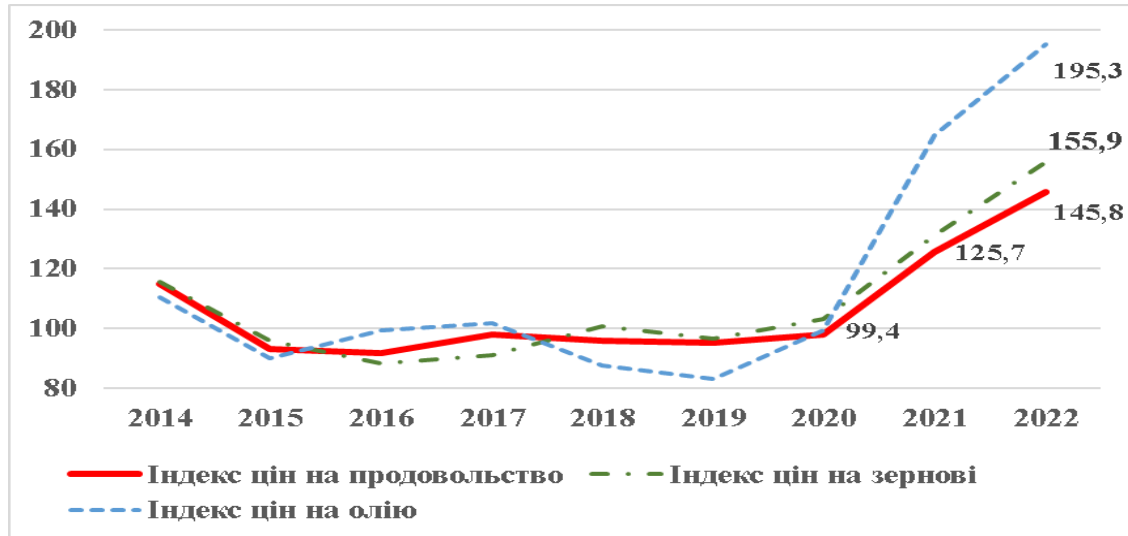

Рис. 7.1. Індекс світових цін на продовольчі товари, %, 2014–2016 рр. = 100

Джерело: складено за даними ФАО: Food Price Index Release date / ФАО. 04.11.2022. URL: https://www.fao.org/fileadmin/templates/worldfood/reports_and_docs/food_price_indices_data_nov491.xls

Динаміка цін та фізичного обсягу експорту товарів у річному обчисленні істотно різнилася за товарними групами. Наприклад, фізичні обсяги експорту жирів та олії збільшилися на 12,2%, а руди – на 6,6% на тлі зростання цін. Відмінності у динаміці експорту за окремими товарними групами зумовили зміни у товарній структурі експорту України під час пандемії (див. табл. 7.1).

Таблиця 7.1

Індекси середніх цін, вартісного та фізичного обсягу експорту товарів з України у 2020–2021 рр., %

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Індекс фізичного обсягу		Індекс цін		Індекс вартісного обсягу	
	2020	2021	2020	2021	2020	2021
Усього	94,0	93,4	104,6	148,2	98,3	138,4
У т. ч.						
10. Зернові культури	90,3	99,3	108,3	132,1	97,7	131,2
15. Жири та олії тваринного або рослинного походження	110,2	75,9	110,4	161,4	121,4	122,5
26. Руди, шлак і зола	106,6	89,1	115,5	180,8	123,1	161,0
72. Чорні метали	96,1	105,0	91,6	172,8	88,0	181,4
73. Вироби з чорних металів	84,6	119,4	99,7	123,4	84,3	147,3

Джерело: за даними Державної служби статистики України: Економічна статистика / Зовнішньоекономічна діяльність. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm

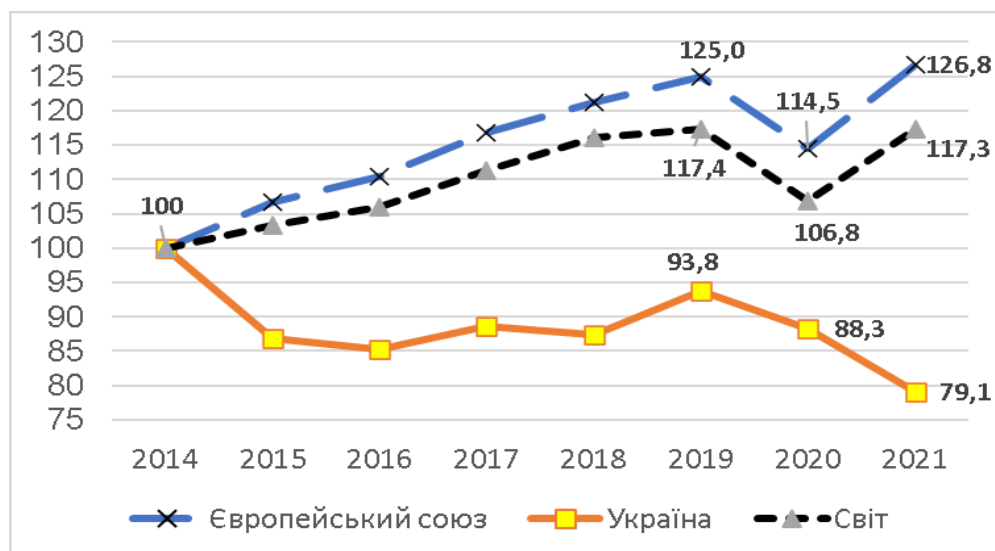

Рис. 7.2. Індекс фізичного обсягу експорту товарів та послуг, %, 2014 р. = 100

Джерело: розраховано за даними Світового банку: World Development Indicators / World DataBank. URL: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

Таким чином криза світового та українського виробництва та споживання стало відчутним ударом по українському експорту товарів. Проте вже 2021 р. на економіку України чекало відновлення: ВВП зріс на 3,4%. Якщо світова торгівля товарами після спаду, викликаного COVID-19, у 2021 р. відновила свої фізичні обсяги, то український експорт товарів продовжив падіння (фізичного обсягу) і на передкризовий рівень у 2021 р. вітчизняний експорт не вийшов (див. рис. 7.2).

Оцінки впливу спаду обсягів експорту товарів на економічну динаміку в Україні

Для здійснення оцінок динаміки експорту товарів з України в 2022 р. регіони України розподілено на дві групи: перша група – регіони, де продовжуються (або раніше відбувалися) воєнні дії, або які перебувають під тимчасовою окупацією (в оточенні): Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Харківська, Херсонська, Київська, Сумська та Чернігівська області¹⁸⁵; друга група – решта регіонів України.

У 2021 р. частка першої групи регіонів у загальному виробництві продукції сільського господарства становила 42,9%¹⁸⁶. На цю групу припадало

¹⁸⁵ Певний час у цьому переліку перебували дві територіальні громади Одеської області. Дані Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://minre.gov.ua/documents>

¹⁸⁶ Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/sg/psg_pc/pcg_pc_21_ue.xlsx

34,4% наявної кукурудзи на зерно на підприємствах, що займаються її зберіганням та переробленням, та 61,5% наявної пшениці¹⁸⁷. Їх частка в загальному обсязі реалізації промислової продукції становила 37,0%¹⁸⁸ (причому на Дніпропетровську, Донецьку та Запорізьку області припадало 86,7% реалізації продукції металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів).

Вартісні обсяги експорту товарів у березні–листопаді 2022 р. порівняно до аналогічного періоду 2021 р. за даними Держстату України скоротилися на 44,4%.

На регіони першої групи в березні–листопаді 2021 р. припадало 51,3% вартісного обсягу експорту товарів з України, а в березні–листопаді 2022 р. – лише 32,8% через: зменшення постачання металургійної продукції; жирів та олії тваринного або рослинного походження, зернових культур, руди.

Різко змінилася й географічна структура експорту товарів: якщо в березні–листопаді 2021 р. основними торговельними партнерами були Китай, Польща, Туреччина та Італія (30,8% загального експорту), то в березні–листопаді 2022 р. – Польща, Румунія, Туреччина та Угорщина (42,0 експорту).

Сценарні оцінки динаміки та структури обсягів експорту товарів з України залежать насамперед від обсягів і структури виробництва, а також від стану логістики. Так, основними причинами критичного скорочення експорту товарів з України у 2022 р. стали: падіння обсягу виробництва продукції в результаті воєнної агресії РФ; значні втрати виробленої продукції в результаті бойових дій та вивезення окупантами продукції за межі України; швидке наростання логістичних проблем, повне вирішення яких можливе лише у 2023 р. за *першим сценарієм* та в 2024 р. за *другим сценарієм* (у 2022 р. відновлення логістики відбулося лише частково); значне зростання запасів матеріальних оборотних коштів як наслідок логістичної кризи; падіння зовнішнього попиту на вітчизняну продукцію через уповільнення динаміки світової економіки); динаміка цін на світових товарних ринках – зернових культур (пшениці та кукурудзи), соняшникової олії, залізної руди тощо.

У 2022 р. – унаслідок повномасштабної війни РФ проти України – зменшилися посіви озимих культур порівняно з минулим роком. Станом на перший тиждень листопада 2022 р. в Україні озимих зернових культур було

¹⁸⁷ Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/sg/nkzso/nkzso1221_xl.xls

¹⁸⁸ Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/pr/orp_reg/orp_reg_2021_ue.xls

посіяно 4,3 млн га, 90% до прогнозу та 56% від посівних площ 2021 р.¹⁸⁹.

У 2022/2023 маркетинговому році Україна розраховує експортувати близько 65–70 млн т зернових та олійних культур (ідеться про 22 млн т залишків минулого врожаю та 38–43 млн тонн цього річного)¹⁹⁰.

Динаміка цінової конкурентоспроможності, обсягів експорту товарів та його структура значною мірою залежать від стану логістики. З огляду на зміну **ланцюжків поставок** минулі кризи не мали таких негативних наслідків, як під час нинішній епідемії та активної фази війни¹⁹¹.

Доступ до глобального попиту є надзвичайно важливим для підтримки економічного зростання. Таким чином, необхідно зберегти торговельні потоки в умовах нинішньої кризи, щоб вони могли сприяти глобальному відновленню. Незважаючи на значну невизначеність, вживаються заходи для зменшення наслідків воєнних дій та COVID-19 для експорту товарів, націлених на підвищення довіри до глобальних ринків, на підтримку ланцюжків поставок. У результаті в 2022 р. відбулося понад чотирикратне падіння індексу напруженості на глобальних ланцюжках поставок – Global Supply Chain Pressure Index (GSCPI) – з 4,3 у грудні 2021 р. до 1,0 у жовтні 2022 р. *Індекс розраховується як стандартне відхилення від середнього значення*¹⁹².

Про значні логістичні проблеми для експорту товарів з України свідчить зростання розриву в 2022 р. між вартістю однієї тонни експорту (0,44 тис. дол. США) та імпорту (2,55 тис. дол. США), що також опосередковано демонструє наростання розриву між технологічністю (якістю) експорту та імпорту.

¹⁸⁹ Українські аграрії завершують сівбу озимих зернових / Мінагрополітики та продовольства України. 08.11.2022. URL: <https://minagro.gov.ua/news/ukrayinski-agrariyi-zavershuyut-sivbu-ozimih-zernovih>; Посівні площі культур озимих під урожай 2022 року. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/sg/ppko/ppokpu_22_reg.xls

¹⁹⁰ Україна розраховує на експорт до 70 млн тонн зернових та олійних цього року. UNN. 2022. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1992713-ukrayina-rozrakhovuyue-na-eksport-do-70-mln-tonn-zernovikh-ta-oliynikh-tsogo-roku>

¹⁹¹ Di Giovanni Julian, Kalemli-Özcan Şebnem, Silva Alvaro, Yildirim Muhammed A. Global Supply Chain Pressures, International Trade, and Inflation. *Federal Reserve Bank of New York Staff Reports*. July 2022. № 1024. URL: https://www.newyorkfed.org/medialibrary/media/research/staff_reports/sr1024.pdf; Eppinger peter, Felbermayr Gabriel, Krebs Oliver, Kucharski Bohdan. Covid-19 shocking global value chains. *Cesifo Working Paper*. September 2020. № 8572. URL: [working papers/cesifo1_wp8572.pdf](https://www.cesifo.org/workingpapers/cesifo1_wp8572.pdf)

¹⁹² Federal Reserve Bank of New York, Global Supply Chain Pressure Index. URL: <https://www.newyorkfed.org/research/gscpi.html>

Таблиця 7.2

**Вартість однієї тонни експорту з України товарів
окремих найбільш вагомих товарних груп, дол. США,
у 2022 р., дані за січень–листопад**

Назва ВЕД	Код УКТЗЕД	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Зернові культури	10	201	162	151	155	174	170	184	243	240
Руди, шлак і зола	26	83	48	49	71	80	88	93	158	126
Чорні метали	72	525	378	339	473	533	475	416	711	750
Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	11	325	273	253	262	307	324	350	469	595
Жири та олії тваринного або рослинного походження	15	824	769	769	755	745	705	780	1250	1299
Вироби з чорних металів	73	1301	1114	985	1081	1281	1258	1277	1503	1894
Продукція машинобудування	84-91	7857	6368	5566	5337	6320	6612	6898	7803	10467
Усього, без товарних груп 27, 97, 98		315	237	240	280	313	295	297	417	441

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Наскільки на логістичну залежність експорту впливає його товарна структура, свідчать дані таблиці 7.2: вартість однієї тонни експорту машинобудівної продукції у 5,5 раза вища, ніж вартість однієї тонни чорних металів та у 83 разів вища за вартість однієї тонни руд, шлаків, золи.

До «логістично залежних» товарних груп з відносно низькою вартістю однієї тонни експорту належать (за 2 знаками УКТЗЕД) такі товарні групи: **10** (зернові культури), **12** (насіння і плоди олійних рослин), **25** (сіль; сірка; землі та каміння; штукатурні матеріали, вапно та цемент), **26** (руди, шлак і зола), **28** (продукти неорганічної хімії: неорганічні або органічні сполуки дорогоцінних металів), **31** (добрива), **44** (деревина і вироби з деревини), **72** (чорні метали). А також товарні групи **7, 14, 24, 46, 47, 68, 69, 70**. Сумарно на всі ці товарні групи припадає **92,5%** вагового об'єму експорту та **63,4%** вартісного об'єму.

Логістична залежність експорту товарів до окремих країн-партнерів суттєво відрізняється залежно від структури експорту. Так, вартість однієї тонни експорту до Німеччини перевищує вартість однієї тонни експорту до Китаю у 5 разів (див. табл. 7.3).

**Вартість однієї тонни експорту товарів з України
до окремих країн, дол. США, у 2022 р. – дані за січень–листопад,
без товарних груп 27, 97,98**

Назва ВЕД	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
ЄС27	299	231	244	284	303	315	357	476	481
Іспанія	224	184	199	197	193	197	229	297	296
Італія	342	252	245	283	323	304	323	450	464
Нідерланди	417	337	376	345	327	328	381	577	670
Німеччина	702	486	468	576	523	525	706	792	1082
Польща	262	198	224	281	292	302	345	515	475
Румунія	217	140	176	268	318	385	389	437	337
Словаччина	144	117	113	127	174	201	249	273	250
Угорщина	602	544	553	500	450	503	738	892	627
Туреччина	345	248	240	263	315	257	279	381	391
Китай	116	87	95	129	158	151	162	240	223
Індія	746	693	425	461	661	552	568	886	1112
Єгипет	335	255	246	248	273	227	229	295	310
США	596	536	409	463	502	508	411	645	982
Усього, без товарних груп 27, 97,98	315	237	240	280	313	295	297	417	449

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

На динаміку фізичних обсягів експорту товарів з України позитивно впливає розблокування експорту з портів Великої Одеси. Протягом березня–жовтня 2022 р. Україна експортувала 26,3 млн т зернових, зернобобових, олійних культур та продуктів їх переробки (з урахуванням морських шляхів). У жовтні 2022 р. обсяг експорту сільгосппродукції становив 6,9 млн. т¹⁹³ (до війни експорт агропродукції в місяць становив 5–6 млн. т). Разом із тим, за даними UNCTAD, навіть в серпні–вересні 2022 р. активність українських портів значно менша від рівня 2021 р. (див. рис. 7.3)

У середньостроковій перспективі важливу роль може відігравати українсько-польський проєкт з будівництва трубопроводу для транспортування рослинної олії з району Ягодина (Волинська область) до Гданська¹⁹⁴.

Відкриття українських морських портів для експорту металопродукції за аналогією з домовленостями щодо вивозу зерна забезпечило б Україну постійним припливом валюти, що допомогло би стабілізувати курс гривні.

¹⁹³ 26,3 млн. тонн с/г продукції експортовано з України від початку війни / Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua>

¹⁹⁴ Микола Сольський розповів про технічні характеристики олійного трубопроводу до Гданська. 2022. URL: <https://www.growhow.in.ua/mykola-solskyu-rozpoviv-pro-tekhnichni-kharakterystyky-oliynoho-truboprovodu-do-hdanska/>

Також це сприятиме відновленню виробництва у металургійній галузі, що наразі переживає важку кризу¹⁹⁵.

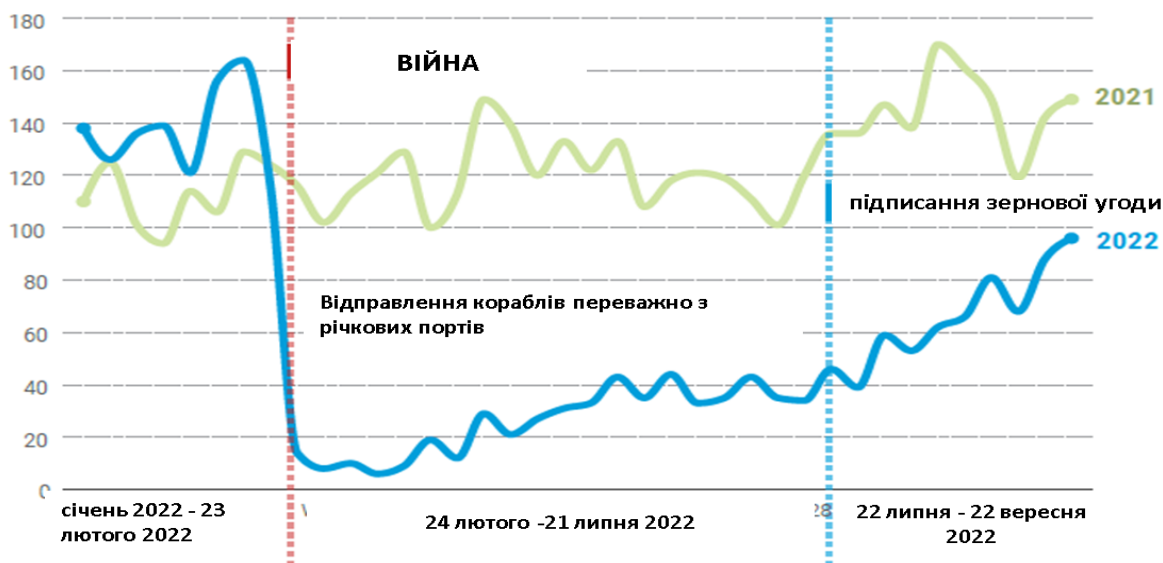

Рис. 7.3. Активність українських портів (кількість відправлення кораблів за тиждень)

Джерело: A trade hope: The role of the Black Sea Grain Initiative in bringing Ukrainian grain to the world (UNCTAD/OSG/INF/2022/6) / United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). 20 October 2022. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/osginf2022d6_en.pdf

За нашими оцінками, фізичний обсяг експорту товарів у 2022 р. знизився на 37,5% відносно 2021 р. Передбачається і суттєва зміна структури експорту (в цінах попереднього року), передусім зменшення частки чорних металів, хімічної продукції, залізної руди й натомість – зростання частки соняшникової олії, одягу та взуття, деревини, електричних машин, виробів з чорних металів, фармацевтичної продукції.

Для оцінки впливу падіння фізичних обсягів експорту товарів на макроекономічну динаміку (на основі таблиці «Витрати-випуск» в основних цінах за 2019 р.) сумарно враховується: **прямий внесок** тих ВЕД, де виробляються експортовані товари, у випуск продукції, створення доданої вартості, обсяг оплати праці найманих працівників; **непрямий внесок**, що утворюється за рахунок проміжного споживання товарів і послуг вітчизняного виробництва; **опосередкований внесок**, що виникає за рахунок споживчих витрат домогосподарств за обсягами оплати праці найманих працівників відповідних ВЕД.

¹⁹⁵ Відкриття портів для експорту металу стабілізує гривню і допоможе відновити металургійну галузь. 2022. ЗМІ-Гордон. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/money/vidkrittja-portiv-dlja-eksportu-metalu-stabilizuje-grivnju-ta-dopomozhe-vidnoviti-metalurgijnu-galuz-zmi-1625246.html>

Таблиця 7.4

Внесок окремих ВЕД у випуск продукції, створення доданої вартості та оплату праці найманих працівників в Україні у 2019 р., %

Назва ВЕД	Випуск продукції	Валова додана вартість	Оплата праці найманих працівників	Експорт товарів та послуг
Сільське, лісове та рибне господарство	10,3	10,4	4,7	20,3
Виробництво харчових продуктів; напоїв та тютюнових виробів	7,9	3,5	3,7	14,7
Добування металевих руд, інших корисних копалин та розроблення кар'єрів; надання допоміжних послуг у сфері добувної промисловості та розроблення кар'єрів	2,5	2,7	1,7	6,1
Металургійне виробництво	4,9	1,7	1,7	14,8
<i>Чотири ВЕД</i>	25,6	18,3	11,8	55,9
<i>Усього</i>	100	100	100	100

Джерело: оцінки за даними Державної служби статистики України (http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/05/zb_tv_2019.zip)

За даними табл. 7.4 значну роль в економіці країни відіграють чотири ВЕД. Випуск продукції у 2019 р. становив 25,6% від загального випуску товарів і послуг в економіці України (в основних цінах), створення доданої вартості – 18,3%; оплата праці найманих працівників – 11,8%. Водночас їх частка у загальному обсязі експорту товарів та послуг становила 55,9%.

Результати сценарних розрахунків впливу повного внеску (*прямого, непрямого та опосередкованого*) від зниження фізичного обсягу експорту товарів з України в 2022 р. на випуск продукції, створення доданої вартості та обсяг реальної оплати праці в Україні представлені в табл. 7.5.

Таблиця 7.5

Вплив повного внеску зниження фізичних обсягів експорту товарів на випуск продукції, створення доданої вартості та оплату праці в Україні у 2022 р., % до попереднього року

Показник	Валова додана вартість, %	Випуск продукції, %	Оплата праці найманих працівників, %
Зниження фізичних обсягів експорту товарів з України на 37,5%			
Усього в економіці	-8,8	-10,9	-7,8
Промисловість	-19,2	-19,8	-18,9
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	-21,7	-23,0	-22,4
Переробна промисловість	-19,8	-20,5	-19,8

Джерело: оцінки за даними Державної служби статистики України: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

За результатами сценарних оцінок визначено, що падіння фізичних обсягів експорту товарів на 37,5 у 2022 р. відносно 2021 р. призведе до спаду ВДВ України на 8,8%, випуску продукції – на 10,9% та оплати праці найманих працівників – на 7,8%.

Обґрунтування сценаріїв та здійснення оцінювання тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі України у постковідному періоді

У 2023 р. пандемія все ще продовжує впливати на розвиток світової торгівлі, проте вже зараз можна охарактеризувати низку ключових тенденцій, що визначатимуть розвиток експорту у середньостроковій та навіть довгостроковій перспективі.

Найбільшою мірою, за прогнозом МВФ, зменшаться у 2023–2027 рр. середньорічні темпи зростання фізичних обсягів світового імпорту (3,3% проти 3,0% у 2014–2019 рр.); імпорту розвинених країн – 3,0 та 3,1%; країн з ринками, що формуються, і країн, що розвиваються – 3,8 і 2,9%; країн Євразії – 3,8 і 4,1%¹⁹⁶.

За прогнозом СОТ, фізичний обсяг світового експорту товарів у 2023 р. зросте лише на 1,0%, внаслідок чого динаміка торгівлі товарами у 2023 р. виявиться значно нижчою за її тренд. І ситуація у світовій торгівлі може залишитися вкрай невизначеною¹⁹⁷.

За розрахунками експертів ОЕСР активізація війни РФ проти України призведе до зниження темпів зростання світового ВВП в 2022 р. на 1,5 в.п., а в 2023 р. – на 1,0 в.п. (див. рис 7.4). Для України в середньостроковій перспективі роль постковідних ефектів багатократно нижча за вплив воєнної агресії РФ¹⁹⁸.

У 2022 р. уряд України та НБУ прогнозують різке падіння вартісних обсягів експорту товарів та послуг, а в наступні роки очікується їх послідовне зростання. Слід відзначити, що ні Міністерство економіки України, ні Національний банк України не прогнозують динаміку **фізичних обсягів експорту товарів у 2022–2024 рр.**

НБУ прогнозує, що у 2023–2024 рр. середньорічні темпи приросту вартісного обсягу експорту товарів та послуг становитимуть 6% у базовому варіанті та -0,8% – у консервативному/ альтернативному¹⁹⁹. Експорт товарів

¹⁹⁶ World Economic Outlook (WEO) database / IMF. October 2022. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2022/October>

¹⁹⁷ Trade growth to slow sharply in 2023 as global economy faces strong headwinds PRESS/909 / WTO. 5 October 2022. URL: https://www.wto.org/english/news_e/pres22_e/pr909_e.pdf

¹⁹⁸ Оцінка втрат України від воєнного вторгнення РФ: макроекономічний вимір. *Економіка і прогнозування*. № 1. 2022. С. 8–51.

¹⁹⁹ Макроекономічний прогноз / НБУ. Жовтень 2022. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2022-Q4.pdf?v=4

загалом може зростати завдяки дії кількох чинників: припинення бойових дій на території України, активного розгортання процесів інтеграції до Європейського Союзу, відновлення експортної логістики та здійснення заходів, спрямованих на підтримку експорту.

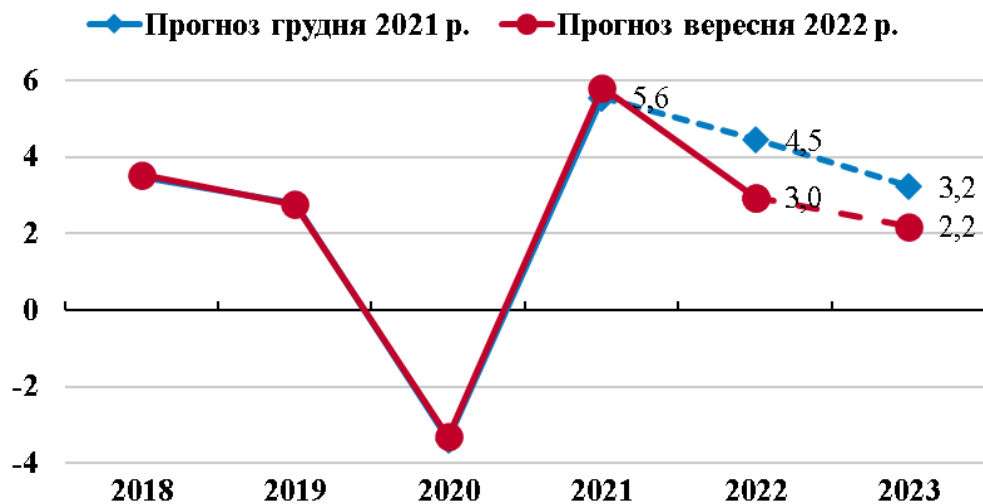

Рис. 7.4. Прогноз зростання світового ВВП, % до попереднього року

Джерело: складено за даними ОЕСР: Selected figures and data from the OECD Interim Economic Outlook presentation / OECD. September 2022. URL: <https://www.oecd.org/economy/outlook/OECD-economic-outlook-presentation-data-september-2022.xlsx>

Що стосується значного зростання частки експорту продукції переробної промисловості за рахунок активного переходу до інвестиційно-орієнтованої моделі зростання, то ці очікування видаються завищеними – слід мати на увазі, що перехід до нової моделі зростання навряд чи може бути здійснений протягом одного-двох років, оскільки інвестиції в основний капітал дають ефект щонайменше через три-чотири роки.

Враховуючи падіння фізичних обсягів експорту товарів з України в 2020–2022 рр. на 52,5%, імовірність їх виходу на рівень 2019 р. у середньостроковій перспективі є сумнівною.

Прогнози щодо подальшої динаміки експорту товарів з України є неоднозначними. Так, НБУ суттєво знизив очікування щодо зростання експорту товарів та послуг у 2023–2024 рр.²⁰⁰.

Прогнози динаміки цін на 2023–2024 рр. не дають приводу для значного оптимізму щодо динаміки вартісного обсягу експорту товарів з України. Очевидно, що прогнозоване падіння цін на нафту (в 2023 р. на 8% і в 2024 р. на 13%) може спровокувати новий виток падіння світових цін на товари українського експорту (на кукурудзу – на 7,9% та 1,0 %, на пшеницю – на 4,7%

²⁰⁰ Там само.

та 1,2%:, на залізну руду – 16,7% та 2,0%)²⁰¹. У цьому контексті можлива зміна товарної структури українського експорту.

З огляду на те, що сьогодні в Україні триває повномасштабна війна, необхідно усвідомлювати ключові ризики щодо відновлення та розбудови національної економіки, а саме: невизначеність щодо тривалості воєнних дій та термінів завершення активної фази війни РФ проти України; блокада аграрного експорту з України та руйнування логістичної інфраструктури; подальше уповільнення динаміки світової економіки, що може призвести до зниження попиту на окремі товарні позиції експорту з України; падіння світових цін на пшеницю, кукурудзу, соняшникову олію та залізну руду; можлива непролонгація «Стамбульських угод» або навіть достроковий зрив підписаної угоди можуть призвести до різкого зниження прогнозованих обсягів експорту у 2023–2024 рр.; припинення експорту електроенергії до ЄС.

***Актуалізація інституційних засад здійснення форсайт-проєкту
«Економіка України–2050»***

Існування ряду викликів, що стоять перед Україною в довгостроковій перспективі (пандемія COVID-19, поствоєнна відбудова, загострення конкуренції на світових ринках, прискорення технологічного прогресу) змушують забезпечити здійснення загальнодержавного форсайт-дослідження.

Постковідний та поствоєнний варіант національного дослідницького проєкту форсайт-дослідження «Економіка України – 2050» повинен бути інтегрованим у систему формування соціально-економічних пріоритетів відновлення та розбудови національної економіки. Цей варіант програми форсайт-досліджень має бути затверджений Верховною Радою за поданням Кабінету Міністрів України.

Форсайт-дослідження «Економіка України – 2050» має стати інструментом консолідації позицій різних суб'єктів, що представляють державу, бізнес, науку, громадянське суспільство, зарубіжних учасників відбудовчого процесу, і вести до розробки узгодженого бачення майбутнього і шляхів досягнення цілей.

Оскільки в основу форсайт-дослідження закладається вибір стратегії економічного зростання, то перед Кабінетом Міністрів України та Міністерством економіки України як координатором дослідження постає завдання вибору напряму поствоєнного розвитку економіки – відбудовчого, наздоганяючого або випереджаючого. У третьому випадку пріоритетною для України є проблема визначення високотехнологічних ніш світового ринку, в

²⁰¹ World Bank Commodity Price Forecasts. October 26, 2022. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/38160/CMO-October-2022.pdf>

яких країна має шанси зміцнити свої позиції в умовах п'ятої і шостої «Великої технологічної хвилі».

З метою інституціалізації форсайт-досліджень у часи поствоєнної розбудови та для забезпечення реалізації їх результатів варто доповнити ряд нормативно-правових *актів* окремими положеннями, що визначають повноваження центральних органів виконавчої влади. Запропоновані зміни обумовлені необхідністю організації процесу дослідження, розподілу повноважень щодо здійснення експертизи, забезпечення міжнародного співробітництва.

З метою інституціалізації процесу форсайт-досліджень в Україні доцільно внести зміни в текст ряду законодавчих актів щодо специфіки форсайту в поствоєнний період та організаційних засад кооперації з закордонними партнерами²⁰²:

- в Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність», Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» (Ст. 4, 5), що стосуються формування та реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки;

- в Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», що стосуються принципів державного прогнозування та системи прогнозних і програмних документів (ст. 2, 4);

- в Закон України «Про Кабінет Міністрів України», що стосуються повноважень Кабінету Міністрів (ст. 20).

- у Положення про Національну раду України з питань розвитку науки і технологій, що стосуються основних функцій Національної ради (пункт 3).

- У Положення про окремі міністерства України, що стосуються їх повноважень.

Отже, можна зробити такі висновки.

- Зовнішньоторговельні **чинники наразі є одними з основних** для забезпечення макроекономічної динаміки в Україні. Причому їх значимість продовжує залишатиметься високою в період постковідної та поствоєнної відбудови економіки.

²⁰² Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність». URL: http://www.osvita.org.ua/pravo/law_06/; Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14#Text>; Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text>

- Чинниками, що впливають на світову торгівлю у період пандемії COVID-19, є зменшення обсягів виробництва, порушення глобальних ланцюгів доданої вартості, зростання торговельних витрат, різке падіння сфери послуг, падіння цін на сировинні товари.
- Спад експорту товарів з України внаслідок агресії РФ, що викликала падіння виробництва продукції, втрати та вивезення виробленої продукції окупантами за межі України, порушення транспортно-логістичного потенціалу, може призвести до зменшення ВВП України на понад 10% .
- Найважливішими напрямками постковідного та повоєнного відновлення експортного потенціалу України в середньостроковій перспективі є чотири ВЕД – сільське, лісове та рибне господарство; виробництво харчових продуктів; добування металевих руд; металургійне виробництво. У середньостроковій перспективі прогнозується також суттєва зміна структури експорту товарів за рахунок зростання обсягу експорту товарів з глибокою переробкою.
- Для відновлення місця України у глобальних ланцюгах створення доданої вартості та зростання обсягів експорту товарів вирішальну роль відіграє розвиток транзитного **потенціалу і логістики**.
- Для України в середньостроковій перспективі роль постковідних ефектів багатократно нижча за вплив воєнної агресії РФ.
- Актуалізується проблема вироблення нової моделі участі України у світовій торгівлі товарами, що враховує як її природні конкурентні переваги у виробництві мінеральних продуктів, металів, продовольства та сільськогосподарської сировини, так і потребу у розширенні виробництва високотехнологічних товарів, затребуваних на ринках постковідного світу.
- **Постковідний та поствоєнний варіант** національного дослідницького проєкту форсайт-дослідження «Економіка України – 2050» повинен бути інтегрованим у систему формування соціально-економічних пріоритетів відновлення та розбудови національної економіки.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ДРАЙВЕРІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Агреговані фактори «нової нормальності», що впливають на постковідний ландшафт

Пандемія COVID-19 зумовила зміну світового економічного порядку та світової парадигми, тим самим увівши усі сектори економіки в глобальному просторі в ситуацію невизначеності, висуваючи до них вимоги мислити та планувати по-новому, в контексті так званої «нової нормальності». До агрегованих факторів «нової нормальності», які чинять найвагоміший вплив на постковідний ландшафт, професор з питань інновацій та стратегій Інституту менеджменту та розвитку в Лозанні, М. Вейд у Звіті щодо сценарного планування світового простору у постковідний період («Scenario Planning for a Post-COVID-19 World»), зокрема відніс такі:

– фактор «довготривалість вірусу» – визначає, через який проміжок часу поширення вірусних інфекцій і смертей сповільниться до точки, коли політику ізоляції можна буде скасувати;

– фактор «глобальний настрій» визначає, яким чином вірус вплине на погляди людей щодо соціальних, економічних та політичних обмежень;

– фактор «цифрова адаптація» визначає, яким чином споживачі реагуватимуть на цифрові інструменти і технології, що з'явилися після появи вірусу²⁰³.

Розглянемо кожен із них детальніше, визначивши складові та сценарії, притаманні українським реаліям.

Щодо фактора «довготривалість вірусу» існує два сценарії, а саме: *короткостроковий* та *довгостроковий*.

Короткостроковий сценарій обумовлюється наявністю новітнього медичного обладнання та значними відрахуваннями в R&D у сфері медицини, що притаманно переважно індустріальним країнам із розвиненою економікою. До того ж відзначається, що «не може бути відокремленого імунітету в окремо взятій країні. Можливий лише колективний імунітет глобального масштабу, досягати якого потрібно спільно. Боротися з пандемією можна лише спільними зусиллями міжнародного співтовариства. Поодинці на поразку приречені

²⁰³ Michael R. Wade. Scenario Planning for a Post-COVID-19 World. Make sure you are prepared for the new normal. P. 5. URL: <https://www.imd.org/research-knowledge/reports/scenario-planning-for-a-post-COVID-19-world/>

всі»²⁰⁴. Згідно зі звітом МВФ для виходу з економічної рецесії та досягнення колективного імунітету потрібно, щоб не менше за 60% населення планети мало бути вакциновано в першій половині 2022 р.²⁰⁵. Вагомий вплив на період існування вірусу мали потужні пакети фінансової підтримки населення, уведені такими високорозвиненими країнами, як США, Японія, Китай, країни Єврозони. Бюджетні дефіцити у 2021 р. були збільшені: в Єврозоні – до 7% ВВП, у Китаї – до 11% ВВП, у США – до 15% ВВП, при тому, що допустимим лімітом дефіциту бюджету є 3% ВВП²⁰⁶.

Довгостроковий сценарій більш властивий країнам, що розвиваються. За цього сценарію спроба багатьох країн «згладити криву» зазнає невдачі, а кількість випадків інфікування та смертності продовжує неухильно зростати та поширюватися. На противагу розвиненому світу, який щосили намагається зберегти контроль над вірусом, світ, що розвивається, сповнений інфекціями та смертями. Версія мутованого вірусу, що вперше була виявлена у Бразилії, демонструє стійкість до недавно розроблених методів лікування. Незважаючи на масову мобілізацію наукових ресурсів, ранні вакцини не можуть запобігти вірусу. У країнах, що пережили першу хвилю інфекції, виникає друга, третя, четверта хвилі вірусу, який мутував. На відміну від розвинених країн світу, у країнах, що розвиваються якість медичного обслуговування та новітнього обладнання залишає бажати кращого. Такий сценарій притаманний як Україні, так і всім країнам, що розвиваються. Стабілізаційними факторами для цієї групи країн виступають пакети макрофінансової підтримки економік країн світу, особливо для країн з доходами, нижчими за середній рівень (до яких, згідно з The World Bank, відноситься і Україна). Серед таких пакетів – програма макрофінансової підтримки stand-by для України загальним обсягом у 5 млрд дол. США, затверджена Міжнародним валютним фондом 10 червня 2020 р., що була задіяна переважно на боротьбу з пандемією COVID-19. Однак, згідно із повідомленням МВФ, на початку повномасштабного воєнного вторгнення РФ на територію України, «українська влада скасувала угоду stand-by і висловила намір співпрацювати з МВФ над розробленням відповідної економічної

²⁰⁴ Шість уроков одной пандемии. *Газета RGRU*. 2021г. URL: <https://rg.ru/2021/11/01/dmitrij-medvedev-o-proshlom-nastoiashchem-i-budushchem-borby-s-COVID-19.html>

²⁰⁵ Создание лучшего будущего. *Годовой отчет МВФ 2021 года*. С. 2. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2021/eng/downloads/imf-annual-report-2021-ru.pdf>

²⁰⁶ Сергій Кораблін: «Якщо країна спеціалізується на виробництві сировини, то вона спеціалізується на відставанні». *YOUTUBE-канал НАН України*. 07.12.2021 р. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=8496>

програми, спрямованої на відновлення та зростання, коли це буде можливо»²⁰⁷. У 2022 р. МВФ у рамках екстреного фінансування виділив Україні 2,7 млрд дол. США власних ресурсів та спрямував додаткові 2,2 млрд дол. США²⁰⁸. За словами директорки МВФ Крісталіни Георгієвої, «для багатьох країн, які ще мають повністю одужати від економічної кризи, спричиненої COVID-19, війна в Україні означає нижче зростання, більш високу інфляцію». Іншими словами, «війна Росії проти України може підірвати відновлення світової економіки від наслідків пандемії коронавірусу. На нас чекає криза на тлі кризи. Ударні хвилі від вторгнення Росії в Україну, руйнування української економіки поширюються по всьому світу». За висновками фахівців Світового банку, пандемія COVID-19 і вторгнення РФ в Україну стали ключовими факторами того, що загальна інфляція та спад міжнародної економіки досягли найвищих показників за останні 40 років. Наслідком пандемії та війни в Україні, за словами управляючого директора Всесвітнього економічного форуму Саадії Західі, може бути «зведення нанівець досягнень останніх 30 років»²⁰⁹.

Згідно з публікацією World Economic Forum, глобальні економічні витрати війни РФ в Україні станом на листопад 2022 р. обійшлися світовій економіці в суму, еквівалентну річному ВВП Франції (а саме 2,8 трлн дол. США). За словами глави МВФ Крісталіни Георгієвої, «конфлікт в Україні виступає та, швидше за все, і в наступному році виступатиме основним негативним фактором у світовій економіці», результатом чого став більш песимістичний прогноз МВФ у жовтні 2022 р. щодо зростання світової економіки у 2023 р. на рівні 2,7% проти прогнозованих у липні 2,9% та у січні

²⁰⁷ Україна припинила співпрацю з МВФ за програмою Stand-by. *Економічна правда*. 10 березня 2022 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/03/10/683669/>

²⁰⁸ Україні у 2023 році щомісяця може бути потрібно до \$5 мільярдів фінансування – МВФ. *Українська правда*. 25 жовтня 2022 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/25/693054/>

²⁰⁹ Война в Украине означает голод в Африке: глава МВФ сравнила эффект от российского вторжения с землетрясением. *Информационное агентство UNN*. 18 марта 2022 г. URL: <https://www.unn.com.ua/ru/news/1968623-viyna-v-ukrayini-oznachaye-golod-v-afritsi-glava-mvf-porivnyala-efekt-vid-rosiyskogo-vtorgnennya-iz-zemletrusom>; МВФ погіршить прогнози для 143 країн через війну в Україні. *Financial Club*. 15 квітня 2022 р. URL: <https://finclub.net/ua/news/mvf-pohirshyt-prohnozy-dlia-143-krain-cherez-viinu-v-ukraini.html>; У світі очікується подорожчання енергоресурсів на 50%, а їжі на 23% – Світовий банк. *Дзеркало тижня*. URL: <https://zn.ua/ECONOMICS/v-mire-ozhidaetsja-podorozhanie-enerhoresursov-na-50-a-edy-na-23.html>; Bhattarai Abha Economic uncertainty and ongoing war cast a cloud over Davos. *The Washington Post*. May 24, 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/business/2022/05/24/davos-economy-inflation/>

3,8%; згідно ж останнього звіту OECD – Global Economic Outlook у 2023 р. прогностується зниження глобального зростання економіки на 0,8%²¹⁰.

Фактор «глобальний настрій» розглядає, яким чином вірус вплине на погляди людей щодо соціальних, економічних та політичних обмежень. І тут розглядається два сценарії – «глобальне визнання» та «глобальне відторгнення». За першим сценарієм проблеми координації COVID-19 між націями та регіонами свідчать про необхідність більш тісного глобального узгодження. Чимало людей усвідомлюють, що за вчасного розповсюдження потрібної інформації, ноу-хау та наявності критично необхідної інфраструктури, насамперед медичного обладнання, у світі померло би набагато менше людей. Це усвідомлення зумовлює необхідність створення стійкіших глобальних інституцій для досягнення глобального «загального блага». Згідно з таким сценарієм, глобальні ланцюги поставок та торговельні шляхи відновлюються, нові торговельні угоди між країнами та регіонами достатньо швидко узгоджуються та ратифікуються. Оскільки бар'єри знижено, а контроль на кордоні послаблено, люди можуть вільно подорожувати та жити в різних куточках світу. Незважаючи на поодинокі випадки вірусу, існує достатньо медичних можливостей для ідентифікації та локалізації окремих епізодів, а також надання швидкої допомоги, незалежно від місця подорожі. За таким сценарієм COVID-19 розглядається як провісник більш тісного глобального соціального, економічного та екологічного співробітництва (що наразі притаманно Україні). Згідно ж із сценарієм «глобальне відторгнення», фрагментарна реакція на COVID-19 і нездатність зупинити поширення вірусу призводять до глибокої недовіри населення у різних куточках світу. Розгортається багатонаціональна «гра у звинувачення», коли країни намагаються перекласти відповідальність за інфекції та смерті на інших. У деяких країнах люди шоковані гнітючою реакцією на вірус, життя та робота за кордоном стають менш комфортними. Націоналізм зростає у всьому світі, оскільки країни усвідомлюють, що через глобалізацію вони стали беззахисними перед глобальною пандемією.

Фактор «цифрова адаптація» досліджує, як саме споживачі реагуватимуть на цифрові інструменти та технології, що стали невід'ємним атрибутом при «ковідному» тиску. І тут розглядаються два сценарії, а саме: «діджитал

²¹⁰ The Global Economic Cost Of Russia's War In Ukraine / WEF. October 1, 2022. URL: <https://www.weforum.org/videos/collections/russian-invasion-of-ukraine>; Глава МВФ: Війна в Україні – це «найважливіший негативний фактор» для світової економіки. *MIND*. 17 листопада 2022 р. URL: <https://mind.ua/news/20249655-glava-mvf-vijna-v-ukrayini-ce-najvazhlivishij-negativnij-faktor-dlya-svitovoyi-ekonomiki>

акселерації» та «діджитал скептицизму». Згідно з першим сценарієм, пандемія COVID-19 ініціює сплеск розвитку використання новітніх цифрових технологій. Необхідні вимоги в умовах «ковідного» тиску працювати та спілкуватися за допомогою технологій спрямовує скептиків та луддитів в інформаційну епоху. Застосування режиму відеоконференції стає мейнстримом як для робочого та навчального формату, так і для підтримки соціальних зв'язків. Враховуючи обмеження щодо фізичної локації, розвиваються нові форми інтертейменту, повністю оснащені технологіями. Дедалі частіше фізичні обмеження компенсуються новітніми досягненнями в галузі цифрових технологій. Країни, що розвиваються, поступово отримують доступ до бюджетних smart-пристроїв та smart-інфраструктури задля того, щоб усі аспекти життя поряд із технологіями стали «ною нормальністю»²¹¹. Зокрема, після повномасштабного вторгнення РФ в Україну було ухвалено рішення надати Україні можливість супутникового доступу до Інтернету, і вже 28 лютого 2022 р. першу партію терміналів Starlink в Україну було доставлено²¹². Станом на 16 листопада 2022 р. в Україні працювало вже понад 23 тис. терміналів Starlink. Супутниковий Інтернет допомагає Збройним силам України реалізовувати спеціальні операції, підтримувати роботу критичних енергетичних та телекомунікаційних об'єктів, закладів охорони здоров'я тощо²¹³. Окрім цього, за словами радника глави МВС України Р.В. Смірнова, у столиці почали працювати системи протиповітряної оборони із штучним інтелектом, який визначає траєкторії польотів об'єктів і може зокрема спрацювати на випередження²¹⁴. Найімовірніше, технології Starlink та технології штучного інтелекту сприятимуть і більш швидкому відновленню України у повоєнний період.

Згідно з другим сценарієм – «діджитал скептицизму» – поштовх до повселюдного використання цифрових технологій у всіх сферах життєдіяльності суспільства призводить до негативної реакції. У корпоративній діяльності діджиталізація, дійсно, забезпечує продуктивність, однак щодо

²¹¹ Wade Michael. Scenario Planning for a Post-COVID-19 World. Make sure you are prepared for the new normal. P. 6–10. URL: <https://www.imd.org/research-knowledge/reports/scenario-planning-for-a-post-COVID-19-world/>

²¹² В Україну прибула нова партія StarLink. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/16/7331734/>

²¹³ Доступ до Starlink нададуть усім охочим після перевірки – Держспецзв'язку. *ZMINA*. 20 квітня 2022 р. URL: <https://zmina.info/news/dostup-do-starlink-nadadut-vsime-ohochym-pislya-perevirky-derzhspetszv'язok/>

²¹⁴ У Києві працюють системи ППО зі штучним інтелектом – радник Монастирського. *Українформ*. 5 листопада 2022 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/3508566-u-kyevi-pracuut-sistemi-ppo-zi-stucnim-intelektom-radnik-monastirskogo.html>

особистого користування існує глибокий скептицизм. Під час користування цифровими технологіями люди починають обурюватись через втручання діджиталізації у особисте життя, заклики до прав на конфіденційність і свободи лунають дедалі гучніше, але залишаються лише закликами²¹⁵.

Українським реаліям притаманні сценарії як «діджитал акселерації», так і «діджитал скептицизму». Пандемія COVID-19 та період повномасштабне воєнне вторгнення РФ в Україну показали, що використанню новітніх технологій в нашому житті альтернативи немає, адже населення держави продовжувало працювати, навчатись, підтримувати соціальні зв'язки саме за рахунок глобальної мережі. Однак, поряд із цим, заклики до прав на конфіденційність і особисту свободу не припинялися.

Процеси діджиталізації в Україні у синхронізації з Цілями цифрової трансформації Європи до 2030 року – як метод ідентифікації драйверів сталого розвитку економіки України у постковідному світовому просторі на період до 2025(2030) рр., в умовах євроінтеграції та у повоєнний час

У період «ковідного тиску» технології виявилися рятівною силою в глобальних трансформаційних процесах. Зокрема, Міністерство цифрової трансформації робить дієві кроки для досягнення Україною статусу цифрової держави, переважно на базі цифрової програми «Дія», що забезпечує прозорість, простоту, зручність надання державних послуг громадянам та бізнесу в онлайн-режимі, що, у свою чергу, сприятиме більш плавному переходу до прискорення відновлення економіки України у постковідному періоді та у повоєнний час, а також прискоренню євроінтеграційних процесів. Підтвердженням плідної роботи та здобутків Міністерства цифрової трансформації є вперше в історії потрапляння міста Києва до числа фіналістів найпрестижнішої премії світу World Smart City Awards, якою відзначають інноваційні міста і проекти та «найрозумніші» міста світу²¹⁶.

Через офіційне ухвалення рішення щодо надання Україні статусу кандидата в члени ЄС 23 червня 2022 р. одним із методів ідентифікації драйверів сталого розвитку економіки України у постковідному світовому просторі, в умовах євроінтеграції та у повоєнний період може виступати

²¹⁵ Wade Michael. Scenario Planning for a Post-COVID-19 World. Make sure you are prepared for the new normal. P. 6–10. URL: <https://www.imd.org/research-knowledge/reports/scenario-planning-for-a-post-COVID-19-world/>

²¹⁶ Віталій Кличко: Київ потрапив у фіналісти World Smart City Awards та претендує на звання «найрозумнішого» міста у світі. Офіційний портал Києва. 3 листопада 2022 р. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/vitaliy_klichko_kiv_potrapiv_u_finalisti_World_Smart_City_Awards_ta_pretenduye_na_zvannya_nayrozumnishogo_mista_u_sviti/

відповідність економічних процесів країни у цифровому просторі цілям ЄС до 2030 року. Зокрема, 9 березня 2021 р. Європейська Комісія представила візію та шляхи цифрової трансформації Європи в рамках «2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade» («Цифрового компасу 2030: європейського шляху до цифрового десятиріччя»), сконцентрованого навколо чотирьох сфер, а саме:

- ✓ розвитку цифрових навичок,
- ✓ цифрової трансформації бізнесу,
- ✓ розвитку цифрової інфраструктури,
- ✓ діджиталізації державних послуг²¹⁷.

Розглянемо вже здійснені Україною заходи у цифровій галузі та ті, що іще необхідно виконати відповідно до візії Європейської Комісії щодо цифрової трансформації Європи, що водночас виступатиме методом ідентифікації драйверів сталого розвитку економіки України у постковідному світовому просторі, в умовах євроінтеграції та в часи повоєнного відновлення країни.

Згідно з Цілями цифрового десятиріччя Європи на 2030 рік базовими цифровими навичками у цьому часовому інтервалі мають оволодіти не менш ніж 80% населення. Україна у 2021 р. за рівнем цифрових та технологічних навичок зміцнила власні позиції та, згідно з даними *World Digital Competitiveness Report 2021* (IMD, Lauzanne) увійшла в ТОП-30 країн світу, посівши 26-те місце серед 64 країн світу проти 40-го місця у 2019 р.²¹⁸.

Згідно з Цілями цифрової трансформації Європи до 2030 р. у сфері цифрової трансформації бізнесу, 75% компаній Європейського Союзу мають використовувати хмарні обчислення, штучний інтелект та великі дані²¹⁹. Україна вже здійснила вагомі кроки в цьому напрямі. А саме, згідно з моніторингом *World Digital Competitiveness Report 2021*, за показником «використання великих даних та аналітики» наша країна піднялась на 21-шу позицію протягом 2020–2021 рр., потрапивши в ТОП-20 країн світу та посівши 19-те місце проти 40-го у 2020 р. серед 64 країн світу. Окрім цього, 17 лютого 2022 р. Президент України підписав закон про хмарні послуги (законопроект №2655), який визначає правові відносини, що виникають при наданні хмарних

²¹⁷ Europe's Digital Decade: digital targets for 2030 / European Commission. 2021.

URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/europes-digital-decade-digital-targets-2030_en

²¹⁸ World Digital Competitiveness Ranking 2021 / IMD. URL: https://www.imd.org/globalassets/wcc/docs/release-2021/digital_2021.pdf

²¹⁹ Europe's Digital Decade: digital targets for 2030 / European Commission.

URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/europes-digital-decade-digital-targets-2030_en

послуг та встановлює особливості використання хмарних послуг органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, державними підприємствами, установами та організаціями, суб'єктами владних повноважень та іншими суб'єктами, яким делегован такі повноваження²²⁰. До того ж за результатами зустрічі міністра цифрової трансформації М. Федорова з віце-президентом компанії Microsoft Бредом Смітом, було досягнуто домовленостей щодо виділення технологічною компанією Microsoft для потреб України 100 млн дол. США допомоги до кінця 2023 р. (обсяг загальної допомоги Україні від компанії Microsoft з початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну вже перевищив 400 млн дол. США), що допоможе державним установам, критичній інфраструктурі та іншим секторам безкоштовно послуговуватися цифровою інфраструктурою та працювати в хмарі Microsoft²²¹. Також варто зазначити, що Україна – одна з країн Східної Європи, що є лідерами за рівнем впровадження технологій штучного інтелекту в корпоративному секторі. У грудні 2020 р. Кабінет Міністрів України затвердив Концепцію розвитку штучного інтелекту (Розпорядження КМУ 02.12.2020 № 1556-р)²²². У 2021 р. Україна посідала 64-те місце серед 160 країн за Індексом готовності уряду до впровадження штучного інтелекту (Government AI Readiness Index). Найвищу оцінку Україна отримала за доступність та репрезентативність даних, що є результатом успішного впровадження політики відкритих даних протягом останніх років²²³.

Європейський шлях до цифрового десятиріччя – як пропозиція Європейської Комісії щодо створення системи управління з метою забезпечення досягнень в Європі цілей цифрового десятиріччя 2030 встановлює додаткову мету стосовно розвитку цифрової інфраструктури – охоплення усіх населених пунктів зв'язком 5G до 2030 р. (у 2016 р. Комісія прийняла план дій щодо технологій 5G для Європи з метою забезпечення більш швидкого

²²⁰ Закон «Про хмарні сервіси»: чого чекати місцевому самоврядуванню? / Асоціація міст України. 17 березня 2022. URL: <https://auc.org.ua/novyna/zakon-pro-hmarni-servisy-chogo-chekaty-miscevomu-samovryaduvannyu>

²²¹ Microsoft надасть Україні \$100 млн допомоги: на що підуть гроші. *Факти*. 3 листопада 2022. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/ekonomika/20221103-microsoft-nadast-ukrayini-100-mln-dopomogy-na-shho-pidut-groshi/>

²²² Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні / ВРУ. 29 грудня 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>

²²³ Government AI Readiness Index 2021. *Oxford Insights*. 2021. P. 64. URL: <https://www.oxfordinsights.com/government-ai-readiness-index2021>

розгортання інфраструктури 5G по всій території Європи)²²⁴. У рамках презентації Плану відновлення України на конференції, що відбулась у швейцарському місті Лугано 4–5 липня 2022 р., було окреслено трансформацію України в цифровий хаб для європейського та азійського трафіку в рамках розвитку цифрової інфраструктури, включаючи 5G, у рамках розвитку ефективної інфраструктури країни²²⁵.

Згідно з Цілями цифрового десятиріччя Європи, метою у сфері діджиталізації державних послуг є досягнення рівня надання державних послуг в онлайн-режимі в 100% обсязі. В Україні розробленням та реалізацією державної політики у сфері цифровізації займається Міністерство цифрової трансформації. Уряд регулює та контролює екстрені закупівлі, використовуючи відкриті дані про контракти, доступні в системі електронних державних закупівель ProZorro. Починаючи з березня 2020 р. підприємці можуть пройти навчання в рамках онлайн-заходів Центрів інформаційної підтримки підприємництва та онлайн-платформи *Merezha*²²⁶.

Загалом діджиталізація державних послуг дозволяє пом'якшити наслідки кризових явищ. Ефективні інструменти електронного уряду можуть зіграти важливу роль, дозволяючи компаніям швидко визначити необхідні заходи підтримки, отримавши до них доступ. З метою діджиталізації державних послуг Міністерством цифрової трансформації спільно з Державною податковою службою протягом 2019–2021 рр. створено та успішно реалізується низка революційних проєктів:

✓ цифровий РНКОПП – цифровий реєстраційний номер платника податків (eРНОКПП) – відображення в електронному вигляді інформації, що міститься в Картці платника податків у мобільному додатку «Дія». Такою послугою скористались уже понад 6,2 млн осіб;

✓ шеринг документів – відображення в електронному вигляді інформації, що міститься у цифрових документах, під час процедур реєстрації, внесення змін або отримання відомостей з Державного реєстру фізичних осіб. Понад 4 тис. осіб скористались можливістю надання eДокумента для отримання адміністративної послуги;

²²⁴ Shaping Europe's digital future. 5G / European Commission. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/5g>

²²⁵ План Відновлення України / Національна Рада з відновлення. Липень 2022. С. 6. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c19ac16c921fc712205f03_NRC%20Ukraine%27s%20Recovery%20Plan%20blueprint_UKR.pdf

²²⁶ Реагирование на кризис, связанный с пандемией COVID-19, в странах восточного партнерства / OECD. 2020. С. 34. URL: <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/eastern-partners/COVID-19-crisis-response-in-eu-eastern-partner-countries-RUS.pdf>

✓ е-малятко – проведення реєстрації особи в ДРФО під час державної реєстрації народження дитини та під час отримання паспорта громадянина України вперше (ID14). Понад 162,4 тис. малят зареєстровано в ДРФО під час державної реєстрації народження дитини, понад 112 тис. осіб віком 14–18 років зареєстровано в ДРФО під час отримання паспорта громадянина України вперше²²⁷.

Окремою складовою метою діджиталізації державних послуг у рамках Цілей цифрового десятиріччя Європи виступає 100% доступ громадян до цифрових медичних карток. На сьогоднішній день в Україні розроблена електронна медична система Helsi.me, яка являє собою сучасну, зручну, надійну медичну систему, створену для пацієнтів, лікарів, державних та приватних медичних закладів та дозволяє як записатись до лікаря в онлайн-режимі, отримати доступ до електронної медичної картки, результатів аналізів (для пацієнтів), так і зручне ведення історії хвороби та використання клінічних протоколів (для лікарів) та проведення комплексної автоматизації роботи медичного закладу і формування поточної звітності та статистики (для медичних закладів). Окрім цього 17 червня 2021 р. Міністерством охорони здоров'я України затверджено Порядок видачі (формування) листків непрацездатності в Електронному реєстрі листків непрацездатності (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 07 липня 2021 р. № 890/36512)²²⁸, який визначає механізми видачі (формування) листків непрацездатності в Електронному реєстрі листків непрацездатності.

У рамках цифровізації охорони здоров'я до 2023 р. Міністерство охорони здоров'я визначило найбільш пріоритетні напрями, а саме:

- розвиток медичних послуг та управління медичною інформацією (електронна система охорони здоров'я – ЕСОЗ);
- забезпечення якості та безпеки лікарських засобів, медичних виробів (е-ліки);

²²⁷ Діджиталізація в Україні набирає обертів: ДПС та Мінцифри поділилися результатами дворічної співпраці. *Вісник / Державна фіскальна служба України*. 3 вересня 2021. URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/news/100026706-didzhitalizatsiya-v-ukrayini-nabiraye-obertiv-dps-ta-mintsifri-podililisya-rezultatami-dvorichnoyi-spivpratsi>

²²⁸ Про затвердження Порядку видачі (формування) листків непрацездатності в Електронному реєстрі листків непрацездатності / Верховна Рада України. 3 травня 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0890-21#Text>.

- промоцію здорового способу життя, захисту населення від інфекційних хвороб та протидію соціально небезпечним захворюванням (е-громадське здоров'я)²²⁹.

Отже, з наведених даних можна зробити висновок, що «ковідний» тиск та широкомасштабна воєнна агресія РФ, на тлі величезних людських та економічних втрат, зумовили позитивну динаміку в розгортанні цифрових процесів в українському діджитал-просторі, що цілком відповідають Цілям цифрового десятиріччя Європи в рамках «Цифрового компасу 2030: європейського шляху до цифрового десятиріччя» та виступатимуть драйверами сталого економічного розвитку України як у постковідному світовому просторі, так і в умовах євроінтеграції та у повоєнний період.

Трансформаційні процеси в освітньому просторі України у синхронізації з рекомендаціями Світового банку та Планом дій ЄС щодо цифрової освіти на 2021–2027 рр. – як метод ідентифікації драйверів сталого розвитку економіки України у постковідному світовому просторі, в умовах євроінтеграції та у повоєнний період

Пандемія COVID-19 разом з повномасштабною воєнною агресією Росії сформували вимоги до зміни системи освіти, спричинивши значний збій у наданні освітніх послуг у середніх навчальних закладах по всій Європі. Згідно з даними з деяких країн регіону з найвищим рівнем доходу, пандемія призвела до погіршення результатів навчання та зростання нерівності навіть у високо-розвинених країнах, незважаючи на свою значну технологічну спроможність. Перші дані, отримані в Бельгії, Нідерландах, Швейцарії та Великій Британії продемонстрували як погіршення результатів навчання в результаті різкого переходу до дистанційного навчання, так і посилення нерівності. Викликає занепокоєння те, що таке погіршення спостерігається переважно серед учнів із сімей з низьким рівнем освіти. Такі висновки підтверджуються дослідженням, яке демонструє, що в період закриття шкіл діти із сімей з кращим соціально-економічним становищем отримали більшу підтримку від батьків у навчанні²³⁰. Країни з середнім і низьким рівнями доходів зазнали ще гірших наслідків відносно країн з високим рівнем доходу, адже в цих країнах технологічні

²²⁹ Цифровізація охорони здоров'я: визначено проекти до 2023 р. *Український медичний часопис*. 03.10.2021. URL: <https://www.umj.com.ua/article/201142/tsifrovizatsiya-ohoroni-zdorov-ya-viznachenoprojekti-do-2023-r>

²³⁰ Donnelly Robin, Patrinos Harry A., Gresham James. The Impact of COVID-19 on Education – Recommendations and Opportunities for Ukraine / The World Bank. April 2, 2021. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/opinion/2021/04/02/the-impact-of-COVID-19-on-education-recommendations-and-opportunities-for-ukraine>

можливості є набагато меншими, і більша частка сімей живе за межею бідності. Підтвердженням цього слугують дані МВФ щодо кількості пропущених навчальних днів у країнах, що розвиваються, із низькими доходами, у країнах з ринком, що формується (до яких відноситься Україна), а також у країнах із розвинутою економікою (табл. 8.1)²³¹.

Таблиця 8.1

Кількість пропущених навчальних днів у 2020 р. у в країнах з розвинутою економікою, країнах з ринком, що формується, та в країнах, що розвиваються, з низьким рівнем доходів

Усі країни	Країни з розвинутою економікою	Країни з ринком, що формується	Країни, що розвиваються з низьким рівнем доходів
49	15	46	69

Джерело: дослідження ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ і Світового банку «Відповідні заходи країн в галузі освіти у зв'язку із закриттям шкіл, обумовлене COVID-19»; розрахунки персоналу МВФ²³².

За стінами шкільних аудиторій невтішні результати навчання можуть призвести до ще більших довгострокових проблем. Нижчі бали за результатами тестування у майбутньому можуть стати причиною зростання рівня безробіття. І навпаки, покращення результатів навчання учнів зумовлює значне зростання рівня доходу протягом життя, а збільшення тривалості шкільної освіти викликає зростання на 8–9% рівня доходу протягом життя. У разі відсутності будь-якого втручання, спричиненого пандемією COVID-19, погіршення результатів навчання, швидше за все, матиме довгостроковий кумулятивний негативний вплив на майбутній добробут дітей. Це включає погіршення результатів навчання, зменшення доступу до вищої освіти, менші можливості на ринку праці та нижчий рівень доходів у майбутньому²³³.

З метою нівелювання довгострокових негативних наслідків, спричинених пандемією (та в Україні – війною) в галузі освіти, експерти The World Bank рекомендують Україні та іншим країнам:

- 1) впровадити програми відновлення освітнього процесу,
- 2) захистити освітні бюджети,

²³¹ Создание лучшего будущего. Годовой отчет МВФ 2021 года / МВФ С. 14. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2021/eng/downloads/imf-annual-report-2021-ru.pdf>

²³² Там само.

²³³ Donnelly Robin, Patrinos Harry A., Gresham James. The Impact of COVID-19 on Education – Recommendations and Opportunities for Ukraine / The World Bank. April 2, 2021. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/opinion/2021/04/02/the-impact-of-COVID-19-on-education-recommendations-and-opportunities-for-ukraine>

3) підготуватися до майбутніх потрясінь, за допомогою відновлення системи освіти за принципом «зробимо краще, ніж було»²³⁴.

Розглянемо стабілізаційні заходи, задіяні провідними економіками світу та Україною під час подолання кризи, спровокованої COVID-19 у розрізі зазначених вище пропозицій Світового банку.

1. *Впровадження програми відновлення освітнього процесу.* З метою досягнення очікуваних цілей навчання уряд має забезпечити необхідну підтримку учням, які відстали у навчанні, першим кроком для чого має виступати оперативне оцінювання результатів навчання. Зокрема, дослідження показало, що 12-тижневі програми репетиторства дали змогу учням досягти таких результатів, які б очікувалися по завершенні трьох-п'яти місяців звичайного шкільного навчання. В Італії учні середньої школи, які займалися із репетиторами онлайн три години на тиждень за допомогою комп'ютера, планшета або смартфона, досягли покращення результатів на 4,7% з математики, англійської та італійської²³⁵.

В Україні вже реалізовано заходи з підтримки дистанційного викладання та навчання, що розпочалися з трансляції відеоуроків на телебаченні та з використання онлайн-платформ дистанційного навчання. Такі організації, як EdCamp Україна організували в онлайн-режимі професійну підготовку та обмін досвідом для вчителів з питань дистанційного навчання. Спільно з UNICEF Україна також провела інформаційні кампанії на кшталт «Школо, ми готові», задля інформування вчителів, керівників навчальних закладів, учнів та батьків стосовно рекомендацій для безпечного та безперервного навчання в умовах «ковідного» тиску та в постковідному періоді. Україна впроваджує програми безперервного навчання, зокрема через створення платформи Всеукраїнська школа онлайн, для дистанційного та змішаного навчання для учнів 5–11 класів. Проєкт, організований Міністерством освіти і науки України та Міністерством цифрової трансформації, допомагає вчителям та учням залишатися на зв'язку, отримувати доступ до навчальних матеріалів та продовжувати навчання у період посиленних карантинних заходів під час закриття шкіл. Платформа містить уроки з 18 основних предметів і складається з відео, тестів і конспектів уроків. Учні також мають можливість відслідковувати свої результати у навчанні. Також 26 вересня 2022 р. в приміщенні МОН відбулася презентація мобільного застосунку «Вивчаю

²³⁴ Там само.

²³⁵ England's catch-up tutoring programme has bold ambitions. *The Economist*. URL: <https://www.economist.com/britain/2020/11/05/englands-catch-up-tutoring-programme-has-bold-ambitions>; Online tutoring improves disadvantaged school pupils performance and wellbeing in lockdown. *EyrekAlert*. 15.07.2020. URL: <https://www.eurekalert.org/news-releases/806598>

– не чекаю», створеного Громадською спілкою «Освіторія» та міжнародною організацією War Child Holland у партнерстві з Міністерством освіти і науки України. Застосунок створено у відповідь на освітні виклики воєнного часу. Він допоможе українським учням початкової школи вивчати математику за українською навчальною програмою у будь-якій точці світу²³⁶. Проте навіть за таких умов дослідження підтверджують, що обмежений доступ до мережі Інтернет та до гаджетів для онлайн-навчання становить проблему (особливо в сільській місцевості), також обмежена підтримка громадськості у питанні дистанційного навчання.

2. *Захист освітніх бюджетів.* З огляду на значні фінансові проблеми, із якими зіткнулися країни під час пандемії (а Україна, до того ж, і під час війни), у деяких країнах скорочення бюджету може поставити під загрозу досягнення останніх років щодо доступу до освіти та поліпшення результатів навчання. Для забезпечення стійкого відновлення вкрай важливо, щоб освітній бюджет був захищений, і щоб ті школи, які потребують фінансування найбільше, отримували необхідну підтримку. Програми відновлення освітнього процесу не працюватимуть без істотної фінансової підтримки. Щоб заохотити учнів залишатися в школі, можливо, необхідно запровадити додаткові мотивації, наприклад стипендії. Приміром, *Велика Британія* оголосила про створення фонду для допомоги учням у навчанні розміром 1 мільярд фунтів стерлінгів, частина якого призначена для репетиторства, а також про Національну програму репетиторства з бюджетом у 76 мільйонів фунтів стерлінгів²³⁷. Отже, для повернення до попереднього рівня навчання необхідні значні бюджетні асигнування і подальші заохочувальні заходи з боку уряду.

Україна в 2021 р. вжила заходів для захисту та підтримки витрат на освіту шляхом збільшення трансфертів місцевим органам влади на навчальні засоби та обладнання (зокрема, на закупівлю 60 тис. ноутбуків вчителям у межах національного проєкту «Ноутбук кожному вчителю»), надання подальшої підтримки та соціального захисту вчителям та викладачам шляхом підвищення

²³⁶ Donnelly Robin, Patrinos Harry A., Gresham James. The Impact of COVID-19 on Education – Recommendations and Opportunities for Ukraine / The World Bank. April 2, 2021. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/opinion/2021/04/02/the-impact-of-COVID-19-on-education-recommendations-and-opportunities-for-ukraine>; «Вивчаю – не чекаю»: презентовано мобільний застосунок, який допоможе учням 1–4 класів вивчати математику за українською програмою / МОН України. 26 вересня 2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/vivchayu-ne-chekayu-prezentovano-mobilnij-zastosunok-yakij-dopomozhe-uchnyam-1-4-klasiv-vivchati-matematiku-za-ukrayinskoju-programoyu>

²³⁷ England's catch-up tutoring programme has bold ambitions. *The Economist*. URL: <https://www.economist.com/britain/2020/11/05/englands-catch-up-tutoring-programme-has-bold-ambitions>

заробітної плати, а також шляхом впровадження нових трансфертів місцевим органам влади для забезпечення безпеки в школі та інших заходів, спрямованих на боротьбу з COVID-19²³⁸. Однак, згідно зі звітом Міністерства фінансів України щодо витрат коштів на боротьбу з COVID-19 за 2021 р., із коштів, передбачених на здійснення заходів із боротьби з COVID-19 у закладах освіти загальним обсягом 1 млрд грн, в освітній процес залучено лише 18,3 млн грн²³⁹. Отже, загальний рівень фінансування галузі освіти України потребує ретельного контролю з метою отримання дієвих результатів у постковідний та повоєнний період.

3. Підготовка до майбутніх потрясінь за допомогою відновлення системи освіти за принципом «зробимо краще, ніж було». Використання постковідного та повоєнного періодів для відновлення систем освіти і розбудови їх стійкості є пріоритетним завданням в галузі освіти. Окрім відновлення системи освіти в постковідний та повоєнний період, країни повинні розбудувати свій потенціал щодо забезпечення моделей змішаного навчання в майбутньому з метою підготовки до майбутніх криз, а саме, школи мають бути краще підготовлені до переходу від очного до дистанційного навчання (за необхідності). Це захистить надання освітніх послуг не тільки під час майбутніх пандемій, а й під час інших потрясінь, які можуть призвести до закриття шкіл, – таких як воєнні конфлікти чи несприятливі погодні явища, що створить можливості для більш індивідуалізованих підходів до викладання та навчання (до речі, в Новій Зеландії одним із ключових завдань системи освіти, орієнтованої на майбутнє, є зобов'язання персоналізувати навчання та навчальну програму, у Фінляндії навчальний процес вибудовується відповідно до рівня кожної особистості, де акцент робиться на самостійне мислення²⁴⁰). Такі найкращі світові практики лідируючих країн в галузі освіти мають стати

²³⁸ Donnelly Robin, Patrinos Harry A., Gresham James. The Impact of COVID-19 on Education – Recommendations and Opportunities for Ukraine / The World Bank. April 2, 2021. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/opinion/2021/04/02/the-impact-of-COVID-19-on-education-recommendations-and-opportunities-for-ukraine>

²³⁹ Мінфін: У 2021 році на боротьбу з COVID-19 витрачено понад 31 млрд гривень. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-u-2021-roci-na-borotbu-z-COVID-19-vitracheno-ponad-31-mlrd-griven>

²⁴⁰ Bolstad R. & Gilbert J. with McDowall S., Bull A., Boyd S. & Hipkins R.. Supporting future-oriented learning and teaching: a New Zealand perspective. Report to the Ministry of Education. *New Zealand Council for Educational Research*. 2012. URL: https://www.researchgate.net/publication/307981642_Supporting_future-oriented_learning_teaching_A_New_Zealand_perspective; The Finnish education system. *infofinland.fi*. URL: <https://www.infofinland.fi/en/living-in-finland/education/the-finnish-education-system>

показовими для України, і саме з цією метою необхідно розробити гнучкі навчальні програми, які можна викладати очно або онлайн. Крім того, з огляду на українські реалії, а також згідно з Планом дій ЄС в галузі цифрової освіти на 2021–2027 рр. вчителі повинні мати кращу підготовку із цифрових технологій з метою необхідності керування широким спектром ІТ-пристроїв у разі закриття шкіл у майбутньому. Загалом система освіти майбутнього має бути адаптованою до майбутніх потрясінь у цій галузі, запроваджуючи превентивні заходи з метою забезпечення стійкості системи освіти та надання сучасних знань та навичок з метою підготовки до цифрових вимог майбутнього.

Базовою складовою трансформації освітнього процесу України як методу ідентифікації драйверів сталого розвитку економіки України у постковідному світовому просторі може виступати *План дій щодо цифрової освіти на 2021–2027 рр.*, що являє собою оновлену політичну ініціативу ЄС, спрямовану на підтримку стійкої та ефективної адаптації систем освіти до цифрової ери, що одночасно і виступає ключовим фактором реалізації концепції створення «Європейського освітнього простору до 2025 року», і сприяє досягненню цілей «Європейського порядку денного в галузі навичок» та «Цифрового компасу 2030: європейського шляху до цифрового десятиріччя»²⁴¹.

План дій ЄС щодо цифрової освіти на 2021–2027 рр. передбачає трансформацію освітнього процесу в цифрову епоху, а саме:

- ✓ вирішує проблеми і можливості пандемії COVID-19, що викликала безпрецедентне використання технологій з метою навчання та освіти;
- ✓ надає можливості щодо підвищення якості та обсягу викладання цифрових технологій;
- ✓ надає підтримку оцифрування методів навчання та педагогіки;
- ✓ передбачає надання інфраструктури, необхідної для інклюзивного та сталого дистанційно навчання²⁴².

Цей план дій Європейського Союзу включає як сприяння розвитку високоефективної екосистеми цифрової освіти (включаючи цифрове обладнання, розвиток цифрового потенціалу та компетентних у цифрових технологіях співробітників в галузі освіти та навчання), так і підвищення цифрових навичок і компетенцій з метою цифрової трансформації освіти (включаючи цифрову грамотність, комп'ютерну освіту та розуміння технологій обробки даних, таких як штучний інтелект).

²⁴¹ Digital Education Action Plan (2021–2027). What is the Digital Education Action Plan? / European Commission. URL: <https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital/education-action-plan>

²⁴² Там само.

Оскільки згідно зі світовим рейтинговим дослідженням World Digital Competitiveness Report 2021 за рівнем навчання та освіти Україна випереджає не лише країни, що розвиваються, а й високорозвинені країни світу, такі як США, Велика Британія, Франція, і навіть таку країну – лідера в галузі освіти, як Фінляндію, та входить в ТОП-20 країн світу, у 2021 р. посівши 18-те місце серед 64 країн світу²⁴³ (рис.8.1), вона має розглянути політичну ініціативу Європейського Союзу як керівництво до дій, розробивши проєкцію власних викликів та пропозицій на ті, що представлені у *Плані дій щодо цифрової освіти на 2021–2027 рр.* У свою чергу ці кроки сприятимуть акселерації побудови нової архітектури освіти в рамках реформи освіти України та плавному переходу України до постковідного світового простору, а також виступатиме драйвером у повоєнному відновленні економіки України.

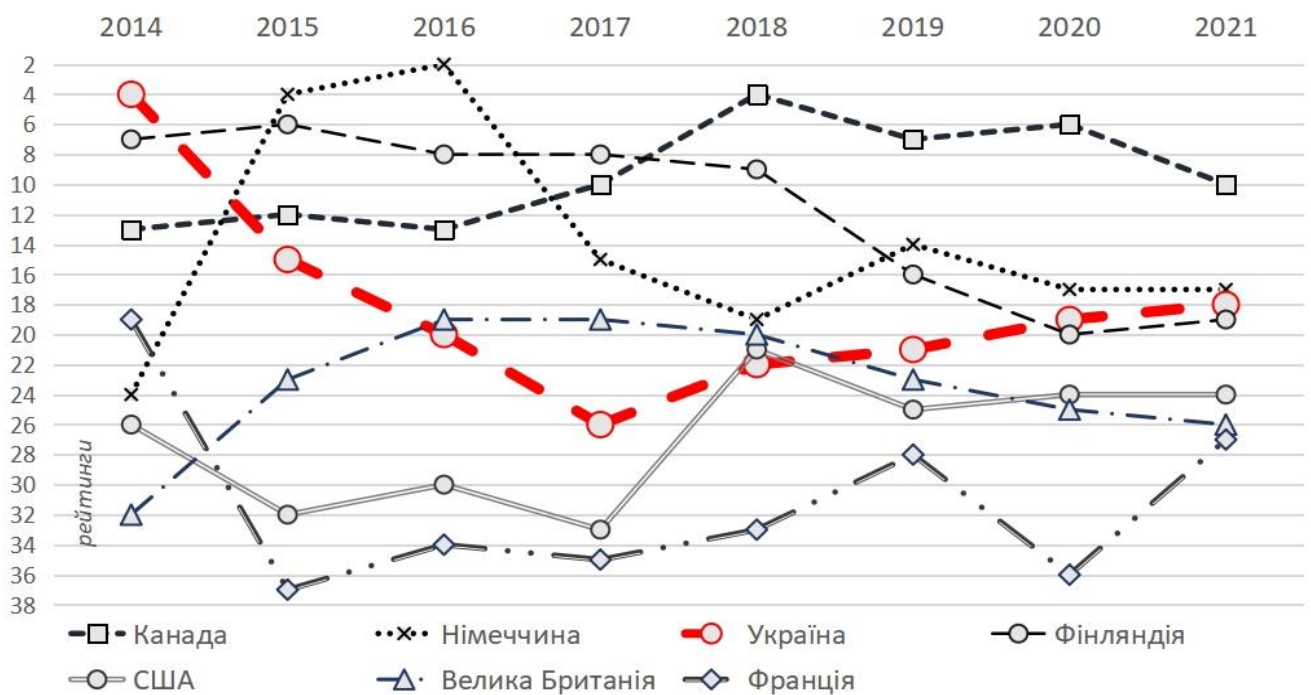

Рис. 8.1. Місце України в світі за рівнем навчання та освіти (серед 64 країн світу*)

* Упродовж 2014–2020 рр. у дослідженні брали участь 63 країни, у 2021 р. – 64 країни.

Джерело: побудовано автором за даними World Digital Competitiveness Ranking 2021 / IMD. P. 62–173. URL: https://www.imd.org/globalassets/wcc/docs/release-2021/digital_2021.pdf; World Digital Competitiveness Ranking 2018 / IMD. P. 54–167. URL: https://www.imd.org/globalassets/wcc/docs/imd_world_digital_competitiveness_ranking_2018.pdf

Однією з основних проблем України в галузі освіти є *невідповідність освітніх програм вимогам ринку*, що на сьогоднішній день гальмує розвиток

²⁴³ World Digital Competitiveness Ranking 2021 / IMD. P. 168–169. URL: https://www.imd.org/globalassets/wcc/docs/release-2021/digital_2021.pdf

національної економіки та створить суттєві бар'єри сталому розвитку економіки у постковідний та повоєнний період. Щоб переорієнтувати напрями руху освітнього процесу на узгоджені з вимогами ринку, що одночасно сприятиме нівелюванню наслідків пандемії, варто скористатись досвідом розвинених країн світу. Зокрема, успішні країни в галузі системи освіти, якими є Фінляндія, Сінгапур, Швейцарія, зробили акцент на стратегії «від навичок до праці», які ув'язують потреби ринку праці зі шкільними та університетськими програмами. Наприклад, оскільки сінгапурські компанії потребують дедалі більше спеціалістів у сфері штучного інтелекту, університетська освіта розширила свої пропозиції в цій сфері. Загалом згідно зі звітом World Talent Ranking 2020, країни, конкурентоспроможні у сфері талантів запроваджують такі превентивні заходи, які, зокрема, сприятимуть більш плавному переходу до постковідного періоду:

- адаптують освітні програми до потреб власної економіки;
- уряди країн, окрім коштів, спрямованих на освіту, створюють інституційні рамки для міцної інфраструктури з метою полегшити навчання співробітників (що відповідає Плану дій ЄС щодо цифрової освіти на 2021–2027 рр.);
- підприємства зорієнтовують працівників на процес безперервного навчання та перепідготовку робочої сили, приділяючи першочергову увагу необхідності навчання працівників (згідно з основними цілями ЄС у рамках плану дій щодо «Європейських соціальних прав» до 2030 р., як мінімум 60% дорослого населення має бути охоплене щорічним навчанням)²⁴⁴.

Внаслідок воєнного вторгнення РФ фундаментальними навичками нового покоління мають стати стійкість до оточуючого середовища та глобальне мислення. Студенти та молоді спеціалісти повинні навчитися жити та працювати в іншій культурі, вміти орієнтуватися в інституційній складності інших політичних систем, бути відкритими для іноземних практик та рутин. Роки початкової, середньої та вищої школи мають стати періодом віртуальних подорожей та експериментів, що зумовить появу неупереджених, готових до поїздок та мобільних майбутніх співробітників. Співробітників, готових завжди повернутися для власної країни задля того, щоб перетворити її на кращу.

Варто зазначити, що на сьогоднішній день попит на фахівців із STEM-освітою зростає вдвічі швидше, ніж на фахівців з інших професій. Підтвер-

²⁴⁴ Cabolis Christos. What drives an economy to be highly talent competitive? URL: <https://www.imd.org/research-knowledge/articles/com-november-2020/>; The European Pillar of Social Rights Action Plan / European Commission. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/economy-works-people/jobs-growth-and-investment/european-pillar-social-rights/european-pillar-social-rights-action-plan_en

дженням цього виступають не лише найкращі світові практики таких країн, як Сінгапур, Китай, Велика Британія. Президент США Джо Байден звернувся до Конгресу США на початку повномасштабної війни РФ проти України із проханням внести поправки до Закону про еміграцію та громадянство з метою спрощення отримання російськими висококваліфікованими кадрами в галузі STEM віз для роботи у Сполучених Штатах і тим самим «підірвати інноваційний потенціал Росії, приносячи користь національній безпеці США»²⁴⁵. Це звернення президента США є показовим для всіх країн, що розвиваються, зокрема для України, у сенсі важливості популяризації STEM-освіти в освітніх закладах. Брак інженерних спеціальностей, на яких робить акцент STEM-освіта, унеможливорює повноцінне функціонування процесів діджиталізації та високих технологій, які лежать в основі виробничих процесів високорозвинених індустріальних країн. Під час повномасштабної воєнної агресії РФ проти України особливої уваги потребує вирішення питань із забезпеченням робочих місць на території України, що має синхронізуватися із мотиваційними аспектами. Мотивація робочої сили разом із євроінтеграційним курсом та курсом на прискорену індустріалізацію країни виступають основними домінантами постковідного та повоєнного відновлення економіки України.

Отже, в умовах євроінтеграції України до домінантних складових методів ідентифікації драйверів сталого розвитку економіки України у постковідному світовому просторі та у повоєнний час рекомендовано закладати європейський вимір та політичну ініціативу Європейського Союзу. Зокрема, Європейська Комісія виступає ключовою організацією в питанні імплементації Плану дій щодо цифрової освіти (2021–2027 рр.), який покладено в основу концепції створення Європейського освітнього простору (European Education Area) до 2025 р., сприяє досягненню цілей «Європейського порядку денного в галузі навичок» («European Skills Agenda»), «Плану дій щодо соціальних прав в Європі» («European Social Pillar Action Plan») та «Цифрового компасу 2030: європейського шляху до цифрового десятиліття» («2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade»). Прийняття органами виконавчої влади виважених економічних рішень у рамках політичних ініціатив Європейського Союзу сприятиме прискоренню євроінтеграційних процесів, дозволить пом'якшити наслідки кризових явищ від пандемії COVID-19 та сприятиме сталому економічному розвитку України в повоєнний період.

²⁴⁵ Байден попросив Конгрес США ослабити візові обмеження для «високоосвічених росіян». *Mind*. 4 травня 2022 р. URL: <https://mind.ua/news/20240834-bajden-poprosiv-kongres-ssha-oslabiti-vizovi-obmezheniya-dlya-visokoosvichenih-rosiyan>

Серед можливих джерел успішної повоєнної відбудови економіки України, що можуть одночасно забезпечити ефекти міжгалузевих зв'язків і мінімізувати зовнішні впливи, слід виділити: відхід від довоєнної сировинно-аграрної, імпортозалежної економіки та забезпечення її відновлення після війни на фундаменті сучасних досягнень науки, технологій і нового технологічного укладу, розвиток високотехнологічних видів економічної діяльності, передусім у секторі ВПК, збереження людського капіталу шляхом кардинальної зміни державної політики, його формування, використання та державне регулювання процесу створення достатньої кількості робочих місць, значне вливання фінансових ресурсів та їх ефективне використання; створення умов для інвестування у сільське господарство, зокрема у будівництво будівель та споруд сільськогосподарського призначення, формування сучасної виробничої інфраструктури АПК (як засвідчує динаміка сільського господарства в останні роки, віддача від таких інвестицій є достатньо швидкою, а попит – стійким); реалізацію інвестиційного потенціалу наявних фінансових ресурсів у відновлення та розбудову зруйнованої інфраструктури та логістики, будівництво житла, модернізацію ЖКГ, реалізацію проєктів відновлення та модернізації промисловості (передусім машинобудування та металургійних виробництв у напрямі зменшення споживання енергетичних ресурсів загалом і природного газу зокрема).

У відновленні економіки України постає завдання залучення значних обсягів інвестицій для розвитку практично всіх видів діяльності, фінансової допомоги, кредитів, інституційної підтримки управління фінансами в інтересах України. Проте вагому перешкоду для необхідного фінансового та інвестиційного забезпечення післявоєнної відбудови України становлять масштаби корупції майже в усіх сферах бюрократичної системи України. Якщо зусилля влади, спрямовані на усунення корупційних ризиків, які виникають під час війни, не будуть ефективними, це створить великий ризик для залучення необхідних інвестиційних ресурсів для повоєнної відбудови та подальшого розвитку української економіки, її європейської інтеграції, впровадження міжнародних практик та стандартів.

Здійснені сценарні макроекономічні оцінки засвідчують, що: досягнення норми ВНОК рівня 30–35% ВВП, дотримання помірної інфляції та умов макроекономічної стабільності може забезпечити прискорені темпи відновлення економіки України на рівні 7,4–8,2% у середньому за період 2026–2030 рр. та, відповідно, 5,8–7,5% у 2031–2035 рр.

Останніми роками в умовах карантинних обмежень унаслідок пандемії, викликаної COVID-19, та повномасштабної війни, розв'язаної РФ проти України, нового характеру набувають як людський капітал, так і його місце в забезпеченні економічного розвитку. Основна характеристика сьогодення та майбутнього – невизначеність. У Доповіді ПРООН «Про людський розвиток 2021/2022» констатується, що «світ змінюється докорінно і шляху назад немає». Нові реалії життя на планеті, новий світовий порядок, нові взаємовідносини між країнами та людьми наразі лише встановлюються, і можна лише висувати припущення, якими саме вони будуть. Разом із тим високоймовірно, що саме людський капітал і в перехідному періоді, і в новому світоустрої залишиться провідним фактором розвитку і прогресу, визначальним чинником встановлення нових взаємовідносин у світі і скоріш за все його вплив навіть посилиться. При цьому як засоби формування, так і принципи/форми/цілі/ефективність використання людського капіталу можуть суттєво змінитися порівняно з тими, що існували до моменту настання світової пандемії, викликаної COVID-19, та воєнної агресії РФ в Україні, що дедалі кардинальніше позначається на поведінці та взаємовідносинах більшості країн світу.

В умовах війни та повоєнного відновлення в Україні спостерігається суттєва зміна характеру людського капіталу як фактора економічного зростання. При звичайному (мирному) розвитку людський капітал зазвичай розглядається як ендогенний чинник, формування та розвиток якого забезпечується через здійснення внутрішньої політики держави у сфері освіти, охорони здоров'я, доходів, соціального захисту населення тощо. Натомість в умовах війни в Україні та продовження пандемії, викликаної COVID-19, фактор людського капіталу набуває значних рис екзогенності, оскільки на його формування/збереження/розвиток визначальною мірою впливають екзогенні фактори, серед яких: повномасштабна воєнна агресія РФ проти України; фінансова допомога державі Україна та гуманітарна підтримка тимчасово переміщених осіб в Україні та за кордоном; очікувані зарубіжні інвестиції на повоєнне відновлення економіки України, зокрема на відновлення житла та об'єктів соціальної інфраструктури; продовження пандемії, викликаної COVID-19.

За допомогою економіко-математичних методів оцінено:

– вплив (рівень впливу) фактора людського капіталу на макроекономічну динаміку в Україні (динаміку реального ВВП), з урахуванням фактичної зміни тенденцій/взаємозв'язків у 2019–2021 рр., які враховують економічні наслідки пандемії, викликаної COVID-19;

– зміну реального ВВП за сценаріями, що враховують різні очікування щодо формування/розвитку/втрат людського капіталу внаслідок війни в Україні та нових реалій постковідного світу (на базі 2021 р.).

Результати сценарних розрахунків свідчать про досить значний позитивний вплив індексу людського розвитку на динаміку реального ВВП в Україні, що відповідає положенням теорії економічного зростання, підтверджує надважливе значення людського капіталу (рівня розвитку людського потенціалу) для забезпечення економічного зростання та обґрунтовує важливість провадження ефективної соціально-гуманітарної політики, спрямованої на його збереження та розвиток.

Україна переживає дуже складний період, який характеризується, з одного боку, невизначеністю соціально-економічної ситуації, зміни в якій можливі кожної миті внаслідок непередбачуваних і жахливих дій агресора, а з іншого боку – необхідністю реагувати на ці дії та забезпечувати життєздатність країни.

Необхідність забезпечення адекватного реагування на ризики високого ступеня невизначеності вимагає відповідного переформування видів соціальної та економічної політики, створення інституціонального супроводу державного менеджменту. Таке реформування має базуватися на визначенні тих завдань, які державний менеджмент має вирішувати як у короткостроковій перспективі (як відповідь на поточні виклики), так і у середньо- та довгостроковій перспективах (як відповідь на потребу забезпечити стійкість та сталий розвиток економіки). У цьому контексті особливої актуальності набуває сценарне оцінювання можливих траєкторій розвитку економіки. Проведене дослідження засвідчило, що драйверами повоєнного відновлення економіки України повинні стати такі види економічної діяльності, як аграрний сектор, промисловість, будівництво та торгівля.

Якщо у короткостроковій перспективі відновлення цих видів діяльності має забезпечити нагальні потреби населення та роботу критичної інфраструктури і до певної міри відповідатиме інерційному контекстному сценарію, то у середньостроковій перспективі їх відновлення має орієнтуватися на технологічну модернізацію економіки та інноваційний шлях її розвитку у контексті мегатрендів розвитку нашої цивілізації – тобто відповідатиме трансформаційному сценарію. При цьому завданням короткострокової перспективи є також підготовка до цього переходу, розроблення відповідних стратегій та проєктів, проведення необхідних реформ.

У питанні відновлення української економіки та реалізації інноваційно-активного сценарію розвитку в постковідний та повоєнний період, розглянуто такі чинники: лідерство, підприємництво, освіта, стимулювання внутрішнього попиту.

Лідери та керівники різних рівнів за визначенням повинні більше за інших працівників стимулювати інновації, необхідні для забезпечення економічного зростання країн, яке загальмувалося останніми роками через пандемію коронавірусу, і це особливо актуальне для України, якій потрібно відновлювати економіку не тільки після пандемічних втрат, а ще й у повоєнних умовах.

У стимулюванні інноваційного розвитку і, відповідно, відновленні економіки ключова роль належить керівникам-підприємцям, які, згідно з постулатами теорії менеджменту, є *творцями інновацій* та економічними лідерами, але в Україні їхня діяльність поки ускладнена регуляторними бар'єрами.

З огляду на міжнародний досвід ефективної підтримки та відбудови бізнесу у воєнний та повоєнний час, запропоновано: (а) *розширити доступ українських МСП до капіталу, зокрема шляхом*: отримання кредитної підтримки від міжнародних кредитних агентств і організацій; недержавних некомерційних організацій; (б) *розширити доступ МСП до програм навчальної та консультаційної підтримки, зокрема шляхом*: запуску програм розвитку навичок підприємництва, а також програм підтримки МСП.

Ступінь реалізації підприємницького потенціалу особистості серед інших умов значною мірою визначає її вмотивованість, на що позитивно впливає якість освіти, але не в сенсі нагромадження формальних знань, а, як доводить досвід найбільш інноваційних країн, в напрямках забезпечення достатньої свободи учнів/студентів у навчанні й цілеспрямованого впливу на формування цінностей підприємницько-новаторського світогляду.

Але українська освіта відстає від кращих закордонних зразків, передусім саме в аспектах практичної орієнтації, формування вмотивованості до генерації інновацій та підготовки до реалізації підприємницького потенціалу користувачів.

Забезпечення стимулювання споживчого попиту: заохочення українців подорожувати всередині країни. Серед можливих заходів заохочення: (1) впровадження туристичних ваучерів; (2) здешевлення вартості квитків на залізничні пасажирські перевезення. І в цьому напрямі вже зроблено певні кроки. Так, наприкінці 2020 р. АТ «Укрзалізниця» знизила вартість послуги попереднього бронювання квитків для туристичних груп, запровадила гнучку

систему знижок, знизила вартість квитків на 15% на місця у вагонах першого класу швидкісних поїздів класу «Інтерсіті»; (3) реклама внутрішнього туризму (гірськолижних курортів, національних парків, природних заповідників тощо); просування каналів в YouTube, які присвячені подорожам Україною.

Крім того, очікується, що майбутнє виживання туристичної галузі залежатиме і від створення в країнах туристичних союзів (як наприклад, Програма «Транстасманська туристична зона, вільна від COVID-19» між Новою Зеландією та Австралією).

Допомога малому бізнесу в урізноманітненні каналів продажу шляхом: послаблення регуляторних бар'єрів, які заважають участі традиційних роздрібних торговців в онлайн-продажах (наприклад, вимоги до оформлення дозвільних документів та ліцензій); стимулювання попиту на онлайн-ринку (зокрема шляхом підвищення рівня цифрової грамотності споживачів, захисту прав споживачів при купівлі через Інтернет, забезпечення надійної та ефективної роботи платіжних систем); забезпечення можливості віддаленої роботи без нанесення шкоди інформаційній безпеці. Серед іншого зазначене потребує реформування законодавства стосовно кібербезпеки.

Стимулювання інвестиційного попиту: розвиток велоінфраструктури у містах дедалі більше спонукатиме людей використовувати велосипеди, що означатиме менше можливостей для передачі та зараження коронавірусом у громадському транспорті; запровадження тимчасових інвестиційних стимулів, зокрема механізму бонусної амортизації. Причому для забезпечення дієвості цих тимчасових інвестиційних стимулів вони повинні мати цільовий характер та бути обмежені в часі²⁴⁶.

Застосування бонусної амортизації, як очікується, стимулюватиме інвестиційну активність компаній, які здійснюють щорічні капітальні вкладення для розвитку бізнесу. Зазначене підтверджується дослідженням²⁴⁷, де зазначено, що саме такі компанії, як правило, реагують на стимули в періоди економічної волатильності. Тоді як компанії, що не планували здійснювати капітальні вкладення, скоріш за все не реагуватимуть на запроваджені інвестиційні стимули в період економічної невизначеності; перенесення збитків, отриманих в попередні податкові періоди (tax loss carrybacks). Так, 14 вересня 2020 р. з метою збільшення надходжень до Державного бюджету в 2021 р. затверджено зміни до Податкового кодексу України щодо встановлення

²⁴⁶ Wen, Jean-François. (2020). Temporary Investment Incentives. Fiscal Affairs Department of the International Monetary Fund. 10 p.

²⁴⁷ Guceri, I., Albinowski, M. (2019). Investment Responses to Tax Policy Under Uncertainty. *CESifo Working Paper*, 7929. URL: <https://ssrn.com/abstract=3485478>

строку, протягом якого суб'єкти господарювання мають право переносити збитки минулих років (протягом п'яти років). Утім, для захисту бізнесу від наслідків коронакризи видається обґрунтованим зняти обмеження на перенесення збитків для малих та середніх підприємств, які не отримують державну підтримку через урядові програми; ухвалення Закону «Про засади державної підтримки нових інвестицій в Україну».

Стимулювання інноваційного розвитку в Україні: стимулювання підприємств до нарощення витрат на дослідження та розробки (зокрема шляхом надання податкових пільг, грантів (субсидій)); проведення реформ, спрямованих на залучення крупного і середнього бізнесу у сферу університетських ДіР; підвищення мобільності персоналу між університетами та підприємствами (залучення спеціалістів з бізнесу до дослідницької діяльності в університетах та можливість співробітників університету протягом кількох років попрацювати в реальному секторі економіки зі збереженням основного місця роботи (посади)); створення в Україні інституції, що опікуватиметься питаннями стимулювання інновацій через інтеграцію бізнесу, освіти та дослідницьких організацій.

За здійсненими оцінками та результатами узагальнення аналітичних експертних оцінок зроблено висновок, що за умови витрат на інновації в Україні у 2023 р. на рівні 0,3–0,4% від ВВП, інфляції на рівні від 12 до 25%, рівня безробіття у 9–10%, кількості населення 33–35 млн осіб, динаміка реального ВВП у 2023 р. перебуватиме в діапазоні від -1% р/р до +3% р/р. Збільшення витрат на інновації на 1% (за інших рівних умов) дозволить уповільнити падіння економіки (або прискорити зростання) на 0.05–0.1 в.п. Зазначене, серед іншого, підвищить імовірність реалізації в Україні інноваційно активного сценарію розвитку в постковідний та повоєнний період.

Зовнішньоторговельні чинники наразі є одними з основних для забезпечення макроекономічної динаміки в Україні. Причому їх значимість в період постковідної та поствоєнної відбудови економіки продовжуватиме залишатися високою. Чинниками, що впливають на світову торгівлю у період пандемії COVID-19, є зменшення обсягів виробництва, порушення глобальних ланцюгів доданої вартості, зростання торговельних витрат, різке падіння сфери послуг, падіння цін на сировинні товари.

Спад експорту товарів з України внаслідок агресії РФ, що викликала падіння виробництва продукції, втрати та вивезення виробленої продукції окупантами за межі України, порушення транспортно-логістичного потенціалу, може призвести до зменшення ВВП України на понад 10%. Найважливішими напрямками постковідного та повоєнного відновлення експортного потенціалу

України в середньостроковій перспективі є чотири ВЕД – сільське, лісове та рибне господарство; виробництво харчових продуктів; добування металевих руд; металургійне виробництво. У середньостроковій перспективі прогнозується також суттєва зміна структури експорту товарів за рахунок зростання обсягу експорту товарів з глибокою переробкою. Для відновлення місця України у глобальних ланцюгах створення доданої вартості та зростання обсягів експорту товарів вирішальну роль відіграє розвиток транзитного потенціалу і логістики.

Для України в середньостроковій перспективі роль постковідних ефектів багатократно нижча за вплив воєнної агресії РФ. Актуалізується проблема вироблення нової моделі участі України у світовій торгівлі товарами, що враховує як її природні конкурентні переваги у виробництві мінеральних продуктів, металів, продовольства та сільськогосподарської сировини, так і потребу в розширенні виробництва високотехнологічних товарів, затребуваних на ринках «постковідного» світу. «Постковідний» та «поствоєнний» варіант національного дослідницького проекту форсайт-дослідження «Економіка України – 2050» повинен бути інтегрованим у систему формування соціально-економічних пріоритетів відновлення та розбудови національної економіки.

«Ковідний» тиск та акт широкомасштабної воєнної агресії, на тлі величезних людських та економічних втрат, зумовили позитивну динаміку в розгортанні цифрових процесів в українському діджитал-просторі, які цілком відповідають Цілям цифрового десятиріччя Європи і Плану дій ЄС щодо цифрової освіти та виступатимуть драйверами сталого економічного розвитку України як у постковідному світовому просторі, так і в умовах євроінтеграції та у повоєнний період. Показовим результатом успішної імплементації процесів діджиталізації в Україні стало потраплення міста Києва до числа фіналістів найпрестижнішої премії світу World Smart City Awards, якою відзначають інноваційні міста і проекти та «найрозумніші» міста світу.

Вивчення впливу варіантів політики розбудови національної економіки (податкові ініціативи, облікові ставки, державні інвестиції, кредити, подолання імпортозалежності тощо), а також оцінювання трансформаційних змін на основі високотехнологічної моделі розвитку економіки України можуть розглядатися як напрями майбутніх досліджень.

Додаток А до розділу 3

Пропоновані зміни до положень Законів України «Про державно-приватне партнерство» у ред. від 01.01.2022 і «Про концесію» у ред. від 01.01.2022 та до Порядку проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства, в ред. постанови КМУ від 22 квітня 2020 р. № 294

Положення Закону України «Про державно-приватне партнерство», у редакції від 01.01.2022

Пропоновані зміни

Стаття 13. Прийняття рішення про здійснення державно-приватного партнерства

Рішення про здійснення державно-приватного партнерства приймається протягом трьох календарних місяців з дня подання пропозицій про здійснення державно-приватного партнерства (сільськими, селищними, міськими, у тому числі об'єднаних територіальних громад, районними та обласними радами – на найближчій сесії) у передбаченому цим Законом порядку.

Орган, що прийняв рішення про здійснення державно-приватного партнерства чи про недоцільність здійснення такого партнерства, зобов'язаний протягом **п'яти робочих днів** з дня прийняття відповідного рішення повідомити у письмовій формі про таке рішення особу, яка подала пропозиції про здійснення державно-приватного партнерства, та центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державно-приватного партнерства.

Стаття 13. Прийняття рішення про здійснення державно-приватного партнерства

2. Рішення про здійснення державно-приватного партнерства може передбачати необхідні заходи щодо підготовки проведення конкурсу з визначення приватного партнера, у тому числі:

- 1) утворення конкурсної комісії;
- 2) підготовку об'єкта до передачі приватному партнеру за договором, укладеним в рамках державно-приватного партнерства, зокрема формування та/або державна реєстрація речових прав на земельні ділянки, необхідні для здійснення

Стаття 13. Прийняття рішення про здійснення державно-приватного партнерства

Рішення про здійснення державно-приватного партнерства приймається протягом двох календарних місяців з дня подання пропозицій про здійснення державно-приватного партнерства (сільськими, селищними, міськими, у тому числі об'єднаних територіальних громад, районними та обласними радами – на найближчій сесії) у передбаченому цим Законом порядку.

Орган, що прийняв рішення про здійснення державно-приватного партнерства чи про недоцільність здійснення такого партнерства, зобов'язаний протягом **двох робочих днів** з дня прийняття відповідного рішення повідомити у письмовій формі про таке рішення особу, яка подала пропозиції про здійснення державно-приватного партнерства, та центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державно-приватного партнерства.

Стаття 13. Прийняття рішення про здійснення державно-приватного партнерства

2. Рішення про здійснення державно-приватного партнерства може передбачати необхідні заходи щодо підготовки проведення конкурсу з визначення приватного партнера, у тому числі:

- 1) утворення конкурсної комісії;
- 2) підготовку об'єкта до передачі приватному партнеру за договором, укладеним в рамках державно-приватного партнерства, зокрема формування та/або державна реєстрація речових прав на земельні ділянки, необхідні для здійснення

державно-приватного партнерства, та проведення інвентаризації (у разі необхідності);

3) організацію інформаційного супроводження проєкту, що здійснюється на умовах державно-приватного партнерства, зокрема з вивчення зацікавленості серед потенційних інвесторів;

4) залучення радників (у разі необхідності);

5) інші заходи за рішенням державного партнера.

У разі якщо рішення про доцільність здійснення державно-приватного партнерства приймає орган, що не буде державним партнером, у такому рішенні повинен бути визначений державний партнер.

3. Заходи, передбачені частиною другою цієї статті, мають бути виконані упродовж строку, **що не перевищує шість місяців** з дня прийняття рішення про доцільність здійснення приватного партнерства.

Положення Порядку проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства, в редакції постанови КМУ

від 22 квітня 2020 р. № 294

18. Мінекономіки протягом **п'яти робочих днів** після надходження висновку та пропозиції надсилає їх в електронній формі: Мінфіну – для оцінки фіскальних наслідків, які можуть виникнути під час здійснення державно-приватного партнерства внаслідок прямих і непрямих зобов'язань державного партнера, доцільності та можливості надання державної підтримки, та погодження висновку;

Мінекоенерго – для аналізу можливих екологічних наслідків здійснення державно-приватного партнерства з урахуванням можливого негативного впливу на довкілля та подання відповідних пропозицій;

Антимонопольному комітету – для аналізу дотримання вимог законодавства про захист економічної конкуренції та законодавства у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання та подання відповідних пропозицій;

Фонду державного майна – для перевірки інформації щодо укладених договорів оренди стосовно об'єктів державно-

державно-приватного партнерства, та проведення інвентаризації (у разі необхідності);

3) організацію інформаційного супроводження проєкту, що здійснюється на умовах державно-приватного партнерства, зокрема з вивчення зацікавленості серед потенційних інвесторів;

4) залучення радників (у разі необхідності);

5) інші заходи за рішенням державного партнера.

У разі якщо рішення про доцільність здійснення державно-приватного партнерства приймає орган, що не буде державним партнером, у такому рішенні повинен бути визначений державний партнер.

3. Заходи, передбачені частиною другою цієї статті, мають бути виконані упродовж строку, **що не перевищує трьох календарних місяців** з дня прийняття рішення про доцільність здійснення приватного партнерства.

Пропоновані зміни

18. Мінекономіки протягом **двох робочих днів** після надходження висновку та пропозиції надсилає їх в електронній формі: Мінфіну – для оцінки фіскальних наслідків, які можуть виникнути під час здійснення державно-приватного партнерства внаслідок прямих і непрямих зобов'язань державного партнера, доцільності та можливості надання державної підтримки, та погодження висновку;

Мінекоенерго – для аналізу можливих екологічних наслідків здійснення державно-приватного партнерства з урахуванням можливого негативного впливу на довкілля та подання відповідних пропозицій;

Антимонопольному комітету – для аналізу дотримання вимог законодавства про захист економічної конкуренції та законодавства у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання та подання відповідних пропозицій;

Фонду державного майна – для перевірки інформації щодо укладених договорів оренди стосовно об'єктів державно-

приватного партнерства та інших питань, що належать до його компетенції, та подання відповідних пропозицій.

19. Мінфін протягом 20 календарних днів з дати надходження висновку та пропозиції розглядає їх, здійснює з урахуванням затверджених Мінекономіки методичних рекомендацій щодо застосування Методики виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2011 р. № 232 (Офіційний вісник України, 2011 р., № 18, ст. 769; 2015 р., № 76, ст. 2515), оцінку фінансових наслідків, які можуть виникнути під час здійснення державно-приватного партнерства внаслідок прямих та непрямих зобов'язань державного партнера, визначає доцільність і можливість надання державної підтримки та надсилає Мінекономіки погоджений висновок або повідомлення про відмову в його погодженні з обґрунтуванням причин відмови.

20. Мінекоенерго, Антимонопольний комітет, Фонд державного майна та інші центральні, місцеві органи виконавчої влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, державні, комунальні підприємства, установи, організації, господарські товариства, 100 відсотків акцій (часток) яких належить державі, протягом 20 календарних днів з дати надходження висновку та пропозиції або запиту розглядають їх і надсилають Мінекономіки відповідні пропозиції та роз'яснення.

22. Мінекономіки протягом 45 календарних днів з дати надходження пропозиції та висновку проводить їх перевірку та погоджує з урахуванням позиції Мінфіну, пропозицій та роз'яснень інших органів, яким було надіслано висновок та пропозицію або запит.

23. У разі, коли відповідно до пункту 10 цього Порядку аналіз ефективності проводиться Мінекономіки, підготовка висновку здійснюється відповідно до цього Порядку з урахуванням особливостей,

приватного партнерства та інших питань, що належать до його компетенції, та подання відповідних пропозицій.

19. Мінфін протягом 10 календарних днів з дати надходження висновку та пропозиції розглядає їх, здійснює з урахуванням затверджених Мінекономіки методичних рекомендацій щодо застосування Методики виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2011 р. № 232 (Офіційний вісник України, 2011 р., № 18, ст. 769; 2015 р., № 76, ст. 2515), оцінку фінансових наслідків, які можуть виникнути під час здійснення державно-приватного партнерства внаслідок прямих та непрямих зобов'язань державного партнера, визначає доцільність і можливість надання державної підтримки та надсилає Мінекономіки погоджений висновок або повідомлення про відмову в його погодженні з обґрунтуванням причин відмови.

20. Мінекоенерго, Антимонопольний комітет, Фонд державного майна та інші центральні, місцеві органи виконавчої влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, державні, комунальні підприємства, установи, організації, господарські товариства, 100 відсотків акцій (часток) яких належить державі, протягом 10 календарних днів з дати надходження висновку та пропозиції або запиту розглядають їх і надсилають Мінекономіки відповідні пропозиції та роз'яснення.

22. Мінекономіки протягом 14 календарних днів з дати надходження пропозиції та висновку проводить їх перевірку та погоджує з урахуванням позиції Мінфіну, пропозицій та роз'яснень інших органів, яким було надіслано висновок та пропозицію або запит.

23. У разі, коли відповідно до пункту 10 цього Порядку аналіз ефективності проводиться Мінекономіки, підготовка висновку здійснюється відповідно до цього Порядку з урахуванням особливостей,

передбачених цим пунктом.

Аналіз ефективності проводиться Мінекономіки протягом 70 календарних днів з дати надходження пропозиції. Мінекономіки протягом п'яти робочих днів з дати надходження пропозиції надсилає отримані ним документи в електронній формі:

Мінфіну – для оцінки фіскальних наслідків, які можуть виникнути під час здійснення державно-приватного партнерства внаслідок прямих та непрямих зобов'язань державного партнера, доцільності і можливості надання державної підтримки та подання відповідних пропозицій;

Мінекоенерго – для аналізу можливих екологічних наслідків здійснення державно-приватного партнерства з урахуванням можливого негативного впливу на довкілля та подання відповідних пропозицій;

Антимонопольному комітету – для аналізу дотримання вимог законодавства про захист економічної конкуренції та законодавства у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання та подання відповідних пропозицій;

Фонду державного майна – для перевірки інформації щодо укладених договорів оренди стосовно об'єктів державно-приватного партнерства та інших питань, що належать до його компетенції, та подання відповідних пропозицій.

Закон України «Про концесію», ред. від 01.01.2022

Стаття 7. Конкурсна комісія

5. Голова та секретар конкурсної комісії є представниками концесієдавця.

За зверненням концесієдавця кандидатури для включення до складу конкурсної комісії подаються відповідними органами протягом 10 календарних днів з дня надходження звернення.

9. Конкурсна комісія зобов'язана розробити або забезпечити розроблення радниками конкурсної документації та подати її на затвердження концесієдавцю у строк, визначений концесієдавцем, але не пізніше ніж через 180 календарних днів з дня затвердження складу конкурсної комісії. За рішенням концесієдавця зазначений строк може бути подовжений, але не більше ніж

передбачених цим пунктом.

Аналіз ефективності проводиться Мінекономіки протягом 30 календарних днів з дати надходження пропозиції. Мінекономіки протягом двох робочих днів з дати надходження пропозиції надсилає отримані ним документи в електронній формі:

Мінфіну – для оцінки фіскальних наслідків, які можуть виникнути під час здійснення державно-приватного партнерства внаслідок прямих та непрямих зобов'язань державного партнера, доцільності і можливості надання державної підтримки та подання відповідних пропозицій;

Мінекоенерго – для аналізу можливих екологічних наслідків здійснення державно-приватного партнерства з урахуванням можливого негативного впливу на довкілля та подання відповідних пропозицій;

Антимонопольному комітету – для аналізу дотримання вимог законодавства про захист економічної конкуренції та законодавства у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання та подання відповідних пропозицій;

Фонду державного майна – для перевірки інформації щодо укладених договорів оренди стосовно об'єктів державно-приватного партнерства та інших питань, що належать до його компетенції, та подання відповідних пропозицій.

Пропоновані зміни

Стаття 7. Конкурсна комісія

5. Голова та секретар конкурсної комісії є представниками концесієдавця.

За зверненням концесієдавця кандидатури для включення до складу конкурсної комісії подаються відповідними органами протягом 5 календарних днів з дня надходження звернення.

9. Конкурсна комісія зобов'язана розробити або забезпечити розроблення радниками конкурсної документації та подати її на затвердження концесієдавцю у строк, визначений концесієдавцем, але не пізніше ніж через 60 календарних днів з дня затвердження складу конкурсної комісії. За рішенням концесієдавця зазначений строк може бути подовжений, але не більше ніж

на 180 календарних днів.

Стаття 8. Конкурсна документація

1. Концесієдавець затверджує конкурсну документацію, підготовлену конкурсною комісією, **протягом 10 календарних днів** з дня подання документації конкурсною комісією.

Стаття 11. Оголошення про проведення концесійного конкурсу

1. Оголошення про проведення концесійного конкурсу публікується концесієдавцем українською мовою в газеті «Урядовий кур'єр» або «Голос України» чи офіційному друкованому засобі масової інформації відповідного органу місцевого самоврядування або органу влади Автономної Республіки Крим та на офіційному вебсайті концесієдавця українською та англійською мовами **не пізніше 10 календарних днів** з дня прийняття рішення про проведення концесійного конкурсу.

При проведенні концесійного конкурсу в ЕТС оголошення про проведення концесійного конкурсу публікується концесієдавцем в ЕТС не пізніше 10 календарних днів з дня прийняття рішення про проведення концесійного конкурсу.

В оголошенні про проведення концесійного конкурсу зазначаються:

умови проведення концесійного конкурсу;

строк подання заявок для участі в попередньому відборі, який визначається концесієдавцем, **не може бути меншим за 60 і більшим за 90 календарних днів** з дати публікації оголошення про проведення концесійного конкурсу;

3. Юридична особа, зацікавлена в участі у концесійному конкурсі, або уповноважена нею особа має право **не пізніше як за 10 днів** до закінчення строку подання заявки на участь у попередньому відборі/конкурсній пропозиції звернутися до концесієдавця за роз'ясненням щодо конкурсної документації та/або з вимогою про усунення порушень під час проведення концесійного конкурсу/конкурентного

на 30 календарних днів.

Стаття 8. Конкурсна документація

1. Концесієдавець затверджує конкурсну документацію, підготовлену конкурсною комісією, протягом **5 календарних днів** з дня подання документації конкурсною комісією.

Стаття 11. Оголошення про проведення концесійного конкурсу

1. Оголошення про проведення концесійного конкурсу публікується концесієдавцем українською мовою в газеті «Урядовий кур'єр» або «Голос України» чи офіційному друкованому засобі масової інформації відповідного органу місцевого самоврядування або органу влади Автономної Республіки Крим та на офіційному вебсайті концесієдавця українською та англійською мовами **не пізніше 5 календарних днів** з дня прийняття рішення про проведення концесійного конкурсу.

При проведенні концесійного конкурсу в ЕТС оголошення про проведення концесійного конкурсу публікується концесієдавцем в ЕТС не пізніше 10 календарних днів з дня прийняття рішення про проведення концесійного конкурсу.

В оголошенні про проведення концесійного конкурсу зазначаються:

умови проведення концесійного конкурсу;

строк подання заявок для участі в попередньому відборі, який визначається концесієдавцем, **не може бути меншим за 30 і більшим за 45 календарних днів** з дати публікації оголошення про проведення концесійного конкурсу;

3. Юридична особа, зацікавлена в участі у концесійному конкурсі, або уповноважена нею особа має право **не пізніше як за 5 днів** до закінчення строку подання заявки на участь у попередньому відборі/конкурсній пропозиції звернутися до концесієдавця за роз'ясненням щодо конкурсної документації та/або з вимогою про усунення порушень під час проведення концесійного конкурсу/конкурентного діалогу. Усі

діалогу. Усі звернення за роз'ясненням та щодо усунення порушень оприлюднюються на офіційному вебсайті концесіодавця без ідентифікації ініціатора звернення. Концесіодавець протягом семи робочих днів з дня оприлюднення звернення повинен надати роз'яснення та оприлюднити його на своєму офіційному вебсайті.

4. Концесіодавець має право з власної ініціативи та/або ініціативи конкурсної комісії або за результатами розгляду звернень внести зміни до конкурсної документації. У такому разі строк для подання заявок на участь у попередньому відборі та конкурсних пропозицій подовжується концесіодавцем таким чином, щоб з моменту внесення змін до конкурсної документації до закінчення кінцевого строку подання заявок на участь у попередньому відборі та конкурсних пропозицій залишалось **не менше 45 календарних днів**.

5. Рішення концесіодавця та висновки щодо допущення/недопущення претендентів до участі у конкурсі пропозицій приймається **протягом 14 календарних днів** з дня закінчення строку подання заявок на участь у попередньому відборі.

Стаття 13. Результати попереднього відбору

1. Концесіодавець повинен у письмовій формі проінформувати претендента про результати попереднього відбору **протягом п'яти календарних днів** з дня затвердження висновку щодо його допущення/недопущення до участі у конкурсі пропозицій.

Стаття 14. Конкурс пропозицій

3. Строк подання конкурсних пропозицій встановлюється конкурсною комісією та повинен становити **не менше 60 днів** з дня отримання запрошення для участі в конкурсі пропозицій, а в разі проведення концесійного конкурсу в ЕТС без прекваліфікації - **не менше 60 днів** з дня опублікування оголошення про проведення концесійного конкурсу. Розгляд та оцінка конкурсних пропозицій учасників

звернення за роз'ясненням та щодо усунення порушень оприлюднюються на офіційному вебсайті концесіодавця без ідентифікації ініціатора звернення. Концесіодавець протягом семи робочих днів з дня оприлюднення звернення повинен надати роз'яснення та оприлюднити його на своєму офіційному вебсайті.

4. Концесіодавець має право з власної ініціативи та/або ініціативи конкурсної комісії або за результатами розгляду звернень внести зміни до конкурсної документації. У такому разі строк для подання заявок на участь у попередньому відборі та конкурсних пропозицій подовжується концесіодавцем таким чином, щоб з моменту внесення змін до конкурсної документації до закінчення кінцевого строку подання заявок на участь у попередньому відборі та конкурсних пропозицій залишалось **не менше 30 календарних днів**.

5. Рішення концесіодавця та висновки щодо допущення/недопущення претендентів до участі у конкурсі пропозицій приймається **протягом 7 календарних днів** з дня закінчення строку подання заявок на участь у попередньому відборі.

Стаття 13. Результати попереднього відбору

1. Концесіодавець повинен у письмовій формі проінформувати претендента про результати попереднього відбору **протягом двох календарних днів** з дня затвердження висновку щодо його допущення/недопущення до участі у конкурсі пропозицій.

Стаття 14. Конкурс пропозицій

3. Строк подання конкурсних пропозицій встановлюється конкурсною комісією та повинен становити **не менше 30 днів** з дня отримання запрошення для участі в конкурсі пропозицій, а в разі проведення концесійного конкурсу в ЕТС без прекваліфікації - **не менше 30 днів** з дня опублікування оголошення про проведення концесійного конкурсу. Розгляд та оцінка конкурсних пропозицій учасників

здійснюються відповідно до положень інструкції для учасників.

Стаття 17. Визначення переможця концесійного конкурсу та проведення переговорів щодо укладання концесійного договору

1. Конкурсна комісія **протягом 30 календарних днів** з дня закінчення строку для подання конкурсних пропозицій за результатами розгляду та оцінки всіх конкурсних пропозицій готує висновок щодо визначення найкращих умов здійснення концесії, в якому зазначаються результати оцінки всіх конкурсних пропозицій та визначається конкурсна пропозиція, що отримала найвищу оцінку. Висновок щодо визначення найкращих умов здійснення концесії оформлюється протоколом конкурсної комісії, який публікується на офіційному вебсайті концесіодавця наступного робочого дня після його затвердження концесіодавцем.

2. Концесіодавець затверджує протокол конкурсної комісії **протягом п'яти робочих днів** після його подання конкурсною комісією.

3. **Протягом трьох робочих днів** з дати затвердження протоколу конкурсної комісії, зазначеного в частині першій цієї статті, концесіодавець запрошує учасника, конкурсна пропозиція якого отримала найвищу оцінку, до укладення концесійного договору.

5. Якщо **протягом більш як 90 календарних днів** з дня отримання запрошення до укладення концесійного договору учасник, конкурсна пропозиція якого отримала найвищу оцінку, не підписав концесійний договір, концесіодавець повідомляє такого учасника про припинення переговорів та запрошує до укладення концесійного договору наступного за результатом учасника. За рішенням концесіодавця такий строк може бути подовжений у разі реалізації інноваційних проєктів, великих комплексних інфраструктурних проєктів за письмовою згодою сторін, але загальний строк переговорів **не може перевищувати**

здійснюються відповідно до положень інструкції для учасників.

Стаття 17. Визначення переможця концесійного конкурсу та проведення переговорів щодо укладання концесійного договору

1. Конкурсна комісія **протягом 20 календарних днів** з дня закінчення строку для подання конкурсних пропозицій за результатами розгляду та оцінки всіх конкурсних пропозицій готує висновок щодо визначення найкращих умов здійснення концесії, в якому зазначаються результати оцінки всіх конкурсних пропозицій та визначається конкурсна пропозиція, що отримала найвищу оцінку. Висновок щодо визначення найкращих умов здійснення концесії оформлюється протоколом конкурсної комісії, який публікується на офіційному вебсайті концесіодавця наступного робочого дня після його затвердження концесіодавцем.

2. Концесіодавець затверджує протокол конкурсної комісії **протягом двох робочих днів** після його подання конкурсною комісією.

3. **Протягом двох робочих днів** з дати затвердження протоколу конкурсної комісії, зазначеного в частині першій цієї статті, концесіодавець запрошує учасника, конкурсна пропозиція якого отримала найвищу оцінку, до укладення концесійного договору.

5. Якщо **протягом більш як 30 календарних днів** з дня отримання запрошення до укладення концесійного договору учасник, конкурсна пропозиція якого отримала найвищу оцінку, не підписав концесійний договір, концесіодавець повідомляє такого учасника про припинення переговорів та запрошує до укладення концесійного договору наступного за результатом учасника. За рішенням концесіодавця такий строк може бути подовжений у разі реалізації інноваційних проєктів, великих комплексних інфраструктурних проєктів за письмовою згодою сторін, але загальний строк переговорів **не може перевищувати**

180 календарних днів.

Переговори з наступним за результатом учасником концесійного конкурсу щодо умов концесійного договору **тривають не більше 90 календарних днів** з дня прийняття рішення про припинення переговорів з учасником концесійного конкурсу, конкурсна пропозиція якого отримала найвищу оцінку. За рішенням концесіодавця такий строк може бути подовжений у разі реалізації інноваційних проєктів, великих комплексних інфраструктурних проєктів за письмовою згодою сторін, але загальний строк переговорів **не може перевищувати 180 календарних днів.**

Рішення про проведення повторного концесійного конкурсу приймається **не пізніше 60 календарних днів** з дати визнання конкурсу таким, що не відбувся.

60 календарних днів.

Переговори з наступним за результатом учасником концесійного конкурсу щодо умов концесійного договору **тривають не більше 30 календарних днів** з дня прийняття рішення про припинення переговорів з учасником концесійного конкурсу, конкурсна пропозиція якого отримала найвищу оцінку. За рішенням концесіодавця такий строк може бути подовжений у разі реалізації інноваційних проєктів, великих комплексних інфраструктурних проєктів за письмовою згодою сторін, але загальний строк переговорів **не може перевищувати 30 календарних днів.**

Рішення про проведення повторного концесійного конкурсу приймається **не пізніше 30 календарних днів** з дати визнання конкурсу таким, що не відбувся.

Джерело: сформовано автором.

Річні темпи зростання заробітної плати
до та після COVID-19

Регіон	Країни	Зростання заробітної плати до COVID-19, %	Зростання заробітної плати після COVID-19, %	Зміна, відсоткові пункти
Східна Азія та Тихий океан, високий дохід	4	1.21	1.08	-0,13
Східна Азія та Тихоокеанський регіон (за винятком високодохідних)	11	4.00	4.00	0,00
Європа та Центральна Азія, високий дохід	27	1.21	1.08	-0,13
Європа та Центральна Азія (крім країн з високим доходом)	17	3.03	2.83	-0,20
Латинська Америка і Карибський басейн, високий дохід	4	1.21	1.08	-0,13
Латинська Америка та Карибський басейн (за винятком країн з високим доходом)	20	1.15	0,96	-0,19
Близький Схід і Північна Африка, високий дохід	7	1.21	1.08	-0,13
Близький Схід і Північна Африка (за винятком країн з високим доходом)	10	1.48	1.34	-0,14
Північна Америка	2	1.07	0,91	-0,16
Південна Азія	6	4.00	3.60	-0,40
Африка на південь від Сахари	38	2.31	1.41	-0,90
Усього	146			

Примітка. Усі країни Північної Америки мають високий дохід; усі країни Південної Азії та Африки на південь від Сахари мають низький або середній рівень доходу.

Джерело: розрахунки співробітників Світового банку: The Changing Wealth of Nations 2021: Managing Assets for the Future / World Bank. Washington, DC: World Bank, 2021. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/36400>

Таблиця Б.2

**Узагальнення досліджень щодо вимірювання фінансового розвитку
і побудови Financial development index (FDI)**

Автори	Об'єм досліджень	Метод дослідження	Використані індекси/показники
Р. Кінг та Р. Левін (1993)	80 країн у період 1960–1989 рр.	Використано індивідуальні індекси	– M2 / ВВП; – загальний обсяг кредитів приватному сектору/ВВП; – сукупні активи комерційної банківської системи / сукупні активи всієї банківської системи, включаючи центральний банк.
Д. Лінч (1996)	9 країн Азійсько-Тихоокеанського регіону в 1980–1991 рр.	Використано індивідуальні індекси	– Співвідношення грошей (вужька грошова маса, широкі гроші) / ВВП, кредит приватного сектора; фінансові активи; – відношення широких грошей до вузьких грошей; відношення залишків на ринку цінних паперів до широких грошей; відношення обігу похідних фінансових інструментів до обігу на ринках базових інструментів; – фінансові ціни (включають рівні відсоткових ставок та гнучкість відсоткових ставок); – асортимент продукції; – трансакційні витрати.
Всесвітній економічний форум	62 країни (2012 р.)	Розрахунок FDI за методом середньозваженого (РСА)	– Інституційне середовище; – ділове середовище; – стабільність фінансової системи; – банківські та фінансові послуги; – небанківські фінансові послуги; – фінансові ринки; – доступ до фінансування.
Дж. Анг та В. Маккіббін (2007)	Малайзія у 1960–2001 рр.	Розрахунок FDI методом аналізу основних компонент (РСА)	– Ліквідність (M3)/номінальний ВВП; – сукупні активи комерційної банківської системи за «сукупними активами всієї банківської системи, включаючи центральний банк»; – внутрішній кредит приватному сектору / номінальний ВВП.
К. Мухаммад Аднан Хайє (2011)	Індія у 1979–2008 рр.	Розрахунок FDI методом аналізу основних компонент (РСА)	– Відношення ринкової капіталізації лістингових компаній до ВВП; – M3/ВВП; – кредит приватному сектору/ВВП; – гроші (M2) / вузькі гроші (M1).

Автори	Об'єм досліджень	Метод дослідження	Використані індекси/показники
Н. Аднан (2011)	41 країна у 1988–2009 рр.	Розрахунок FDI методом аналізу основних компонент (PCA)	<ul style="list-style-type: none"> – Відношення сукупних активів комерційного банку до сукупних активів усієї банківської системи, включаючи центральні банки; – кредит приватного сектора до сукупних зобов'язань ліквідності; внутрішній кредит приватному сектору/ВВП; МЗ/ВВП; – відношення активів трьох найбільших банків у порівнянні з усією системою; – відношення чистого відсоткового доходу; сукупні непрямі витрати банку; – відношення ринкової капіталізації до ВВП; загальна вартість угод до загальної ринкової капіталізації; відношення загальної вартості угод до ВВП; кількість зареєстрованих компаній, премії зі страхування життя та інших видів страхування у відсотках від ВВП.
Н. Зреллі Бен Хаміда та Т. Ель Гак (2014)	39 країн у 1996–2009 рр.	Розрахунок методом аналізу охоплення даних (DEA)	<ul style="list-style-type: none"> – Співвідношення ліквідних зобов'язань до ВВП ; – приватне кредитування банками та іншими фінансовими інституціями до ВВП; – вклади до запитання, термінові та ощадні вклади у депозитних банках та інших фінансових установах у відсотках від ВВП; – вимоги до внутрішнього реального нефінансового сектора з боку депозитних банків як частка ВВП; – приватне кредитування депозитними банками як частка депозитів до запитання, строкових та ощадних вкладів у депозитних банках.

Джерело: представлено за даними дослідження: Duong T.P.T. Measuring national financial development: indexes and methods. *Vestnik universiteta*. 2021. No. 4. P. 152–160. <https://doi.org/10.26425/1816-4277-2021-4-152-160>

Таблиця Б.3

Значення індикаторів Стратегії за цілями напрямку

I: Фінансова стабільність

Числові індикатори стратегічних цілей напрямку I	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022	2025
Скорочення частки тіньової економіки, % від ВВП	28%	31%	31%	Не перевищує 20% ВВП
Зменшення обсягу непрацюючих кредитів у банківській системі, % від загального обсягу кредитів	52,9%	41%	30%	Не більше 10%
Чисті кредити у валюті (суб'єктів господарювання та фізичних осіб) від загального обсягу кредитів на чистій основі	41,4%	35%	28,9%	Не більше 30%
Валютні депозити (суб'єктів господарювання та фізичних осіб) від загального обсягу депозитів	41,7%	42,4%	32,37%	Не більше 30%
Рівень прийнятних активів у структурі загальних активів страхових компаній	66,7%	71,15%*	80,68%	Не нижче 80%

Джерело: складено за даними звіту Національного банку України: Звіт з реалізації Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року за 2021 рік / Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025_zvit_2021.pdf?v=4

Значення індикаторів Стратегії за цілями напрямку

II: Макроекономічний розвиток

Числові індикатори стратегічних цілей напрямку II	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022	2025
Показник відношення загального обсягу державного боргу та гарантованого державою боргу до ВВП	60,4%	48,9%	45,2%	Не вище 40%
Частка державного боргу в національній валюті, % від усього державного боргу	41,0%	38,2%	40,0%	Не нижче 50%
Поступове зниження дефіциту державного бюджету	2,1%	5,13%	3,60%	2,0%
Частка державних банків в активах банківської системи	55,2%	52,6%	49,77%	Не вище 25%
Обсяг чистих банківських кредитів, % від ВВП (суб'єкти господарювання та фізичні особи)	16,5%	15,57%	13,0%*	Не нижче 22%
Рівень проникнення кредитування МСП, % від ВВП	1,4%	2,34%	1,62%*	3%
Рівень проникнення небанківського кредитування, % від ВВП	< 1,9%	1,82%	2,60%*	Не менше 3%
Рівень проникнення послуг фінансового лізингу, % від ВВП	< 0,66%	0,9%	0,70%*	Не менше 2%
Рівень ефективного кредитування із використанням інструментів торговельного та структурного фінансування	< 3%	< 3%	N/A	Не менше 10%

Джерело: складено за даними звіту Національного банку України: Звіт з реалізації Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року за 2021 рік / Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025_zvit_2021.pdf?v=4

Таблиця Б.5

Значення індикаторів Стратегії за цілями напрямку

III: Фінансова інклюзія

Числові індикатори стратегічних цілей напрямку III	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022	2025
Кількість відкритих базових рахунків щодо кількості дорослого населення	63%	63%	84%	80%
Співвідношення готівки (M0), % до ВВП	12%	12,9%	10,60%	Не більше 7,5%
Співвідношення безготівкових карткових операцій (включно з P2P) і загальної кількості трансакцій	82,4%	86,9%	90,10%	Не нижче 85%
Співвідношення безготівкових карткових операцій (включно з P2P) і загального обсягу трансакцій	50,3%	55,9%	60,90%	65%
Рівень довіри населення до фінансової системи	=10%	=10%	13%*	60%
Індекс розкриття інформації, включаючи наявність низки вимог до розкриття інформації	2,0	N/A	5,0	5,0
Індекс рівня фінансової грамотності населення (за шкалою від 0 до 21)	11,6	11,6	12,3	12,5

Джерело: складено за даними звіту Національного банку України: Звіт з реалізації Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року за 2021 рік / Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025_zvit_2021.pdf?v=4

Наукове видання

Скрипниченко Марія Іллівна	Білоцерківець Олександр
Шумська Світлана Степанівна	Геннадійович
Кузнєцова Лідія Іллівна	Агафонова Марія Володимирівна
Лебеда Тетяна Борисівна	Карпова Ірина Василівна
Радзівілл Вікторія Юрїївна	Кошманова Наталія Василівна
Яценко Ганна Юрїївна	Проніна Марія Петрівна

**ТРАЄКТОРІЇ РОЗВИТКУ ПОВОЄННОЇ
ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ КООРДИНАТ
ПОСТПАНДЕМІЧНОГО СВІТУ**

Колективна монографія

**За редакцією д-ра екон. наук, професора,
члена-кореспондента НАН України
М.І. Скрипниченко**

Редактори *І.І.Бажал, А.К.Кокошко*
Оригінал-макет *С.В.Чимбай*

Підписано у світ 01.08.2023 р.
Об'єм даних 4,28 Мб

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011
тел. (044) 254-20-36, факс (044) 280-88-69
E-mail: eip@ief.org.ua